

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ
ÜLKELERİNDEN DELİLLER**

Hazırlayan

Saadet BEKTEŞ

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Serap BARIŞ

TOKAT-2019

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEN DELİLLER

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 08/08/2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : .Doç. Dr. Rüştü YAYAR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Serap BARIŞ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özgür KOÇBULUT

Üye :

Üye :

İmzası
.....
.....
.....
.....

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim
Kurulunun 25/07/2019 tarih ve 44 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından
kabul edilmiştir.

Prof.Dr. İlhan EROĞLU
Enstitü Müdürü: Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Serap BARIŞ danışmanlığında hazırlamış olduğum "YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEN DELİLLER" adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

21/07/2019

Saadet BEKTEŞ

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEN DELİLLER

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, yönetişimin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini Avrupa Birliği ülkeleri çerçevesinde araştırmaktır. Belirtilen amaç doğrultusunda, kurumsal ve politik belirleyicileri içinde barındıran yönetişimin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi Avrupa Birliği ülkelerine ait 2002-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri regresyon analizi aracılığıyla incelenmiştir. Yapılan analizin sonucunda, yönetişim göstergelerinden siyasi istikrar ve şiddetsizlik ve düzenleyicilik kalitesi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ancak ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulgulanmıştır. Ulaşılan bulgular, doğrudan yabancı yatırımları çekmek isteyen ülkelerin siyasi istikrar ve şiddetsizlik ile düzenleyicilik kalitesine önem vermeleri gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, doğrudan yabancı yatırımlar, kurumsal faktörler, dünya bankası yönetişim göstergeleri

**THE EFFECT OF GOVERNANCE INDICATORS ON DIRECT
FOREIGN INVESTMENTS:
EVIDENCE FROM EUROPEAN UNION COUNTRIES**

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effect of governance on foreign direct investments within the framework of European Union countries. For this purpose, the effect of governance, which includes institutional and political determinants, on foreign direct investments was examined through panel data regression analysis using European Union countries annual data for 2002-2017. As a result of the analysis, it is seen that there is a statistically significant and positive relationship between the foreign direct investment and the quality of political stability and nonviolence and regulatory quality among the governance indicators. However, a statistically significant and negative relationship was found between freedom of expression and accountability and foreign direct investments. The findings show that countries that want to attract foreign direct investments should give importance to the quality of political stability and nonviolence and regulatory quality.

Key Words: Governance, foreign direct investment, institutional determinants, world bank governance indicators

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	i
Özet	ii
Abstract.....	iii
İçindekiler	iv
Kısaltmalar.....	viii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM:YÖNETİŞİM KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ VE İKTİSAT LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ.....	3
1.1.Yönetimden Yönetişime	3
1.2.İyi Yönetişim	7
1.3.Yönetişim Kavramının İktisat Literatüründeki Yeri.....	10
1.3.1.Uluslararası Kuruluşların Yaklaşımları	10
1.3.1.1.Dünya Bankası.....	10
1.3.1.2.Uluslararası Para Fonu.....	11
1.3.1.3.Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü	12
1.3.1.4.Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı	13
1.3.1.5.Avrupa Birliği	15
1.3.2.Yönetişim Kavramına Akademik Yazında Yaklaşımlar	16
1.4.Uluslararası Kuruluşların Yönetişim Göstergeleri	19
1.5.Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri	23
2.BÖLÜM:DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE YÖNETİŞİM	25
2.1.Doğrudan Yabancı Yatırımların Tanım Ve Kapsamı	25
2.1.1.Dünya Ekonomisinde Yabancı Yatırımların Gelişmesi.....	26
2.1.2.Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri	29
2.1.2.1.Ortak Girişim (Joint Venture).....	29

2.1.2.2.Sınır-Ötesi Birleşmeler ve Satın Alma (M&As).....	31
2.1.2.3.Stratejik Birleşmeler	32
2.1.3.Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları	34
2.1.3.1.Avantajları	35
2.1.3.2.Dezavantajları	37
2.1.4.Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Nedenleri.....	37
2.2.Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri	40
2.2.1.Makroekonomik Belirleyicileri.....	40
2.2.1.1.Ekonomik Büyüme	40
2.2.1.2.Dış Ticaret Dengesi	41
2.2.1.3.Dışa Açıklık	42
2.2.1.4.Döviz Kuru	43
2.2.1.5.Faiz Oranı	43
2.2.1.6.Enflasyon	44
2.2.1.7.İstihdam	45
2.2.2.Kurumsal Belirleyicileri	47
2.2.2.1.Bürokrasi.....	47
2.2.2.2.Demokrasi	47
2.2.2.3.Hukukun Üstünlüğü.....	48
2.2.2.4.Şeffaflık	48
2.2.2.5.Yolsuzluk.....	49
2.2.2.6.Siyasi İstikrar	50
2.2.2.7.Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması.....	50
2.2.2.8.Düzenleyici Çerçeve	51
2.2.2.9.Vergi Sistemi	52
2.2.2.10.Sözleşmelerin Bağlayıcılığı	52

2.3.Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Yönetişim İlişkisi	53
3.BÖLÜM:YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI	
YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AMPİRİK ANALİZ.....	56
3.1.DYY Ve Yönetişim İlişkisine Dair Ampirik Literatür	56
3.2.Yöntem.....	62
3.3.Tesadüfi Etkiler Modeli	64
3.4. Veri Seti	65
3.4.1.Değişkenler	66
3.4.1.1. Bağımlı Değişken	66
3.4.1.2 Bağımsız Değişkenler	66
3.4.1.3 Kontrol Değişkenler.....	68
3.4.2.Model	68
3.5. Panel Regresyon Analizi Bulguları.....	69
3.5.1.Ön Testler	69
3.5.2.Ekonometrik Varsayımların Sınanması	70
3.6. Durağanlık (Birim Kök) Testleri	72
3.7. Modelin Tahmini	73
SONUÇ	75
KAYNAKLAR	78
ÖZGEÇMİŞ	93

TABLO LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: İyi Yönetişimin Temel Unsurları.....	9
Tablo 1.2: UNDP'nin İyi Yönetişimin İlkeleri	20
Tablo 2.1: Ev Sahibi Ülkeye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Akışları	27
Tablo 2.2: Dünyada Yabancı Yatırımlara Bakış Açısının Değişmesinin Nedenleri	28
Tablo 2.3: Ortak Girişim Yatırımlarında Tarafların Amaçları.....	30
Tablo 2.4: Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdamın Nitelik, Nicelik ve Yer Üzerindeki Etkisi	46
Tablo 3.1: Modelde Kullanılan Değişkenler	66
Tablo 3.2: Tahmin Test İstatistikleri.....	70
Tablo 3.3: Ekonometrik Test İstatistikleri	72
Tablo 3.4: Pesaran 2003 Panel Birim Kök Testi.....	72
Tablo 3.5: Panel Veri Regresyon Tahminleri.....	73

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model (Delay Distributed Autoregressive Model)
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
BM	Birleşmiş Milletler
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EC	Avrupa Komisyonu (European Commission)
ECM	Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)
EU	Avrupa Birliği (European Union)
FGLS	Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Applicable Generalized Least Squares)
FMOLS	Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Corrected Least Squares Method)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICRG	Uluslararası Ülke Risk Rehberi (International Country Risk Guide)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
M&As	Sınır-ötesi Birleşmeler ve Satın Alma (Mergers and Acquisitions)
MENA	Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri

OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OLS	En Küçük Kareler Yöntemi (Ordinary Least Squares)
PRS	Politik Risk Hizmetleri (Political Risk Services)
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TSLS	İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi (Two-Step Least Squares Method)
UN	Birleşmiş Milletler (United Nations)
UN DESA	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program)
VEC	Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)
WB	Dünya Bankası (World Bank)
WGI	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators)

GİRİŞ

Yönetişim kavramının günümüz toplumlarında önemli bir konuma gelmesi, 1989 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan “Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth” isimli raporda Afrika ülkelerinin kalkınmada yaşadıkları sorunların esas sebebinin “yönetişim krizi” olduğunun açıklanmasıyla başlamıştır. Dünya Bankası’nın 1992 raporunda ise yönetişim tanımı yapılarak “*Bir ülkenin kalkınma için ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde gücün nasıl kullanıldığı*” olarak ifade edilmiştir. Yani yönetişim gücün ne şekilde kullanılacağı ile ilgilenirken “iyi” sıfatını alarak nasıl kullanılacağına ilişkin bir kavram haline gelmiştir. İyi yönetişimin ülkelerde vücut bulması için Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Birliği iyi yönetişim ile ilgili genel ilke ve göstergelerin oluşturulmasında katkı sağlamışlardır. Buna göre bir ülkede iyi yönetişimden bahsetmek için hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, yolsuzluğun kontrolü, yasal çerçeveler gibi ilkelerin kurumsal yapılarda etkin olması gerekmektedir.

Dünya Bankası ekonomistleri Daniel Kaufman, Aart Kraay ve Pablo Zoido-Lobaton tarafından oluşturulan Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (World Bank Governance Indicators: WGI) projesi kapsamında iyi yönetişimin ölçülmesi için altı temel gösterge oluşturulmuştur. Bu göstergeler, ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetsizlik, hükümetin etkinliği, hukukun üstünlüğü, düzenleyicilik kalitesi ve yolsuzluğun kontrolü olarak belirlenmiştir. Bu göstergeler ülkelerin politik ve kuramsal yapıları hakkında bilgi verirken aynı zamanda ekonomik yapıları hakkında da bilgi vermektedir. Buna en güzel deneyim doğrudan yabancı yatırımların yer seçiminde ev sahibi ülkelerin kurumsal yapılarını da artık önemsemeleridir. Literatüre bakıldığında doğrudan yabancı yatırımların makroekonomik belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalarda 1990’ların sonuna doğru kurumsal belirleyiciler de eklenmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde iyi yönetişim ilkelerini bünyesinde barındıran kurumların doğrudan yabancı yatırımları çekmekte etkili olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yönetişim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini teorik ve ampirik olarak incelemesidir. Bu doğrultuda çalışmamız üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde yönetişim ve iyi yönetişim kavramı

üzerinde durularak, uluslararası kuruluşların ve akademik literatürün bu konudaki görüşleri ve katkıları incelenmiştir. Ayrıca yönetim kavramının ölçülebilirliğine ilişkin uluslararası kuruluşların baz aldığı ilkelere ve göstergelere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise doğrudan yabancı yatırımlar ile yönetim arasındaki ilişki incelenmiştir. İlk olarak doğrudan yabancı yatırımlar hakkında detaylı bilgiler verilmiş olup, ekonomik belirleyicileri ve özellikle kurumsal belirleyicileri üzerinde durulmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar ve yönetim arasındaki ilişkinin incelenmesinde kurumların yönetim kalitesini belirleyen kurumsal belirleyiciler ile ilgili literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Son bölümde ise yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi Avrupa Birliği ülkeleri özelinde panel veri regresyon analizi ile incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise analiz bulgularımız özetlenmiştir.

1. BÖLÜM

YÖNETİŞİM KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ VE İKTİSAT LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

1.1. YÖNETİMDEN YÖNETİŞİME

İnsanlık tarihinden günümüze nerede yaşayan bir insan topluluğu varsa orada yönetilenler ve yöneticiler var olmuştur. İyi bir yönetim için her çağın büyük düşünürleri -Sokrat, Eflatun, Farabi, İbn-i Haldun John Lacke, Montesquieu gibi- daha iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini bulmaya çalışmışlardır (Aktan, 2015: 51).

Yönetimden bahsetmemiz için üç temel unsur olması gerekmektedir. İlk unsur yönetilecek olan bir topluluğun olması; ikinci unsur meşruiyeti oluşturulmuş siyasi bir gücün varlığı, yönetimi ise bu gücü elinde bulunduranlar gerçekleştirecek olması; üçüncü unsur da bu topluluğun yani yönetilenlerin ortak bir amaca ulaşması gerekmektedir. Yönetenler meşruiyetlerini ortak bir amacın varlığına dayandıracaklardır. Bu üç unsurdan herhangi biri olmazsa yönetim olmaz (Tekeli, 1996: 45).

İkinci Dünya savaşından sonra hız kazanmaya başlayan küreselleşme ile bölgesel bütünleşme süreçleri ulusal ve uluslararası siyasi ve ekonomik yapıları önemli ölçüde sarsmaya ve daha önceki dönemlerde de mutlak var olan ulusal egemenlik ilkesini aşındırmaya başlamıştır. Özellikle 1970'lerin sonlarına gelindiğinde soğuk savaşın dinmesi, 1989'da Berlin Duvarının yıkılması, 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla egemenlik konusundaki tartışmalar da artmış ve daha çok egemenlik krizinden bahsedilmeye başlanmıştır. Bu kriz siyaset biliminin de kavramsal çerçevesini sarsarak yeni düzenleme mekanizmaları sorununu gündeme getirmiştir (Yüksel, 2000: 147). Bu gelişmeler yönetim disiplini doğrudan etkileyerek, 1970'lerde Kamu Yönetimi, 1980'lerde Kamu Politikası ve Yönetimi ve 1990'larda ise Yönetişim kavramı etkili olmaya başlamıştır (Özer, 2006: 59).

Günümüze has birçok düşüncede ve uygulamalı alanda önemli değişimler gözlenmektedir. Toplumu yok sayan anarşist düşüncenin, bireyi yok sayan

totalitarizmin ve yalnız çoğunluğu koruyan temsili demokrasinin tatmin etmediği çağın insanı, yeni yönelimlere hızla koşmakta ve yönetim kavramı bu yönelimlerde önem kazanmaktadır. Yönetişimin düşünce yapısında vatandaş ve yönetici arasındaki etkileşimin kazananı ve kaybedeni yoktur. Yönetimin, vatandaşın yönetişimin bir ögesi olarak görmesi ve etkileşim içinde hazır durumda bulunması her iki tarafı da güçlü yapar. Bazen yönetim ile vatandaşın etkileşime girmesi vatandaşların çıkar grubu olarak örgütlenmeye gitmelerini sağlamakla gerçekleşir. Vatandaş ile yönetim arasındaki ilişki, tarafların samimi bir çaba göstermesine bağlı olarak gelişme gösterebilmektedir (Yıldırım, 2004: 194-195).

Birçok kaynakta yönetim (governance) kavramının farklı disiplinlerden beslenerek gelişim gösterdiği saptanmıştır. Yaklaşım ekonomide destek kurumcu iktisat yaklaşımı üzerinden gelirken, kamu yönetimi disiplini de 1980'li yıllara egemen olan yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı üzerinden gelmiştir. Ayrıca örgüt bilimi disiplini hiyerarşik Weberian örgüt teorilerinin yerini alan yatay, esnek, ağ tipi örgüt teorileri governance kavramının beslendiği üçüncü kaynaktır. Uluslararası ilişkiler alanı ise governance kavramının gelişme gösterdiği küreselleşme döneminde destek alınan dördüncü alan olarak ön plana çıkmıştır (Güler, 2003: 3).

Yeni siyasi düzenleme mekanizmalarının ortaya çıkması, devlet yönetiminin oluşması için gerekli dört koşulun aşınması nedeniyle olmuştur. Birincil koşul olan siyasal gücün temsil esasına dayanması; siyasi gücü elinde bulunduran temsil esasına dayanarak oy çokluğu ile seçilmektedir. Oy çokluğu içinde yer almayan seçmenlerin tercihlerinin dışlanmasına yol açmakta ve bu seçmenler için demokrasinin varlığı bir anlam ifade etmemektedir. İkinci koşul olan toplumun bulunduğu alanda bütünleşmenin olması koşulu ise küreselleşen dünya ile birlikte sınırların ortadan kalkması, uzaklığın insan ilişkilerindeki belirleyiciliğindeki öneminin azalması ve çok çeşitli ilişki ağlarının artmasıyla tek kimlikliğin çok kimlikli hale gelmesiyle temsil anlayışını aşındırmıştır. Üçüncü koşul olan bütünleşmiş toplumun vergilendirilebilir otoritesi; bu koşulun temsil anlayışının çökmesi ile vergilendirmenin temellendirilmesini zorlaştırmış ve verginin hangi kaynaklara etkin olarak kullanıldığında bulanıklığın yaşanması kuşku doğurmuştur. Son koşul olan sorumlulukların dağıtılabilmesi konusunda araçsal rasyonelliğin karşısına iletişimsel rasyonelliğin geçmiş olmasıdır (Tekeli, 1996: 47-50).

Hükümet etme anlamında kullanılan yönetim (government) kavramı hiyerarşik yapıdaki geleneksel yönetim anlayışını ifade ederken; yönetişim kavramı heterarşik nitelikteki bir yönetim modelini içermekte olup, yeni bir süreci ifade etmektedir. Heterarşik nitelikteki modelde, yönetim süreci içerisinde yer alan aktivistlerin ve birimlerin tek taraflı ilişkileri yerine etkileşimli ilişkileri yer almaktadır. Aynı zamanda yönetimde katılım sadece hükümet birimleri veya görevlilerini değil hükümet dışında yer alan özel ve gönüllü kuruluş ve örgütleri, bilim insanlarını ve vatandaşları da kapsamaktadır (Yüksel, 2000: 158).

Yönetim kavramı gerek devlet ve onun kurumları olsun gerekse özel sektörde bulunan işletmelerin resmi prosedürü, örgüt yapısı ile ilgili alanlara vurgu yapmaktadır. Yönetişim ise, kamu ve özel kesime uygulanacak politika süreçlerine odaklanmaktadır (Okçu, 2011: 46). Yönetişim devlet ile birey ya da aktörler arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı getirmektedir. Yönetimde devlet ile birey arasındaki ilişki temsili demokrasi gereği oy kullanma dışında pasif iken, yönetişim sisteminde faaliyete geçme kapasitesine sahip bireyler ve aktörler yer almaktadır (Tekeli, 1996: 57).

Tarihsel sürece dayalı olarak yönetim ve yönetişim kavramları arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa; 21. yüzyılda yönetişim anlayışı, 20. yüzyılın yönetim anlayışını kapsamlı bir biçimde değişime uğrattığını, merkezi yönetim yerine katılımcı bir yönetimi, hiyerarşik yapıdan heterarşik bir yapıya geçilmesini, üniter devlet yerine federalizmi, kapalılık yerine açıklığı ve hesap verilebilirliği, vatandaşların aktif katılım sağlayarak sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirecek yönetsel bir devrime imza atmıştır (Özer, 2006: 63).

1989 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan “Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth” isimli raporda Afrika ülkelerinin kalkınmada yaşadıkları sorunların esas sebebinin “yönetişim krizi” olduğunu açıklanmıştır (WB, 1992: 5). Bu raporda asıl dikkat çeken nokta Afrika ülkelerinin ilk adımda “good government” değil “good governance” ihtiyaç duydukları savı ortaya atılmış, fakat iyi yönetişim kavramı net bir şekilde tanımlanmamıştır. Tanım yerine; kamu hizmetlerinde etkinlik, yargının bağımsızlığı, hukuki ve anayasal bir devlet, kamu harcamalarının denetlenmesi ve hesap sorulması, modern hukuk devletine insan hak ve hürriyetlerine saygılı bir kamu belirtilmiştir (Yüksel, 2000: 148).

Dünya Bankası'nın 1992 raporunda ise yönetim *“Bir ülkenin kalkınma için ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde gücün nasıl kullanıldığı şeklinde tanımlanmaktadır”* (WB, 1992: 1).

Yönetişim kelimesinin tarihsel kökeni incelendiğinde, İngilizce orijinali olan “governance”ın Yunanca dümen tutmak, kılavuzluk yapmak manalarına gelen “kubernan” fiilinden geldiği görülmektedir. Bu sözcük ortaçağda Latince “Gubernare” kılavuzluk yapmak, yönetmek ve kural koymak anlamında kullanılmıştır. Anne Mette Kjaer, kavramın “Governance” olarak 14. yüzyılın ortalarında bilindiğini yönetimle ilgili derinlemesine araştırma yaptığı eserinden örneklerle belirtmiş ayrıca eserinde kavramın özünde tarafsız bir anlam içerdiğini, bu nedenle iyi ve kötü sıfatları eklenerek kullanıldığını; günümüzde ise idare etmek, hükümet etmek gibi anlamlara geldiğini saptamıştır (Gündoğan, 2013: 15).

Yönetişimin bir terim olarak ilk Kuzey Avrupa ülkelerinde sonrada diğer dünya ülkelerinde kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. On yedinci yüzyılda Fransızca’da “gouvernance” olarak kullanılmış ve yönetimde bulunan hükümeti sivil toplumla uzlaştırmaya veya hükümetle sivil toplumu kombine etmeye çalışan bir yaklaşımı ifade etmek üzere kullanılmıştır (Yüksel, 2000: 147). Yönetişim kelimesi Almanca’ya da “Steuerung” olarak çevrilmiştir. Alman siyaset biliminde de Streuerung kelimesi ilk önce siyasi otorite sahiplerinin sosyal çevrelerini şekillendirme yeteneğini başka bir deyişle yönetim anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kavram daha sonraları yönetişimin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır (Mayntz, 1993: 11).

Yönetişimin asıl gelişme sağladığı ülke İngiltere’dir. İngiltere’de yönetim kavramı “Westminster Modeli”ne meydan okumadır. Westminster Modeli, İngiliz siyasal sisteminin parlamenter hâkimiyete, güçlü hükümet kabine sistemine ve seçimler yoluyla hesap verilebilirliğe dayanmaktadır. Yönetişim ise Westminster modelinin kurumsal/anayasal perspektiflerin sınırlı ve yanıtıcı olduğunu ileri sürmektedir (Stoker, 1998: 19).

Governance kavramı, Türkçe’ye İngilizce’den “Yönetişim” olarak çevrilmiş ve kavrama verilen isim gibi anlamı da çeviri yoluyla atanmıştır (Güler, 2003: 1). Türkçeye yönetim olarak çevrilmiş ilk haliyle 1996’da İstanbul’da düzenlenen Habitat

II konferansında kullanılmıştır. Yapılan bu konferansta insani yerleşmeleri hakça, sürdürülebilir ve yaşanılabilir kılınmalıdır. Bu üç amacın yurttaş bilinci, yapılabilir kılma ve çok aktörlü yönetim olmak üzere üç araçla gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (Barış, 2015: 92).

Yönetişim, kamu yöneticilerinin yüksek kalitede hizmet sunmasına zemin hazırlarken; vatandaşlar ve farklı toplumlar faydasına, toplulukların ehliyet ve birbirlerine karşı duydukları güven anlayışına yönelik kamu yöneticilerinin sorumluluklarını vurgulayan; yöneticilerin performans hedeflerini karşılamak için gerekli beşeri ve teknolojik kaynakları sağlamanın önemini kavrayan ve kamusal amaçları özel sektör ile karşılaştırarak kamu görevlilerince uygulanabilmesine ilişkin rekabetçi ve açık görüşlülüğü kabul eden yeni bir paradigmanın kamu yönetiminde görünüşü olarak kabul görmektedir (Yıldırım, 2004: 196).

Yönetişim kavramının yönetsel, sistemsel ve siyasal olmak üzere üç boyutundan söz edebiliriz. Yönetişim kavramı yönetsel boyutuyla etkin, şeffaf, bağımsız, hesap verebilir dolayısıyla denetlenebilen bir kamu hizmetini kastetmektedir. Bu kapsamda yönetim kamu ve özel sektör ile gönüllü sivil toplum örgütlerini içine alan bütünleşik bir sistemi ve bunların kendi aralarında oluşturdukları ilişkiler ağı ile karşılıklı etkileşimlerini ifade etmekte kullanılmaktadır. Sistemsel boyutuyla, merkezi otoritenin elinde bulunan yetkiyi, resmi ve hukuksal süreçler sonucunda yerel yönetimlere, özel sektöre ve sivil toplum kuruluşlarına dağıtımını benimsemektedir. Siyasal boyutu ise vatandaşların karar alma süreçlerine etkin katılımını ifade etmekte ve böylece de devletin meşruiyetin ve şeklen de olsa demokratik niteliğinin ötesinde yer alan bir anlayışı öngörmektedir (Sobacı, 2007: 223).

1.2. İYİ YÖNETİŞİM

Bir ülkede ekonomik ve sosyal kaynakların yönetiminde gücün ne şekilde kullanıldığını ifade etmek için “yönetişim”; gücün kullanımında idari birimlerin ne derece etkili, şeffaf, dürüst ve hesap verebilir olduğunu anlatmak için de “iyi yönetim” kavramı kullanılabilir (Gündoğan, 2013: 27). Yönetişim kavramı, bir kentin bir eyaletin veya bir ülkenin yönetimini ifade ederken, “iyi” sıfatının eklenmesiyle bir

kentin bir eyaletin ya da ülkenin “nasıl” yönetildiğine ilişkin bir yargı ifade eden kavrama dönüşmüştür (Gündoğan, 2013: 32).

İyi yönetim ve etkin bir kamu sektörü idaresi sosyal değişimin ve başarılı bir ekonominin zeminini oluşturur. İyi yönetim kavramı, devletler açısından daha fazla şeffaflığın sağlanması, etkinlik, tarafsızlık, sorumluluk ve katılım gibi konular üzerinde durmaktadır. Tüm bu değerler siyasal sorumluluğun geliştirilmesi, etkin işleyen hukuk düzeni, katılımın artırılması, devlet ve vatandaşlar arasında karşılıklı bilgi akışının sağlanması gibi kapsamlı hedeflere dönüştürülebilir. Aynı zamanda iyi yönetim devletin kurumsal yapılanmasını güçlendirmenin de bir yolunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda hukuk düzeni yetkinleştirilmeli ve yargı bağımsızlığı sağlanmalıdır. Ayrıca bilgi akışı ve şeffaflığın sağlanmasında ve kurumsal yapılanmanın geliştirilmesinde yolsuzluklarla ve rant kollama faaliyetleriyle mücadele etmede önemli katkı sağlar (Öztürk, 2002: 27-28). İyi yönetim toplumsal alanda dört düzeyde gerçekleşebilir (TESEV, 2008: 8-9):

1. Kamu yönetimi düzeyinde yönetim, devletin tüm birimlerinin ve kamu hizmeti veren kurum/kuruluşların katılımı teşvik edilmesiyle başlayan süreç yaklaşımlarının şeffaf ve tutarlı olması ile hesap verebilirliğinden geçer ve yönetim tarafından alınan kararlarla gerçekleştirilen uygulamaların adaletli ve etkili olmasıyla biter.
2. Özel sektör düzeyinde iyi yönetim, bir yandan şirketlerin kendi içlerinde kurumsal yönetimi uygulamaları doğrultusunda kendi yönetim yapılarında katılımcı yönetim tarzını şeffaflığı, etkinliği, hesap verebilirliği ve verimliliği hayata geçirirler. Diğer yandan ise toplumsal projelere kaynak ayırarak yönetici ve çalışanlarının zamanlarının belli bir kısmını, bu projeler aracılığıyla STK'ların etkinliklerine ayırmaya teşvik ederler. Yani özel sektör düzeyinde iyi yönetim iç içe geçmiş iki kanaldan gerçekleşebilir.
3. STK'lar düzeyinde, STK'ların kendi içlerinde iyi yönetim ilkelerini ve “Toplam Kalite Yönetimi” ilkelerini esas alıp uygulanması, bu çerçevede etkin yönetimin hayata geçirilmesi, yöneticilerin adil seçimlerle objektif olarak belirlenmesi, genel olarak toplumda iyi yönetim ilkelerinin yerleşmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

4. Bireysel düzeyde iyi yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesinde bireyler önemli bir sorumluluk taşımaktadır. Çünkü kişisel düzeyde her insan yurttaş, tüketici ve birey rollerinin hepsini birden taşımaktadır. Bu sorumluluklar yerine getirilirken, adillik, saydamlık, tutarlılık, katılımcılık, hesap verebilirlik ve etkinlik gibi iyi yönetim ilkelerine sahip çıkarak STK'larda içinde olmak üzere kurumların gelişmesine ve toplumsal refahımızın artmasında katkı sağlayacaktır.

İyi yönetim için gerekli temel unsurlar; tutarlılık (öngörülebilirlik), hesap verebilirlik, sorumluluk, adillik, katılımcılık (yerindelik), şeffaflık, hukuka bağlılık ve etkinliktir (TESEV, 2008: 8):

Tablo 1.1. İyi Yönetişimin Temel Unsurları

İyi Yönetişimin Unsurları	
Tutarlılık (Öngörülebilirlik)	Devletin yaptığı politikalarda ve yürürlüğe koyduğu yasaların kendi içinde ve zaman içindeki uygulamalarında çelişmemesini aynı zamanda da vatandaşlara güven duyacakları öngörülebilir bir gelecek sunmasıdır.
Hesapverebilirlik	Kamu kaynaklarının nasıl, nerede, ne verimlilikte kullanıldığına dair kamu yetkililerinin sorumlu olması ve kamuoyuna gerektiğinde hesap verebilmesidir.
Sorumluluk	Hükümetin toplumsal değişimlere anında cevap verebilme ve bu esnekliğe sahip olmasını ifade etmektedir
Adillik	Kamuda alınan kararlar karşısında tüm vatandaşların eşit olması, toplumun herhangi bir kesimi için ayrımcı uygulamalarda bulunulmamasını ve vatandaşların devlete karşı güven duymasını sağlamaktadır.
Katılımcılık (Yerindelik)	Bireylerin, sivil toplumun ve halkın etkin olarak karar alma süreçlerinin hazırlıktan uygulamaya, uygulamadan da izlemeye kadar olan aşamalara dâhil olmasını ifade etmektedir.
Şeffaflık	Kamu yetkililerinin karar alma süreçlerini ve alınan kararları diğer paydaşlara karşı açık ve paylaşılr gerçekleştirmeleridir.
Hukuka Bağlılık	Yönetimin hukuk kuralları çerçevesinde nesnel bilgiye dayalı karar vermesi ve hukuk yoluyla bu kararların denetlenmesini ifade etmektedir.
Etkinlik ve Oransallık	Alınan kararların herkesi kapsayacak şekilde eşit ve eş zamanlı uygulanması ve uygulama sonucunda beklenen sonuçlar için gerek kullanılacak kaynaklar gerekse olumsuz yönde etkilenecek kesimlere olan etkileri arasında mantıklı bir ilişki olması anlamına gelir.

Kaynak: TESEV, 2008: 18-19.

1.3. YÖNETİŞİM KAVRAMININ İKTİSAT LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

1.3.1. Uluslararası Kuruluşların Yaklaşımları

Dünya ekonomilerine ve yönetimlerine yön veren başlıca uluslararası kuruluşlar Dünya Bankası (World Bank: WB), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program: UNDP), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (Organization for Economic Development and Cooperation: OECD) ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund: IMF) 1990'ların başında "governance" adlı kavramı daha iyi bir yönetim için ortaya çıkarmış ve geliştirmişlerdir (Aktan, 2015: 51).

1.3.1.1. Dünya Bankası

Dünya Bankası'nın 1992 yılında yayımlanan "Governance and Development" başlıklı raporunda yönetim, "*bir ülkenin kalkınma için ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde gücün nasıl kullanıldığı*" şeklinde tanımlanmaktadır. Dünya Bankası için iyi yönetim, sağlam kalkınma yönetimi ile eş anlamlıdır. Dünya Bankası'nın yönetime ilgisi, desteklediği kalkınma çabalarının etkinliği konusundaki endişelerinden kaynaklanmaktadır. Raporda Dünya Bankası yönetimi, kamu sektörü yönetimi, hesap verilebilirlik, kalkınma için yasal çerçeve ve bilgi ve şeffaflık olarak dört temel boyutunu ortaya koymuştur (WB, 1992).

Dünya Bankası yönetiminin zayıf olduğu yönetimlerdeki özellikleri şu şekilde ifade etmiştir; (1) kamu sektörü ile özel sektör arasında ayrımın olmaması, (2) kamu kaynaklarından rant sağlanması, (3) kanunların ve kuralların uygulanmasında keyfiliğe yol açan açıklıkların bulunması, (4) bu açıklıklar için hukuk ve hükümet çerçevesinin oluşturulmaması, (5) piyasaların işleyişini engelleyen kısıtlamalar, düzenlemeler, lisans düzenlemeleri gibi durumlar, (6) kaynakların yanlış kullanımı ve karar verme sürecinde zihniyetin dar olması ve (7) şeffaflığın sağlanamamasıdır. Tüm bu özellikler hesap verilebilirlik boyutunun önemine vurgu yapmaktadır (WB, 1992: 9).

Dünya Bankası 1994 raporunda, iki yıl önce yayınlamış olduğu Yönetişim ve Gelişim Raporunda yönetimi oluşturan kamu sektörü yönetimi, hesap verilebilirlik, yasal çerçeve ve şeffaflık ve bilgi bileşenlerini açıklamış ve özellikle kamu sektörü yönetimine değinmiştir. Bunun sebebi ise "verimli bir hükümetin sürdürülebilir bir

ekonomik büyüme için olmazsa olmaz olduğu inancı” iddiasıdır. Diğer bileşenler de içinde bulunduğu durumu şekillendirerek kamu sektörünün performansını etkilemektedir. Hesap verilebilirlik bileşeni ile şeffaflık özel sektörde istenen ve aranan nitelikler olduğu için devlet kurumlarını duyarlı kılmakta, yasal çerçeve ise kamu ve özel sektör için bir kurallar çerçevesi ortaya koymaktadır. Hem kamu sektöründe hem de özel sektördeki kurumsal gelişmelerin yönetişimin çeşitli bileşenlerinin bir araya geldiğinde pekiştiğini ifade etmektedir (WB, 1992).

Dünya bankasının 1992 yılında yayımlanan Yönetişim ve Gelişim Raporunda devletin rolü minimum düzeyde olması gerektiği düşüncesi hakim iken, 1994 yılında yayımlanan Yönetişim Raporunda yönetim içerisinde sivil toplum kuruluşlarının önemli bir paya sahip olduğu vurgulanmıştır (Işık ve Çetenak, 2018: 97).

1.3.1.2. Uluslararası Para Fonu

1989 yılında Dünya Bankası tarafından yayımlanan raporda yapılan tanımlamaya uygun olarak yönetim kavramı hem Dünya Bankası hem de Uluslararası Para Fonu tarafından genişletilmiş ve anayasal görevlerine uygun olarak üyelerinin kaynak kullanmada etkinliğini artırabilecek standartlar düzeyine çıkartılmışlardır. Her iki uluslararası finansal kuruluşunda iyi yönetim gündeminde şeffaflık, verimlilik, hesap verilebilirlik, adalet, katılım ve mülkiyeti teşvik etme yer almaktadır. Bunlar siyasal hesap verilebilirliği, etkili hukuk kurallarını, şeffaflığı, katılımı ve hükümetler ile vatandaşları arasındaki bilgi sirkülasyonunu gerçekleştirmek için geniş bir hedefe dönüştürmektedir (Woods, 2000: 824).

Uluslararası Para Fonu’nun kuruluş yapısı göz önüne alındığında odaklandığı konular, üye ülkelerdeki makroekonomik dengesizlikleri düzeltmek, enflasyonu azaltmak, verimliliği yükseltmek, sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi destekleyecek teşvik edici ticaret ve piyasa reformlarını yapmaktır (IMF, 1997: 2). IMF yönetişimi, “kurumsal yapı olarak ve kurumun karar alma süreçlerini ve faaliyetlerini yöneten resmi ve gayri resmi ilişkiler” olarak tanımlamaktadır. İyi yönetim, paydaşların değerlendirme yapmalarına olanak sağlayan şeffaflığı kolaylaştırarak ve üyeliğin uygun temsilini sağlayarak Uluslararası Para Fonu’nun meşruiyetine katkıda bulunabilir (IMF, 2008: 2).

Uluslararası Para Fonu, üye ülkelerde iyi yönetişimin teşvik edilmesi konusunda farklı kanallardan katkı sağlamaktadır. Birincisi politika tavsiyesi, üye ülkelere geçici karar verme, kira arama, bireylerin veya kuruluşların ticaret sistemlerindeki sınırların kaldırılmasıdır. İkincisi Uluslararası Para Fonu teknik yardımı, üye ülkelerin ekonomi politikaları oluşturma ve uygulama kapasitelerini artırmalarında etkin politika kurumlarının oluşturulması ve kamu sektöründe hesap verilebilirliğinin artırılmasıdır. Son olarak, Uluslararası Para Fonu üye ülkelerin devlet bütçelerinde, merkez bankası finansal işlemlerinde şeffaflığın artırılarak mali alanlarda denetim ve istatistiki işlemlerin iyileştirilmesidir (IMF, 1997: 2-3).

1.3.1.3. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Dünya Bankasının tanımına uygun olarak yönetişimi, “*ekonomik ve sosyal kalkınma için kaynakların yönetimi ile ilgili olarak toplumda dışsallık ve kontrolün kullanılması*” olarak ifade etmiştir. Bu tanım kamu sektörünün özel sektörün faaliyetlerine altyapı oluşturmasını, faydaların dağılımının tespitinde ve yöneten ve yönetilen kesim arasındaki ilişkinin niteliğinin belirlenmesi rolünü kapsamaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü yönetişimi, politik rejim biçimi, bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarını yönetiminde otoritenin uyguladığı süreçler, hükümetin politika yapma, uygulama ve uygularken devlet fonksiyonlarını yerine getirme kapasitesi olarak üç yönünü birbirinden ayırmıştır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, yönetişim için dört temel boyut önermiştir; hukukun üstünlüğü, kamu sektörü yönetimi, yoksulluğun kontrol altına alınması ve asgari alanda aşırı harcamaların azaltılmasıdır (OECD, 1995: 14).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, 2004’te yayınlamış olduğu Kurumsal Yönetişim İlkeleri Raporunda kurumsal yönetişim kavramı üzerinde yoğunlaşmış ve kurumsal yönetişimin ilkelerini ortaya koymuştur. Bu ilkeler Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ne üye olan veya olmayan ülkelerdeki kurumsal yönetişim için oluşturulmak istenen yasal ve düzenleyici bir çerçeveyi değerlendirme ve iyileştirme çabalarında yardımcı olmak ve şirketler, borsacılar, yatırımcılar için öneride bulunmak ve rehberlik yapmak için tasarlanmıştır. Çünkü kurumsal yönetişim, ekonomide verimliliği ve büyümeyi artırmakla beraber, güven artırmada da önemli bir unsurdur. Kurumsal yönetişim, şirket yönetimindeki karar mercilerinin karşılıklı ilişkilerini ve

sorumluluklarını içermektedir. İyi bir kurumsal yönetişimde bütün taraflar için fayda esastır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, bu ilkeleri oluştururken kendine üye olan veya olmayan ülkeler için kurumsal yönetişimin altında yatan ortak unsurları belirlemiştir. Bu ilkeler, etkin bir kurumsal yönetişim çerçevesinin alt yapısını oluşturmak, pay sahiplerine adil davranılması, haklarının gözetilmesi ve kilit mülkiyet işlevleri, açıklama ve şeffaflık, paydaşların rolleri ve yönetim kurulunun yasal sorumluluklarını yerine getirmesidir (OECD, 2004: 11-14).

1.3.1.4. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

Birleşmiş Milletler'in yönetişim kavramına yüklediği anlam Dünya Bankası ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ile paraleledir (Güler, 2003: 12). Birleşmiş Milletler'in Yerel Gündem 21 projeleri, Komşuluk Raporu ve Birleşmiş Milletler Binyılın Kalkınma Hedefleri yönetişim kavramının uygulanmasında ve gelişmesinde önemli katkılar sağlayan üç önemli dönüm noktalarıdır (Delice, 2013: 4).

1992'de Rio de Janeiro'da yapılan "sürdürülebilir gelişme" konulu yeryüzü zirvesi olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Konferansı "Gündem 21" in çıkış noktası olmuştur. Toplumların içinde bulunduğu yoksulluk, açlık, cinsiyet eşitsizliği, salgın hastalıklar, cehalete ve ekosistemdeki artan kötüleşmeye dikkat çekilmektedir. Çözüm olarak ise, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, yaşam için temel gereksinimlerin tedarik edilmesini, ekosistemlerin korunmasını ve yönetimi için daha iyi, güvenli bir geleceğe giden yolda küresel ortaklık kavramı gündeme getirilmektedir. Gündem 21'e dâhil edilen Yerel Gündem 21, halka en yakın yönetim birimleri olan yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma konusundaki önemini ve hedefini vurgulamıştır. Yerel Gündem 21 sürecinde, yerel sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümünde uzun dönemli stratejik politikaların hazırlanması ve uygulanması, katılımcı mekanizmaları da kapsayan ve yerel ortaklıklara dayalı yönetişim anlayışının hayata geçirilmesini gerekli kılmaktadır (Ökmen ve Görmez, 2009: 2-3).

Türkiye'de 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınma için insan haklarına saygılı, demokratik, katılımcı, şeffaf ve hesap verilebilir yerel yönetimlerin vazgeçilmez olduğu belirtilmiştir. Böylece, yönetişim kavramının temel çerçevesi çizilmiş olmaktadır.

Habitat II Gündemi, Yerel Gündem 21'in etkin olarak hayata geçirilmesinin ön şartı olarak yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin ve mevcut bulunan diğer aktörlerin etkin katılımına vurgu yaparak son bulmuştur (Ökmen ve Görmez, 2009: 4).

Küresel Yönetişim Komisyonu tarafından 1995 yılında yayımlanan Küresel Komşuluk Raporu Birleşmiş Milletlerin yönetişime yaptığı ikinci katkıdır. Raporla yönetişim, bir devletin kendi yönetiminde kullandığı kamuya veya özel sektöre ait tüm bireysel ve kamu araçlarının toplamı olarak ifade edilmiştir. Bireylerin, kurum ve kuruluşlarının kendi çıkarları konusunda fikir birliği sağladıkları gayri resmi anlaşmalardan, gayri resmi kurullarla güçlendirilmiş bir düzeni ve resmi kurumları kapsamaktadır (Bayramoğlu, 2005: 72).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1997 yılında yayımladığı "Governance for Sustainable Human Development" başlıklı raporda yönetişim, "Bir ülkenin işlerinin yürütülmesi için her aşamada kullanılan ekonomik, politik ve yönetsel yetkilerin uygulanmasıdır" şeklinde tanımlanmış ve yönetişimi ekonomik, politik ve idari olmak üzere üç temel boyut üzerinde incelemiştir. Ekonomik yönetişim, ülkelerin karşılıklı ekonomik faaliyetlerini ve diğer ülkelerle yürüttüğü ekonomik faaliyetlerinde ilişkisini etkileyen karar verme sürecidir. Politik yönetişim, karar verme sürecindeki çözümü ifade eder. İdari yönetişim ise karar verilen politikaları uygulama sürecidir (UNDP, 1997).

Birleşmiş Milletlerin yönetişime yaptığı üçüncü katkı ise, Eylül 2000 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesinde ilan edilen Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'dur. Deklarasyon'un Değerler ve İlkeler bölümünde "tüm dünyada adil ve kalıcı barışı sağlamaya kararlı" olduklarının altı çizilmiştir. Deklarasyon'un V. Bölümü insan hakları, demokrasi ve iyi yönetişim başlığını almış ve ülkelerde demokrasinin teşvik edilmesine, demokrasi uygulamalarında azınlık haklarına, göçmen haklarına saygı gösterilmesine, cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmesine, politik süreçlere katılımın sağlanması gerekliliğine vurgu yapmıştır (UN, 2000: 6-7). Bu bölümün önemi, insan haklarını ilgilendiren konuların iyi yönetişim yaklaşımına dâhil edilmesidir. Deklarasyon ile birlikte "demokratik yönetişim" kavramı da literatüre dahil olmuştur. Demokratik yönetişim, oy hakkına sahip olmanın ötesinde katılımcılık ve hesap verilebilirlik ilkelerine atıfta bulunmaktadır. Demokratik yönetişim anlayışının

yönetişimden farkı siyasal özgürlük, insan hakları ve ayrımcılığın önüne geçilmesi gibi konuları da yönetişime dâhil etmesidir (Bayramoğlu, 2005: 73).

Birleşmiş Milletler yönetişimi daha çok küresel düzeyde değerlendirmiş ve temel bir bileşen olarak görmüştür. Çünkü iyi yönetim yoksulluk, açlık, eşitsizlik, barış ve adalet, nitelikli eğitim ve insanlığa daha yaşanabilir bir dünya oluşturmak için gereksinim duyulan ihtiyaçlara bir çerçeve oluşturmaktadır (UN DESA, 2007: 1).

1.3.1.5. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği yönetim teorisinin ulusüstü modelini oluşturan bir görünüm sergilemektedir. Birliğin yaşadığı genişleme ve derinleşme süreci başlıca üç noktaya odaklanmıştır. İlki, paranın, malların ve kalifiye işgücünün serbest dolaşımıdır. İkincisi, yönetim mekanizmasının yönetimin her kademesinde yaygınlaştırılması için âdemi merkezileşme eğiliminin teşvik edilmesidir. Üçüncü odak noktası ise, her iki alandaki reformlar için gerekli olan beşeri ve fiziki altyapının oluşturulmasıdır (Bayramoğlu, 2005: 76).

1 Aralık 1993 yılında kabul edilen Maastricht Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu adını almış ve Avrupa Birliği terimi ilk defa kullanılmıştır. Anlaşma, Avrupa Birliği oluşum sürecinin ilk adımı olarak nitelendirilmiştir. Esasen Birliğin 6 üyeden oluşması tasarlanmışken üyeliğin 27'ye (son hali 28) ulaşması Avrupa Birliği kurumlarının işlevselliğini tartışma konusu haline getirmiş, Birliğin ve Birlik kurumlarının meşruiyeti ve temsil gücü sorgulanmış ve etkin ve hızlı karar alma mekanizmalarının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Bu çerçeve siyasi ve sosyal bütünleşmenin ekonomik bütünleşmeden daha zor ve sıkıntılı bir süreci içerdiğini göstermektedir (Eliçin, 2011: 46).

Avrupa Birliği, Komisyonun 25 Temmuz 2001 tarihli hazırlamış olduğu “European Governance: A White Paper” (Avrupa Yönetişimi: Beyaz Kitap)” isimli çalışmasıyla kendi yönetim tanımını yapmıştır (Okçu, 2007: 300). Beyaz Kitap'ta yönetim, “katılımcılık, açıklık, hesap verilebilirlik, etkinlik ve tutarlılık ilkelerinin uygulanmasında yetkilerin Avrupa düzeyinde nasıl kullanıldığını belirleyen kurallar ve davranışlar süreci” olarak tanımlanmıştır (EC, 2001: 8). Avrupa Birliği yönetişimi, Avrupa'daki birçok oyuncu (Avrupa topluluğu, üye devletler, bölgesel ve yerel

makamlar ve özel partiler) ve karar vericilerin arasındaki karar verme ilkeleri ve araçları olarak tanımlanmıştır (EC, 2003: 31).

Avrupa Birliğin’de yönetim gerekliliğini ortaya çıkaran dört farklı neden bulunmaktadır. Birincisi, Avrupa Birliğinin genişlemesi ve bütünleşmesi nedeniyle komisyonun iş yükü önemli ölçüde çoğalmıştır. İkincisi, ciddi bir meşruiyet krizinden geçiyor olmasıdır. Eurobarometre araştırmaları Birliğin nüfusunun yarısından fazlasının (2002’de yüzde 55) Avrupa Birliği Üyeliğinin iyi bir şey olduğu konusunda hemfikir olduğunu göstermektedir. Bu durum üye ülkelerin halkları ile yakın temas yolları aramakta olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü, Birlik politikalarının parçalı olması Avrupa Birliği’nin faaliyetlerinin açıklılığını ve tutarlılığını olumsuz etkilemektedir. Son olarak dördüncüsü, yönetim olgusu Birliğe üye ülkeler tarafından son derece güncel tutularak bir trend haline gelirken Avrupa Birliği Komisyonunun yönetiğimi gözardı edemeyeceği kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bunun tehlikesi, ulusal modellerin Avrupa Birliği seviyesinde eleştirel olarak yeterince düşünülmeden aktarılma olasılığıdır (Schout ve Jordan, 2005: 204-205).

1.3.2. Yönetişim Kavramına Akademik Yazında Yaklaşımlar

Akademik yazında çeşitli yönetim tanımları ve yaklaşımları söz konusudur. Örneğin Rosenau yönetiğimi, resmi ve yasal olarak belirlenmiş sorumlulukların zorunluluğa veya zorunlu olmamaya dayanan ortak amaçları gönüllülük esası ile destekleme faaliyetleri olarak ifade eder. Yönetişim devlet kurumlarını benimsemekte aynı zamanda da kendi amaçları dâhilinde olan kişilerin ve kuruluşların ihtiyaçlarını karşıladığı, isteklerini yerine getirdiği, ileriye gittiği gayri resmi sivil toplum mekanizmalarını da ortaya koymaktadır. Resmi olarak onaylanmış anayasal ve tüzükler gibi ölçüt dışı anlamlara bağlı olan bir kurallar sistemidir. Yönetişim ancak çoğunluk tarafından kabul edilirse işleyen bir yönetim sistemine dönüşür (Rosenau, 1992: 4).

Rhodes yönetiğimi kendi kendine örgütlenme olarak tanımlamıştır. Rhodes’e göre yönetim; minimal devlet, yeni kamu işletmeciliği, kurumsal yönetim, iyi yönetim, sosyo-sibernetik sistem ve kendinden organize ağlar şeklinde kullanılmaktadır (Rhodes, 1996: 652).

Stoker, yönetişimi ifade etmek için ortaya attığı beş temel önermeyi şu şekilde izah etmiştir (Stoker, 1998: 19-26):

1) Yönetişim, hükümetin ve devletin de ötesinde yer alan bir takım aktörlerin ve grupların varlığını ifade eder. Yönetişim kavramını verdiği ilk ileti hükümet sistemlerinin anayasal/formel anlayışlarına karşı çıkmasıdır. Merkezi otoritesinin güçlü olduğu üniter devlet yapılarının karmaşık olması nedeniyle özel ve gönüllü sektörlerin kamu sektörü yanında hizmet sunma ve stratejik karar alma süreçlerine giderek artan etkin katılımına dikkat çekmektedir.

2) Yönetişim sosyal ve ekonomik sıkıntıların çözümü için içinde bulunulan sınırların ve sorumlulukların bulanıklığını kabul eder. Yönetişim perspektifi, hükümet sistemlerinin giderek artan karmaşık yapısına dikkat çekmek ile kalmamakta aynı zamanda dikkatini devletin bir adım geri durarak sorumluluklarını özel ve gönüllü kuruluşlara doğru kaydırarak doğrudan vatandaşa aktarılması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Pasif bir vatandaşlık yerine etkin, katılımcı bir vatandaşlık yapısını öngörür.

3) Yönetişim kollektif faaliyetlere katılan kurumlar veya aktörler arasındaki ilişkilerde mevcut güç bağımlılığını açığa çıkartmaktadır. Kolektif faaliyetlerde yer alan örgütler birçok organizasyonla ilişkilidir. Örgütler hedeflerine ulaşabilmek için birbirleriyle kaynak alışverişine giderler ve ortak amaçlarını belirlemeye çalışırlar. Örgütler arasındaki alışverişin sonucu sadece faaliyete katılanların kaynakları tarafından değil, alışveriş ilişkisinin içinde ortaya çıkan çerçeve tarafından belirlenir. Yönetişim ilişkisinde faaliyette bulunan örgütler birbirine emredemez sadece bir örgüt belirli bir değişim sürecine hükmedebilir. Yönetişim perspektifinden yönetim her zaman etkileşimli bir süreçtir. Çünkü bu süreçte ne kamu sektörü ne özel sektör ne de diğer aktörler tek taraflı bir şekilde meseleleri çözecek kaynak kapasitesine ve bilgi birikimine sahip değildir.

4) Yönetişim özerk ve kendi kendini yöneten ilişki ağları sistemi ile ilgilidir. Yönetişim altında nihai ortaklık için kendi kendini yöneten ağlar sistemi oluşmaktadır. Bu sistemde örgütler ve kurumlar amaçlarını, kaynaklarını ve becerilerini uzun vade de geliştirip belirli bir davranış düzeyine getirirler.

5) Yönetişim, salt hükümet gücüne dayanmayan bazı şeyleri yapabilme kapasitesinin imkânsız olmadığına dayalıdır. Yönetişim, mevcut yönetimi yönlendirme

yapmak ve kılavuzluk etmek üzere yeni teknikler ve araçlar kullanabileceğini öngörmektedir. Yönetişim için hükümetin üstleneceği görevler,

- Bütünleştirme ve eşgüdüm
- Ayarlamak ve idare etmek
- Bütünleşme ve düzenleme

Hükümetin ilk görevi, mevcut durumda kilit paydaşın belirlenmesini ve paydaşlar arasında etkili bağlantılar kurmayı öngörür. İkinci görevi istenen sonuçları elde etmek için ilişkileri etkilemek ve yönlendirmekle ilgilidir. Üçüncü görevi ise sistem yönetimi denilen oluşumdur. Bu oluşum alt sistemlerin ötesinde düşünmeyi ve davranmayı, istenmeyen yan etkilerden kaçınmayı ve etkili eşgüdüm için mekanizmalar oluşturmayı kapsar (Stoker, 1998: 26).

Dünya Bankası'nın önemli araştırmacılarından Kaufmann, Kraay ve Zoido tarafından yönetim "otoritenin belirli bir ülkede nasıl uygulandığını belirleyen gelenekler ve kurumlar" olarak tanımlanmıştır. Yönetişim kavramının, hükümetlerin mevcut kaynaklarını kullanmada etkin politikalar yapmasını, hükümetlerin seçilme süreçlerini ve hesap verilebilir olmasını, aralarında ekonomik ve sosyal etkileşimi yönetimi altında bulunduran kurumların vatandaşa ve devlete saygı duymasını içermektedir (Kaufmann vd., 1999: 1).

Yönetişime yönetim tarafından bakan Kooiman (2003) yönetişimi, yönetim ile ilgili teorik kavramların bir toplamı olarak ifade etmiştir. Yönetişim ile ortak sorumlulukların ve etkileşimli sosyal politik yapıların oluşturulması hedeflenmekte, bunun içinde ortak sorumluluk alacak aktörler arasında iletişim teşviği sağlanmaktadır. Yani toplumsal faaliyetlerin çeşitli ve karmaşık olduğu alanlarda tek bir yönetim kurumunun meşru ve etkili bir yönetim gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır (Kooiman, 2003: 4).

Bevir'e (2011) göre yönetim kural kalıplarını oluşturan karmaşık etkileşimlere ve süreçlere dikkat çeker. Bevir, yönetişimden bahsederken daha çok ayırt edici özelliklerine dikkat çekmiştir. Bu özellikler; kurumsal düzenlemeleri piyasaların özellikleri ile birleştirilmesi, çok uluslu olması bundan kasıt ise yönetim kalıplarının insanları, devlet politikalarını ve sektörleri aynı paydada birleştirmesi, artan yapılanma

ve çok sayıdaki paydaş, yönetişimin son ayırt edici özelliği ise yönetişimin gün geçtikçe melezleşmesi, çok uluslu ve çoğulcu bir fenomen olduğu gerçeğini yansıtmaması ve bunlara cevap vermesidir (Bevir, 2011: 2).

Sosyal sermaye konusunda önemli çalışmaları olan Fukuyama yönetişimi “bir hükümetin kural yapma ve uygulama becerisi” olarak tanımlamıştır. Yönetişim, ajanların ve yöneticilerin belirlediği hedeflerle değil, ajanların ve yöneticilerin isteklerini yerini getirmedeki performansları ile ilgilidir (Fukuyama, 2013: 3-4).

1.4. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİ

Yönetişim, kamu kararlarının nasıl alındığı ve bir ülkenin anayasal değerlerinin korunması açısından kamu faaliyetlerinin nasıl yapılacağını belirleyen resmi ve gayri resmi düzenlemeleri ifade eder. Ülkelerin kurumsal kalitelerini değerlendirmede, karşılaştırma, araştırma ve politika yapımında yönetişim göstergeleri yardımcı olabilmektedir. Başlangıçta bu göstergeler akademisyenler tarafından kamu sektörünün performansını değerlendirmek ve ekonomik büyümeyi analiz etmek için kullanılmıştır. Daha yakın zamanda ise kalkınma yardımı yapılacak ülkelerin değerlendirmesinde koşul olarak kullanılmıştır. Bunun için yönetişim kalitesinin ölçülmesinde, yönetişim göstergeleri çok önemlidir. Çeşitli organizasyonlar tarafından bir dizi farklı gösterge kullanılmaktadır (UN DESA, 2007: iii).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı iyi yönetim ilkelerini beş ana başlık altında toplamış ve alt başlıklar halinde detaylandırmıştır.

Tablo 1.2. UNDP'nin İyi Yönetişimin İlkeleri

İyi Yönetişimin İlkeleri	
İyi Yönetişimin Beş İlkesi	UNDP ve UNDP Raporuna Dayanan İlkeler
1. Meşruiyet ve İfade	<p>Katılım: Cinsiyet ayrımcılığı olmadan toplumdaki bütün bireyler karar alma sürecine kendilerini temsil eden yasal aracılılarıyla alınan kararlarda söz sahibi olmalıdır. Bu denli geniş katılım, örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile birlikte yapıcı katılım sağlama kapasitesine dayanıyor</p> <p>Görüş Birliği Sağlama: İyi yönetim, grubun çıkarları için mümkün olan politika ve prosedürler konusunda görüş birliğinin sağlanmasına aracılık eder.</p>
2.Yönlendirme	<p>Stratejik Vizyon: İyi bir yönetim ve insani gelişme için neyin gerekli olduğu konusunda liderler ve halk uzun vadeli bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısının dayandığı tarihsel, kültürel ve sosyal bir öngörü söz konusudur.</p>
3. Performans	<p>Duyarlılık: Kurumlar ve süreçler bütün paydaşlara hizmet etmeye çalışır.</p> <p>Etkinlik ve Verimlilik: Kurumlar ve süreçler ihtiyaçların giderilmesinde kaynakların en iyi şekilde kullanıldığı sonuçlar üretir.</p>
4.Hesap Verebilirlik	<p>Hesap Verebilirlik: Hükümet içinde yer alan karar vericiler kurumsal paydaşlarının yanı sıra halka, özel sektöre ve sivil toplum kuruluşlarına karşı sorumlu olmalıdır.</p> <p>Şeffaflık: Şeffaflık serbest bilgi akışı üzerine kuruludur. Kurumlar, süreçler ve bilgi ile alakadar olanların doğrudan ulaşabileceği, anlayabileceği ve izleyebileceği yeterli bilgiyi sağlamalıdır.</p>
5. Adalet	<p>Eşitlik: Toplumdaki tüm bireylerin refahını artırma ya da sürdürme fırsatları vardır.</p> <p>Hukukun Üstünlüğü: Yasal çerçeveler, özellikle insan hakları konusunda tarafsızlık ilkesinden ödün vermemelidir.</p>

Kaynak: Graham vd. 2003: 8

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ise 1995 yılında yayımladığı “Participatory Development and Good Governance” (Katılımcı Gelişim ve İyi Yönetişim) başlıklı raporunda iyi yönetim ilkelerini aşağıdaki şekilde açıklamıştır (OECD DAC, 1995: 14-20):

- **Hukukun Üstünlüğü:** Öngörülebilir bir yasal ortam, demokratikleşme, iyi yönetim ve insan hakları için güvenilir ve bağımsız yargı önemli bir faktördür. İnsan haklarının korunması, bir takım temel zorunlulukları yerine getirebilecek bir yasal sistemi gerektirir. Sistem, bağımsız yargıyı, hükümetin yetkilerini yasaya uygun olarak kullanmasını, yürütme ve idari yetkilerin kullanımında araştırma ve denetleme için tam anayasal haklara sahip olmalıdır. Toplumunu oluşturan her kesimden insan mahkeme önünde aynı fırsat eşitliğine sahiptir. Bu faktörlerin tümü hukukun üstünlüğünü oluşturmaktadır.
- **Kamu Sektörü Yönetimi:** Devlet kurumları, yasa ve düzeni sağlamak, politika geliştirmek, kanunları uygulamak, mülkiyet haklarını ve diğer hakları güvence altına almak, yatırım yaparak istihdamı artırmak, büyümeyi sağlamak ve vatandaşlarına hizmet etmek için bir çerçeve oluşturmak üzere vardır. Aynı zamanda devlet kurumları toplum ve ekonominin temel ihtiyacı olan eğitim, sağlık ve alt yapı gibi temel hizmetlerin sağlanmasında kilit aktördür. Hükümetin şeffaf ve hesap verebilir bir sistem için sağlıklı bir yönetime ve kendini kontrol edebilecek demokratik geri bildirimlere sahip olmalıdır. Hükümet kaynaklarının etkin kontrolü için çeşitli seviyelerde hesap verebilirlik gereklidir.
- **Yolsuzluğun Önlenmesi:** Kamu kaynaklarının kullanımında hesap verebilirliğin, şeffaflığın ve dürüstlüğün yetersiz olması devletin güvenilirliğini ve otoritesini başarısızlığa uğratmaktadır. Böylece yaygın yolsuzluk demokratik kurumların güvenilirliğini sarsar ve iyi yönetimi zayıflatır. Kamu ve özel sektörde yapılan yolsuzluklar kıt kaynakların etkin kullanılmaması sebebiyle ekonomiyi olumsuz etkiler. Üye ülkeler, kamu fonlarının kullanımında şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak ve yardım bağışçıları ile alıcılar arasında diyalog geliştirmek yoluyla yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele etmesi gerekir.
- **Aşırı Askeri Harcamaların Azaltılması:** Ülkelerin askeri harcamalarının aşırı olması kıt kaynakların kullanımını kalkınma için gerekli olan ihtiyaçlardan uzaklaştırarak istikrarsızlığa neden olabilir bu durum çatışma ve baskı ile sonuçlanabilir. Üye ülkeler siyasi ve ekonomik işlerde önceliğin

oluşturulup sürdürülmesini ve aşırı askeri harcamaların önlenmenin veya azaltılmasının önemine vurgu yapmaktadır.

2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan “European Governance, A White Paper” (Avrupa Yönetişimi, Beyaz Kitap) başlıklı belgede iyi yönetişimin ilkeleri belirlenmiştir. Belirlenen her ilke daha demokratik yönetişimin kurulması için önemlidir (EC, 2001: 10):

- **Açıklık:** Avrupa kurumları çalışmalarında daha açık olmalıdır. Birliğe üye olan ülkelerin tümü kendi aralarında Avrupa Birliği'nin ne yaptığı hangi kararları aldığı ile ilgili aktif iletişim halinde olmaları gerekir. Birlik halklarının erişebileceği ve anlayabileceği bir dil kullanılmalıdır. Karmaşık kurumlara duyulan güvenin artması için bu özellikle önemlidir.
- **Katılım:** Avrupa Birliği politikalarının kalitesi, ilgi düzeyi ve etkinliği, anlayıştan uygulamaya kadar olan politika zincirine geniş katılımın sağlanmasına bağlıdır. İyileştirilmiş katılım, politika yapan kurumlara olan güveni daha fazla sağlamlaştıracaktır. Katılım, Avrupa Birliği politikalarını geliştirirken ve uygularken kapsamlı bir yaklaşıma sahip olan merkezi yönetimlere bağlıdır.
- **Hesap verebilirlik:** Yasama ve yürütme süreçlerinde görevlerin daha net olması gerekir. Avrupa Birliği kurumlarının hepsi, birlik içinde yaptıklarını açıklamalı ve sorumluluk almalıdır. Ancak, üye devletler ve hangi düzeyde olursa olsun Avrupa Birliği politikalarını geliştirmek ve uygulamak için katılım sağlayan bütün tarafların daha fazla açıklık ve sorumluluğa ihtiyacı vardır.
- **Etkinlik:** Politikalar, geçmiş tecrübeler temelinde etkili, ihtiyaca yönelik, net hedefler doğrultusunda gelecekteki etkilerini değerlendirerek yapılmalıdır. Etkinlik aynı zamanda, Avrupa Birliği politikalarının orantılı olarak uygulanmasına ile en uygun seviyede kararların alınmasına bağlıdır.
- **Tutarlılık:** Uygulanan politikalarla eylemler tutarlı olmalı ve kolayca anlaşılmalıdır. Görevin gerçekleştirileceği alanın büyümesi ile ortaya çıkan çeşitlilik, iklim ve demografik değişim zorlukları birliğin kurulduğu sektörel politikaların sınırını aşmakta, bölgesel ve yerel yönetimler Avrupa Birliği politikalarına daha fazla dâhil olmakta tüm bunlar karşısında tutarlılığa

duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bu kompleks yapı içerisinde tutarlı bir yaklaşım, kurumlar açısından siyasi liderliği ve güçlü bir sorumluluğu gerekli kılar.

1.5. DÜNYA BANKASI YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİ

Dünya Bankası yönetim göstergeleri konusunda Dünya Bankası araştırmacıları Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi'nin hazırlamış olduğu "Dünya Yönetişim Göstergeleri: Metodoloji ve Analitik Konular" isimli çalışmada yönetim, bir ülkedeki otoritenin kullanıldığı gelenek ve kurumlar" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım üç alanda altı temel boyutu içererek yönetim göstergeleri için veri oluşturmaktadır (Kaufmann vd., 2011: 223).

- a) Hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreç;
 - **İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik:** Bir ülke vatandaşlarının kendi özgür iradeleri ile hükümetin seçimine katılım sağlaması, özgür basın, dernek kurma özgürlüğü ve ifade özgürlüğünü kapsamaktadır.
 - **Siyasi İktidar ve Şiddetsizlik:** Anayasaya aykırı ve şiddet içeren eylemlerle, politik şiddet ve terör yoluyla hükümetin yıpratılması, istikrarsızlaştırılması ve devrilmesi olasılığını kapsar.
- b) Hükümetin sağlıklı politikaları etkin bir şekilde formüle etme ve uygulama kapasitesi,
 - **Hükümetin Etkinliği:** Kamu hizmetlerinin kalitesini ve siyasi baskılardan uzak bağımsız bir şekilde politika oluşturma ve uygulama kalitesi ile devletin güvenilirliğinin taahhüt edilmesini kapsar.
 - **Düzenleyicilik Kalitesi:** Devletin özel sektörün gelişiminde etkin ve sağlam politikalar ve düzenlemeler yapma ve uygulama becerisini kapsar.
- c) Bir ülkedeki ekonomik ve sosyal etkileşimi yöneten kurumlara karşı vatandaşların ve devletin saygısı,
 - **Hukukun Üstünlüğü:** Toplumun ve kurumların kurallara uymasını, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını, suç işleme ve şiddet olasılığını kapsar.

- **Yolsuzluğun Kontrolü:** Özel çıkarlar için rant sağlama, küçük veya büyük yolsuzluklar karşısında devlet gücünün kullanılarak kamu yararının sağlanmasını kapsamaktadır.

Yönetişim göstergeleri -2,5 ile +2,5 puanları arasında değer almaktadır. Yüksek puanlar bir ülkedeki iyi yönetişimin daha iyi olduğunun göstergesi iken, düşük/negatif puanlar iyi yönetişimin kötü olduğunun göstergesidir (Kaufmann vd., 2011: 232).

2. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE YÖNETİŞİM

2.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIM VE KAPSAMI

Ülkemizde 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanun’unda yapılan tanıma göre; “yabancı yatırımcı tarafından, yurtdışından getirilen; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasınca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç), makine ve teçhizat, sınai ve fikri mülkiyet hakları, yurtiçinden sağlanan; yeniden yatırımda kullanılan kar, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurmayı veya şube açmayı, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı” ifade eder.

Uluslararası Para Fonu ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne göre yabancı sermaye yatırımları, bir ekonomideki yerleşik bir kuruluşun yatırımcı ülkenin bulunduğu yerden başka bir ekonomide bulunan kuruluşa kalıcı bir faiz kazanma amacını yansıtmaktadır. Kalıcı faiz’den kasıt ise doğrudan yabancı yatırımcı ile doğrudan yatırım yapılan kuruluş arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını ve doğrudan yabancı yatırım yapılan kuruluşun yönetimi üzerinde önemli bir etken olduğudur (Duce ve Espana, 2003: 2). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı’na göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı, uzun vadeli bir ilişkiyi kapsayan ve bir ekonomideki yerleşik bir işletme ile (dış doğrudan yatırımcı veya ana teşebbüs), başka bir ülke ekonomisinde bulunan yerleşik bir kuruluş arasında kalıcı bir faiz ve kontrolü yansıtan bir yatırım olarak tanımlanır (UNCTAD, 2017: 3).

Karluk’un (2002) yaptığı tanıma göre doğrudan yabancı yatırım, bir ülkede faaliyette bulunan bir işletmeyi satın almak, yeni kurulan bir işletme için kuruluş sermayesini temin etmek veya var olan bir işletmenin sermayesini artırma yoluyla o ülkede bulunan işletmeler tarafından diğer bir ülkede bulunan işletmelere yapılan ve kendisiyle birlikte işletmecilik bilgisi, teknoloji ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (Karluk, 2002: 639). Tanımdan da anlaşılacağı üzere

doğrudan yabancı yatırımlar ülkeler arasında sermaye transferlerinin bir piyasa işlemi olmadan bir ülkeden başka bir ülkeye aktarılması şeklinde olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Bir firmanın üretimini kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının dışına yaymak için ana merkezinin bulunduğu ülke dışında yer alan diğer ülkelere, bölgelere üretim tesisi kurması ya da hâlihazırda mevcut bulunan üretim tesislerini satın alarak bünyesine katması doğrudan yabancı yatırım (foreign direct investments) olarak adlandırılır. Bu şekilde, ana merkezin idaresi ve kontrolü altında olan ve farklı ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerden oluşan kurumsal yapılara çok uluslu şirket adı verilir (Seyidoğlu, 2015: 649).

Çok uluslu işletmeler, iktisadi işletme birimlerinin hukuki biçimi ve uğraşı alanlarını dikkate almaksızın birden fazla ülkede etkin olan, işletme birimleri arasında, global strateji oluşturmak amacıyla uyumlu ortak politikaların tespitini sağlayan, en az bir karar alma merkezinin denetimine dayalı tek karar alma sistemini elinde bulunduran, birimleri arasında bilgi, belge ve sorumlulukları paylaşan iktisadi işletmelerin oluşturduğu ticari bir girişimdir (Koçtürk ve Eker, 2012: 36).

2.1.1. Dünya Ekonomisinde Yabancı Yatırımların Gelişmesi

İktisatçılar sermaye birikimini iktisadi kalkınmanın temel dinamiği olarak kabul etmektedir. Yani ülkelerin ekonomik olarak geri kalmasında sermaye birikimindeki yetersizlik temel sebep olarak görülmüştür (Kar ve Tatlısöz, 2008: 2). Sermaye birikimindeki açığın azaltılması için öngörülen alternatiflerin birisi de doğrudan yabancı yatırım girişlerini artırmaktır (Koçtürk ve Eker, 2012: 37).

Onsekizinci yüzyıldan başlayarak Asya, Ortadoğu, Afrika bölgeleri başta olmak üzere dünyadaki birçok bölgeye Avrupa çıkışlı yabancı yatırımlar yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönem “sömürgecilik dönemi” olarak ifade edilebilir. Çünkü 18. ve 19. asırlarda yatırımlar, temel olarak sömürge yayılmacılığı kapsamında yapılmıştır. Yatırımların yapılma şekli emperyalist (yayılmacı) ülkelere sömürgeci ülkelere olacak şekilde yapılmıştır. Bu yatırımlar doğal kaynaklara yönelik, tek taraflı yatırımlar olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle emperyalist bir sistemden bir başka emperyalist sisteme yatırım akışı oldukça azdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki

dönemde bazı yapısal değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerde öncelik anahtar sanayilerin millileştirilmesi olmuştur. Bu millileştirme akımları komünist blokun yanı sıra Fransa, Birleşik Krallık gibi ülkelerde de gerçekleştirilmiştir. Millileştirilmeler yapılırken yerli-yabancı işletmeler arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Sömürgeciliğin son bulması ile birlikte sömürülen ülkelerde milliyetçilik akımları baş göstermiş ve sömürülen devletler ülkelerindeki hayati önem taşıyan sektörlerin yabancıların ellerinden kurtarmaya çalışmışlardır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlara güven eksikliği oluşmuş ve ayrıca yabancı sermayeye karşı bir düşmanlık ortaya çıkmıştır. Aradan geçen süre zarfında doğrudan yabancı yatırımların sağlayacağı faydalar ve bu yatırımlara duyulan gereksinimler ilk aşamada yabancı yatırımlara karşı olan düşmanlığı değiştirmemiştir. Akla uygun ve hoşgörüyeye dayalı bir perspektif ancak 1970'li yılların bitmesine yakın zamanlarda kabul görmeye başlamıştır (Şirin, 2006: 19).

1980'li yıllarda yaşanan borç krizi, doğrudan yabancı yatırımlar sermaye ihracatçısı olan gelişmiş ülkeler arasında yapılırken (1970-1990) 1990'lı yıllardan başlayarak gelişmekte olan ülkelerde de yapılmasında etkili olmuştur. Borçlu ülkeler, borçlarının faizini dahi ödeyemeyecek konumda olduğundan doğrudan yabancı yatırımları teşvik etme politikaları izlenmeye başlamıştır. Bunun sonucunda, gelişmekte olan ülkelere giden yabancı yatırımlar artış göstermiştir (Ertekin, 2008: 26).

1990'ların başında çoğu hükümet -1970'lerde ve 1980'lerin başlarında bu yatırımlar için çok kritik bir süre geçirdikten sonra- doğrudan yabancı yatırımları "iyi haber" olarak kabul etmiştir (Dunning, 1994).

Tablo 2.1.Ev Sahibi Ülkeye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Akışları

Yıl	Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
1970	13257,01	9491,33	3765,68
1975	26391,99	16854,20	9537,79
1980	54395,65	46976,49	7395,54
1985	55830,83	41745,92	14069,90
1990	204886,35	170164,63	34648,56
1995	341522,54	219760,86	117763,16
2000	1356613,06	1119101,73	231588,84
2005	948585,20	586503,23	331421,07
2010	1365106,90	679010,11	622300,59
2015	2033802,67	1268594,56	728813,64
2018	1297152,51	556891,74	706042,75

Not: ABD Doları (Milyon)

Tablo 2.2.Dünyada Yabancı Yatırımlara Bakış Açısının Değişmesinin Nedenleri

Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımların Değişmesi
<p>Ülke Perspektifinden</p> <ul style="list-style-type: none"> • Piyasa sisteminde rönesansın yaşanması • Ekonomik aktivitelerin küreselleşmesi • Servet oluşturan varlıklarda hareketliliğin artırılması • Kalkınmada “kalkış” aşamasına gelen ülke sayılarında artış yaşanması, • Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik yakınsama, • Devletlerin doğrudan yabancı yatırımları değerlendirmede değişen kriterleri, • Doğrudan yabancı yatırımların maliyet ve faydalarının hükümetler tarafından daha iyi değerlendirilmesi,
<p>Firma Perspektifinden</p> <ul style="list-style-type: none"> • Küreselleşmenin getirdiği pazarlardan faydalanma ihtiyacı (örneğin artan Ar-Ge maliyetlerini karşılamak için), • Rekabetçi baskılar nedeniyle girdileri (hammadde, bileşenler) en ucuz kayalardan temin etme, • Bölgesel birleşmelerin daha fazla verimlilik arayan yatırımlara yol açması, • Ülkelerarası iletişimin artması, nakliye maliyetlerini düşürmesi, • Öncü firmalar arasında yüksek oligopolistik rekabet, • Doğrudan yabancı yatırımlar için yeni bölgesel fırsatların oluşması, • Yabancı teknoloji kaynaklarına, organizasyonel yeteneklere ve maliyet ve faydalardan yararlanma, • Yabancı teknoloji kaynaklar, örgütsel yetenekler ile toplanma ekonomilerini kullanma, • Yabancı firmalarla ittifak oluşturmak için yeni teşvikler, • Belirli olan yerel maliyet ve faydaların önemindeki değişiklikler, • Küreselleşmenin avantajlarını yerelleşme ile daha iyi dengeleme ihtiyacı.

Kaynak: Dunnig, 1994.

Özellikle uluslararası sermaye piyasalarının bütünleşmesine bağlı olarak 1990’lı yıllarda doğrudan yabancı yatırım hareketlerinin büyümesi global ekonomik büyümeye veya ticarete göre daha yüksek olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere, 1990 sonrasındaki dönemde yüksek oranda doğrudan yabancı yatırım girişleri olmuştur. 1990’lı yılların başında doğrudan yabancı yatırım girişleri gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde GSYİH’nin %1’i dolaylarında iken, 1990’lar süresince doğrudan yabancı yatırım girişleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hızlı bir şekilde artmıştır. İki bin yılında gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişleri GSYİH’nin %4,6’sına erişmiştir. Aynı dönemde

gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım girişleri aşağı yukarı GSYİH'nin %3,8'sine tekabül etmektedir (Zeren ve Ergun, 2010: 68).

2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri

Doğrudan yabancı yatırımlar şahıslar tarafından yapılabileceği gibi tüzel kişiliğe sahip olmayan kuruluşlar, kamu veya özel işletmeler, kamu iktisadi teşebbüsleri, tröstler veya başka organizasyonlar tarafından da doğrudan yabancı yatırım yapılabilmektedir (OECD, 2006: 20). Yabancı sermaye yatırımları, yatırımın yapıldığı ülkeye ve yatırımcısına çeşitli yararlar sağlamaktadır. Yabancı bir pazara girmek isteyen firmanın önünde tercih edebileceği üç farklı seçenek bulunmaktadır (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003: 106).

2.1.2.1 Ortak Girişim (Joint Venture)

Ortak girişim, yabancı yatırımcının, yatırım yapmak istediği ülkede bulunan yerli bir firma veya devlete ait kurumlar ile ortaklık kurması sonucunda yeni bir tesis inşa ederek veya mevcut tesisi paylaşarak meydana gelmektedir. Yatırım yapmak isteyen yabancı firma piyasa hakkında bilgi sahibi değilse yerli bir firma ile ortak girişim yoluyla işbirliği yapabilmektedir. Ortak girişim yoluyla bir araya gelen firmalar her biri ayrı olarak yapmakta zorlandıkları işlerin üstesinden daha kolay gelebileceklerdir. Ortak girişim yoluyla yapılan yatırımlarda yabancı firma sermaye ve teknik bilgi desteği sağlarken yerli firma iç piyasa ile ilgili bilgi sağlamaktadır (Dilber ve Nur, 2016: 42).

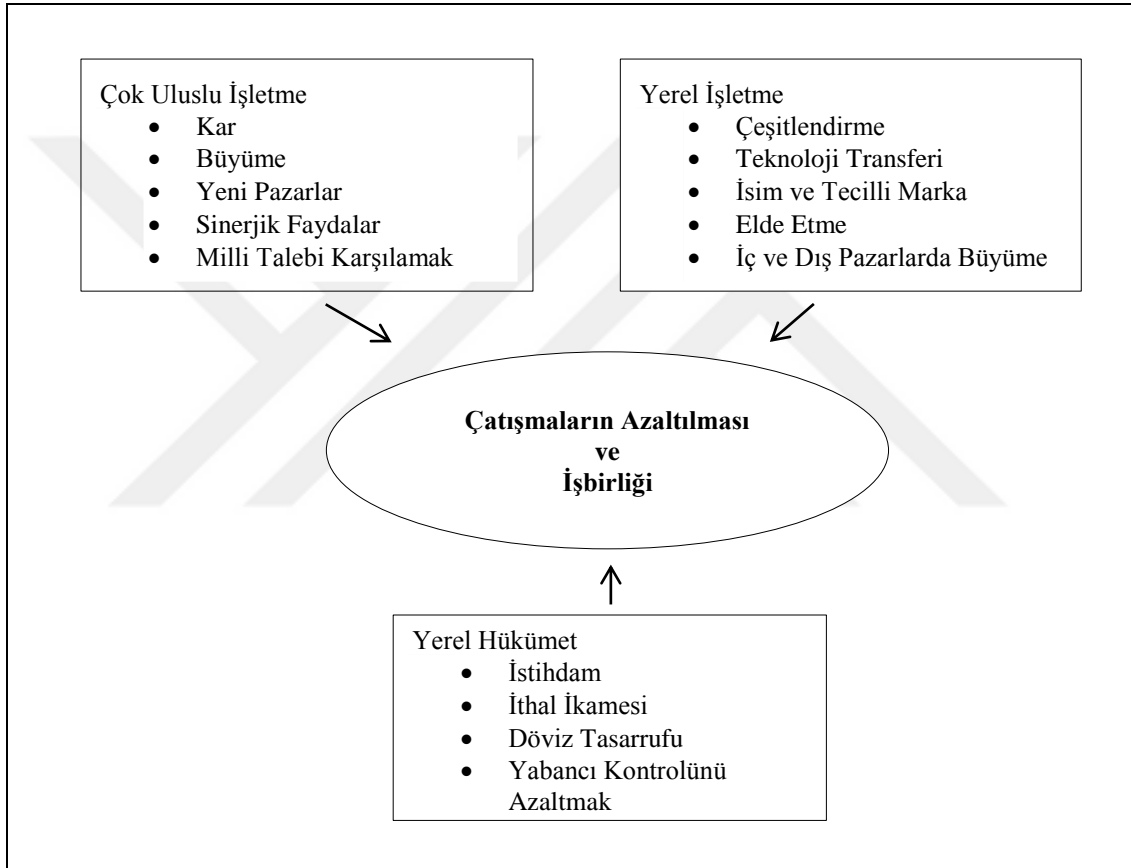
Yapılan tanımlar sonucunda ortak girişimle ilgili dikkat çeken hususlar şunlardır (Sayılır, 1999: 33):

- Her iki tarafın işbirliği yapması,
- Tarafların, varlıklarını sürdürmesi hususunda ortak girişimden bağımsız (ekonomik ve yasal olarak) olmaları,
- Sermayenin, görev ve sorumlulukların taraflar arasında pay edilmesi,

Ortak girişim faaliyetlerinde, yatırım, üretim, satış ve yönetim politikalarının tespit edilmesi ana şirketlerin ortak kontrolü altındadır. Ortaklar sahip oldukları fiziksel varlıklar (teknoloji, makine, patent vb.) ve kaynaklar (pazar üzerine sahip olduğu bilgi,

iş gücü, finans vb.) ile ortaklığa katılım sağlayabilirler. Bu şekilde ortaklar yetersiz olan kaynaklarını birbirlerinden destek alarak elde etmektedirler. Yeni bir ürün geliştirilmesi sonucunda proje riski taraflar arasında paylaşılmaktadır (Ulaş, 2004: 153-154). Ortak girişim yatırımına gidilmesinde çok uluslu şirketlerin, yerel firmaların ve yerel hükümetin hedeflediği farklı amaçlar vardır (Fırat ve Mortaş, 2005: 5).

Tablo 2.3. Ortak Girişim Yatırımlarında Tarafların Amaçları

Kaynak: Fırat ve Mortaş, 2005: 5

Çok uluslu şirketler ortak yatırım anlaşması yaparak risk paylaşımında ve toplam yatırım miktarında görülen azalmalar konusunda iki önemli fayda sağlamaktadır. Yapılan ortak girişim yatırımıyla yabancı şirketlere sağlanan diğer faydalar ise (Fırat ve Mortaş, 2005: 6):

- Üretim faktörlerinin maliyeti, vergiler, taşıma maliyeti genel giderler gibi ödeme kalemlerinin azaltılması,
- Ölçek ekonomilerinin etkiden dolayı, üretim ve Ar-Ge faaliyetleri ile satış ve pazarlama faaliyetlerinde artışlar,

- Ortaklığın getirdiği uzmanlık sayesinde sağlanan sinerjik faydalar,
- Yerel ortağın ve hükümetin, politik risklere karşı yabancı sermayeyi teminat altına alması ve pazar ile ilgili önemli bilgilerin elde edilmesinde yardımcı olması,
- Yabancı ortağa yerel kaynakların elde edilmesinde özel ayrıcalık sağlayan teşvikler.

2.1.2.2. Sınır-Ötesi Birleşmeler ve Satın Alma (M&As)

Sınır-ötesi birleşmeler ve satın alma, stratejik ve finansal amaçlara ulaşmak için tüzel kişiliğe sahip olan veya olmayan iki veya daha fazla şirketin birleşmesi ile yapılan yatırımlardır. Bu yatırım türüne giden şirketler farklı sektörlerden gelebilir ve doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde önemli bir paya sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri için başlangıçta önemli olan sınır-ötesi birleşmeler ve satın almalar, Avrupa ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bir özelliği haline gelmiştir. Uluslararası ticaret ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılması ve küresel ekonominin giderek bütünleşmesiyle, sınır-ötesi birleşmeler ve satın almaların uluslararası boyutu genişleyerek şirketlerin yeniden kurumsal yapılandırılmasına, performanslarının iyileştirilmesine ve finansal gereksinimlerinin karşılanmasına neden olmuştur (Bertrand, 2004: 2).

Bu birleşme türünde amaç, yönetim üstünlüğüne sahip olmak ve yüksek miktarlardaki alım ve satımlar sayesinde üretim ve pazarlama maliyetlerinde düşüş sağlayarak işletmenin rekabet gücünü artırmaktır (Ceylan, 2000: 283). Sınır-ötesi birleşmeler yabancı bir ülke ya da Avrupa Birliği gibi bölgesel bütünlüğe sahip yerlerde faaliyete geçmenin avantajlı bir yoludur. Birleşme ile teknolojiye düşük maliyetle ulaşma imkânı sağlanarak, teknolojiyi içsel olarak geliştirme ile oluşacak maliyet kaybının önüne geçilmektedir. Sınır-ötesi birleşmelerde iç ekonomilere nispeten daha büyük ölçek ekonomileri elde edilebilir (Seyidoğlu, 2003: 458).

Birleşmeler genellikle yatay, dikey veya karma birleşme olarak üç şekilde gerçekleşmektedir. Aynı sektörde faaliyet gösteren rakip iki firmanın birleşmesi durumun yatay birleşme olarak adlandırılır. Bu birleşme firmaların pazar gücünün artmasına sebep olurken sektörde meydana gelebilecek tekelci piyasa yapısına karşı hükümetler gerekli düzenlemeler getirebilmektedir (Bertrand, 2004: 8). Yatay birleşme piyasada tek el oluşturmak ya da işletmelerin bütünleşme derecesini artırmak gibi

rekabet ortamının amacına uygun yürütülmesini engelleyebilecek amaçlarla da yapılabilmektedir (Şahin ve Yılmaz, 2010: 67).

Dikey birleşme bir firmanın tedarikçisi veya müşterisi arasında yapmış olduğu birleşme olarak tanımlanabilir. Bu birleşmenin ekonomik olarak sağladığı fayda, firmanın hammadde veya ara mal elde etmesindeki kontrolünü artırması veya imal edilmiş malın pazarlanması aşamasında dağıtım kanalları ile ilgili kontrolünü arttırması şekillerinde ortaya çıkmaktadır (Özdemir ve Ketten, 2010: 109).

Teknoloji, üretim yöntemleri ve piyasalar bakımından birbirleriyle ilgisi olmayan farklı şirketlerin birleşmesine karma birleşme (çapraz büyüme) denilmektedir (Köse, 2008: 37). Yatay ve dikey birleşme ile firmalar iş genişletmesi sağlarken, karma büyüme ise firmalara iş zenginleştirmesi sağlar. Karma büyümede üretim ve satış yöntemleri farklılık gösterdiğinden dolayı yönetim becerisi önem kazanmaktadır (Tutar, 2011: 99).

2.1.2.3. Stratejik Birleşmeler

Stratejik ortaklık, en az iki işletmenin farklı bir isim veya kimlik altında herhangi bir işletme kurma gereksinimi duymadan sadece varlık ve yeteneklerini birlikte kullanarak, önemli kabul ettikleri belirli amaçlara ulaşmak için aralarında kontrata dayalı yapmış oldukları iş birliği olarak tanımlanmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2014: 362). Stratejik ittifaklar (anlaşmalar) bazı önemli nedenlerden dolayı kuruluşlar için çok önemlidir (Isoraite, 2009: 39):

1. Tek başına organik olarak büyümeye çalışmak, birçok kurumun tek başına hedeflediği büyüme oranına ulaşmada yetersiz kalmaktadır,
2. Pazara hız vermek temel amaçtır ve kurulan ortaklıklar büyük oranda onu geliştirir,
3. Karmaşıklığın günden güne artması ve karmaşıklık karşısında hiçbir kuruluş müşteriye en üst düzeyde hizmet vermek için gerekli olan uzmanlığa sahip değildir,
4. Ortaklıkların araştırma ve geliştirme departmanlarındaki artan maliyetleri karşılayabilir nitelikte olması,

5. İttifaklar global pazara erişimin kolay olmasını sağlamaktadır. Stratejik ittifaklar, şirketlerin pek çok sektörde rekabet ettiği iddiası dikkate alındığında önem arz eden bir faaliyet alanı haline gelmektedir. Fakat bu durum her şirket ve her koşulda geçerlilik arz etmemektedir.

Stratejik ortaklıklar, belirli bölgedeki acentecilik ve bayilikler gibi oldukça basit sözleşmelerden know-how, lisans, taşeronluk, franchising gibi oldukça spesifik ve komplikasyon derecesi yüksek olan anlaşmalara uzanan çeşitli derecelerdeki işbirliklerini içermektedir. Bu iş birlikleri şunlardır (Ülgen ve Mirze, 2014: 362):

- **Bölgesel Acentacılık ve Bayilikler:** Ana işletmenin ürettiği ürünlerin belirli bir bölge sınırları içerisinde ve belirli bir süre aralığında dağıtılması ve satılması amacıyla ana işletme ile bölgesel işletmenin birbirleri arasında yapmış oldukları anlaşmaların sonucunda meydana gelir. Bu işbirliği, genel olarak, tedarik zincirinde işletmenin üretmiş olduğu ürünlerinin tüketici pazarına yönelik dağıtımını gerçekleştiren başka işletmelerle yapılan, anlaşmaya dayalı, yaygın olarak kullanılan en popüler işbirliği türüdür (Ülgen ve Mirze, 2014: 363).
- **Know-How:** Bilhassa ekonomik ve ticari faaliyetlerde kullanılan, çoğunlukla gizli olan, fakat gizli olmak gibi bir özelliğe sahip olması zorunlu olmayan ve bir patent vasıtasıyla koruma altında bulunmayan, teknik veya işletmeye dair bilgi ve tecrübelerdir. Bu bilgi ve tecrübeler patent veya marka gibi kanunda koruma altına alınmamışsa ve pazarda önemli bir değere sahipse yaygın olarak kullanılan “know-how” sözleşmeleri ile devir edilebilirler. Know-how veya ticari sır, genel olarak sır özelliği taşımasından dolayı herkesin kolay yollardan ulaşma imkânı bulunmayan bilgilerden oluşur (İlgaz, 2000: 155). İşletmeler know-how anlaşmaları sayesinde sahip oldukları bilgi ve tecrübelerle rakiplerine karşı ekonomik bir rekabet avantajı sağlamakta ve yapılan bu anlaşmalar teknolojik ilerlemeyi mümkün kılmaktadır (Yıldırım, 2018: 217).
- **Lisans Anlaşmaları:** Uluslararası faaliyetlerin ön koşulu ticari marka, üretim tekniği, girişimcilik vb. yetenekleri içine alan mülkiyet avantajlarıdır. Firmanın lisans anlaşmaları yapabilmesi için mülkiyet avantajlarına sahip olması gerekmektedir (Yalçın, 2011: 58). Lisans anlaşmaları ile know-how

kapsam olarak karşılaştırıldığında lisans anlaşmalarının kapsamının daha geniş olduğu görülmektedir. Lisans anlaşmasında, üretici firma, bölgesel pazarlarda faaliyette bulunan firmalara know-how ile patent, telif, tasarım, pazarlama teknikleri, marka gibi sahip olduğu haklarının kullanım iznini verir (Ülgen ve Mirze, 2014: 363). Lisans anlaşmalarında, lisansı satan firma (lisansör) ile alıcı firma arasında bir sözleşme yapılır. Bu satışlar sonucunda, alıcı taraf bir kullanım hakkı edinmiş olur (Aydoğuş vd., 2005: 16).

- **Taşeronluk:** Bu anlaşma ile bir işletme kendi tesislerini kullanarak, ürünlerin sahibi olan esas işletme için üretim veya diğer faaliyetleri yüklenir. Taşeronluk, dış kaynaklardan faydalanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2014: 363). Taşeronluk işletmelere birçok avantaj sağladığı için sektörde yaygındır. İşletmeler bünyesinde barındırdığı bazı görevlerini taşeronlaştırdığında, asıl yetkinliklerine yoğunlaşmasını sağlar. Taşeronluk firmanın finansal riskini azaltmakta ve firmanın müşteriye geri dönüşünün geliştirilmesinde yardımcı olur (Chen and Li, 2008: 1).
- **Franchising:** Bir işletme sistemi çerçevesi dâhilinde yapmış olduğu satış faaliyetlerine dayanan, kendini kanıtlamış bir markanın desteği ve güvencesi altında iş yapan, birbirinin kopyası olan işletmelerin mal ve hizmet dağılımına yönelik olarak belli bir bedel karşılığı söz konusu marka ve sistemi elinde bulunduran firma ile yapmış oldukları, bağımsız bir ticari ilişki türüdür. Basitçe tanımlayacak olursak sözleşmeye dayalı, direkt bütünleşmiş bir pazarlama sistemidir (Gökdeniz ve Erdem, 2004: 27).

2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları

Planlaması iyi yapılan ve yönlendirmesi etkin olan doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımın yapıldığı ülke ekonomisinde olumlu ekonomik etkilerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu etkiler ekonomik gelişme, üretim, genel refah, ihracat hacmindeki artış, ödemeler dengesi vb. şekilde sıralanabilir. Doğrudan yabancı yatırımların en önemli etkisi ev sahibi olan ülkenin milli gelirine sağlamış olduğu net katkıdır. Fakat doğrudan yabancı yatırımların olumlu etkilerinin yanı sıra işletme yönetimi üzerinde sağlamış olduğu doğrudan doğruya bir denetim ile ekonomi üzerindeki yabancı firmaların veya yabancıların kontrolünü artırması, bir tarafta ileri düzeyde üretim teknikleri tatbik edilirken diğer tarafta geleneksel yapının sürdürülmesine uygun ortam hazırlayarak

ekonomik bütünlüğü bozması, gümrük tarifeleri ve ithalat yasakları gibi koruyucu yasakların ortadan kalmasına neden olması, küçük ölçekli yerel firmalar karşısında haksız rekabetin ortaya çıkmasına yol açarak dışlanma etkisine sebep olması ve teknolojik bağımlılık ile sonuçlanması gibi olması muhtemel olumsuz etkileri de tartışılmaktadır (Mucuk ve Demirsel, 2009: 366).

2.1.3.1. Avantajları

Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülke ekonomisini çok yönlü olarak etkilemektedir. Karşılaşılan ilk etki ev sahibi ülkede ekonomik büyüme için ihtiyaç duyulan sermayeyi ve ileri teknolojiyi beraberinde getirmektedir. İkincisi, yönetim ve kalifiye işgücü ile ev sahibi ülkenin bilgi ve birikimini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Son olarak, başlangıç, pazarlama ve lisans düzenlemeleri durumunda teknolojik olarak ilerlemeyi teşvik etmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar endüstriyel kalkınmayı ve teknolojik ilerlemeyi desteklemede bir araç olarak düşünülebilir ve ev sahibi ülkedeki üretkenliği ve teknolojik gelişmeyi artırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunur (Asheghian, 2011: 3-4).

Doğrudan yabancı yatırımlar geldiği ülkenin dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmakta, insan sermayesi birikimine ve yönetim bilgisinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008: 6). Bu ülkelerde tasarruf oranlarının düşük olması, yabancı sermaye çekilmesine daha çok önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü tasarruf açığının neden olduğu cari işlemler dengesi açıklarını kapatmada ülkeye gelen yabancı sermaye etken bir faktördür (Ülgen, 2005: 35). Yabancı yatırım yapılan ülkelerde ihracat artışı bazı durumlarda hemen gerçekleşmeyebilir. Bunun nedeni ise, yapılan yabancı sermaye yatırımları ilk olarak makine ve teçhizat gibi ihtiyaçlara yönelik ithalatlar yapacağından, ilk zamanlarda ithalatın artması ve bunun sonucunda da dış ticarete bir açık oluşması beklenir. Fakat bu durum geçicidir ve ödemeler dengesinin sermaye kalemindeki artışla dengelenecektir (Kaya ve Kahreman, 2017: 29).

Çok uluslu şirketlerin giriş engeli olan sektörlerle girerek ve tekelci çarpıklıkları azaltarak tahsis verimliliğini artırabileceği ve artan rekabet etkisinin yerel firmaları mevcut kaynakların daha verimli kullanılmasına teşvik etmesi sonucu daha yüksek

teknik verimlilik sağlanması, gerçekleştirilen teorik araştırmalar sonucu belirlenmiştir. Ayrıca varlığın teknolojik transfer ve yayılma oranında artışlara yol açabileceği belirtilmiştir (Blomström, 2002: 170-171):

- Arz (tedarik) engelini önleyerek verimliliğe katkıda bulunabilir (ancak, ev sahibi ülkenin teknolojisi ilerledikçe bu etkinin daha az olabilir),
- Yeni teknolojiler göstererek yeni teknikler tanıtmak ve işçilerin (ilgili konuda eğitilen) yerel firmalarda istihdam almasını sağlayabilir,
- Yerel firmaların gücü ve tepkilerine bağlı olarak tekelleri önleyebilir, rekabeti ve verimliliği artırabilir ya da daha tekelci bir endüstri yapısı oluşturabilir,
- Çok uluslu şirketlerin yerel tedarikçileri ve dağıtım kanalları için standardizasyonu ve stok-kalite kontrolü için transfer tekniklerinin belirlenmesini sağlayabilir,
- Yerel pazarda veya uluslararası alanda yönetsel çabaları artırmak yada çok uluslu şirketler tarafından kullanılan pazarlama tekniklerinden bazılarının benimsenmesi için yerel firmaları zorlayabilir.

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeye sağladığı avantajlar daha toplu olarak şöyle sıralanabilir (Seyidoğlu, 2015: 667-668):

- Ekonominin üretim kapasitesinin artması
- Üretim artışı ve istihdam yaratma
- Yeni teknoloji ve yönetim bilgisi getirme
- Döviz girişi sağlama
- İhracatı artırma
- İç tekelleri kırma, rekabet ve dinamizm yaratma
- Ölçek ekonomisi yaratma
- Devlet hazinesine vergi geliri sağlama

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisine en büyük katkısı ülke halkının hayat standartını yükseltmesidir. Bu ise, fiyatları düşen kaliteli mallar ve hizmetler arasında tercih yapma imkânı ile olmaktadır. Sektörde ve tedarikçilerde artan üreten ve verimlilik milli gelirin artmasına dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunur (Kaymak, 2005: 79).

2.1.3.2. Dezavantajları

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye sağladığı pozitif etkilerin yanında bazı negatif etkileri de olmaktadır (Şimşek ve Behdioğlu, 2006: 53). Genel olarak bakıldığında, çok uluslu şirketlerin yaptıkları yatırımlar ev sahibi ülkelerde aşağıda sayılan sorunlara neden olabilmektedir (Bayraktar, 2003: 17):

- Uluslararası yatırım sürecinde bilgi ve koordinasyon eksiklikleri,
- Yerel firmaların gelişme gösterdiği süreçte, piyasada bulunan doğrudan yabancı yatırımların bu girişimlere engel olma ihtimali,
- Yurtiçi üretim kapasitesinin düşük olduğu zamanlarda gelişmediği ve yabancı yatırımların istenen düzeyde yatırım yapmadığı yerlerde, doğrudan yabancı yatırımlardan gelen avantajların durağan yapıda olması,
- Çok uluslu şirketlerin elinde tuttuğu piyasalarda gücünü kötüye kullanarak ev sahibi ülke hükümetlerinin pazarlık etme ve kanuni düzenleme yapma kapasitelerini zayıflatması,

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke için oluşturduğu dezavantajlar şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2015: 668-669):

- Ekonomi üzerinde yabancı denetimin artması
- Yerli şirketler karşısında haksız rekabet üstünlüğü
- Dış ticaret kısıtlamalarının aşılması
- Yerli yatırımları azaltıcı etki
- Döviz giderlerini artırıcı etki
- Kur dalgalanmalarına neden olma ve mali kriz ortamı oluşturma
- İhracatı kısıtlama
- Teknolojik bağımlılık
- Ekonomik bütünlüğün bozulması
- Şirket satın almaları biçiminde gelen yabancı sermaye
- Transfer fiyatlandırması

2.1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Nedenleri

Doğrudan yabancı yatırımların nedenlerini aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür (Seyidoğlu, 2015: 654-656):

- a) **Hammadde Kaynakları:** Hammadde kaynakları yeryüzüne dengeli bir biçimde dağılmadığı için hammaddelerin işletilmesine yönelik işletmeler, madenlerde olduğu gibi bu hammadde kaynaklarının bulunduğu yerlerde kurmak zorunluluğu vardır. Ondokuzuncu yüzyılda sanayileşmiş ülkeler gerekli hammadde ihtiyaçlarını kaynakların yoğun bulunduğu az gelişmiş ülkelerden karşılamışlardır.
- b) **Üretim Faaliyetlerinde Dikey ve Yatay Bütünleşme:** Dikey veya yatay bütünleşmeye giden çokuluslu şirketler belirli üretim aşamalarını farklı ülkelerde yatırım yaparak gerçekleştirdiğinde maliyet avantajı sağlaması durumunda, faaliyetlerini farklı ülkelerde yaygınlaştırmaları doğal bir sonuç olarak kendini göstermektedir. Örneğin, dikey bütünleşmeye gidilerek ham petrolün çıkartılması, damıtılması ve dağıtımının yapılması gibi.
- c) **Aktarılamayan Bilgilerin Varlığı:** Firmalar patent veya lisans anlaşmaları yoluyla üretim ile ilgili sahip oldukları teknik bilgileri diğer firmalara satabilirler. Fakat firma üretim ile ilgili bilgiyi yılların vermiş olduğu tecrübe ve birikim ile elde etmiş veya özel bir duruma sahip ise elindeki teknik bilgiyi satmak istemesi uygun değildir. Bu şekilde gelişen durumlar karşısında doğrudan üretim kaçınılmaz olabilir.
- d) **Şirket Unvanının Korunması:** Bazı firmalar isim ve markasını sınır ötesine taşıyarak uluslararası alanda prestije ulaşmaktadırlar. Bu firmalar ürettikleri ürünün kalitesine ve sahip oldukları prestije zarar gelmemesi için yurt dışında da ürünlerini kendi üretmekte ve imal hakkını yabancı üreticileri vermemektedir.
- e) **Şirketin Marka ve Unvanından Yararlanmak:** Burada amaç firmanın kendi unvanından yarar sağlamasıdır. Örneğin bankacılık sektöründe isim yapmış olmak mevduat sahibi olanlar için büyük önem arz etmektedir. Büyük bankaların uluslararası alanda nitelik kazanmasında bu faktörün önemli bir etkisi olmuştur.
- f) **Şirket Sırlarının Korunması:** Firmalar üretime ilişkin bilgilerin gizliliği durumunda lisans anlaşması yapmaktansa doğrudan yabancı yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Çünkü lisans anlaşması yapılması durumunda üretim ile

ilgili bilgilerin dışarıya sızmasını önlemede patent sahibi kadar özenli olmayabilir.

- g) Ürünün Yaşam Dönemlerinde Son Aşamaya Ulaşılmış Olması:** Ürün yaşam dönemi hipotezine göre firma iç piyasada doyum noktasına ulaştığında karını daha fazla artıramamakta ve kârında sürekliliği sağlamak için doyum noktasına ulaşmamış veya rekabetin daha sınırlı olduğu dış piyasalarda üretim yapabilmektedirler.
- h) Oligopolcü Piyasa Yapısı:** Aynı sektörde bulunan ve piyasaya egemen olan büyük firmalardan birinin alacağı karar diğer firmaları da etkilemektedir. Dolayısıyla bir firmanın dış yatırım yapma kararı diğer firmaları da alan savunmasına iterek firmaların yatırım yoluyla dış piyasaya açılmasını sağlamaktadır.
- i) İthalatçı Ülkenin Koyduğu Tarife ve Kotalardan Kaçınma:** İhracat yapan ülke ithalatçı ülkenin uygulamaya koyduğu tarife ve kotalar karşısında elinde bulundurduğu piyasayı kaybetme riski ile karşı karşıya kalır. Bu riskten kaçınmanın en etkili yolu ithalatçı ülke piyasasında üretime başlama durumudur.
- j) Ulusal Piyasalardaki Yasal Düzenlemelerden ve Kısıtlamalardan Kurtulma:** Bazı sektörlerde getirilen yasal düzenlemeler ve kısıtlamalar firmaları uluslararası alanda çalışmaya itmektir. Bu durum bankaların ve imalat sanayii alt sektörlerinin uluslararası alanda iş yapmasında önemli bir etkidir.
- k) Firmanın Müşterilerini İzlemesi:** Bazı sektörler yapısı gereği müşterilerinin yatırım tercihlerini takip etmektedirler. Bu nitelikte bulunan bankacılık, danışmanlık ve menkul kıymet aracı şirketleri, müşterilerinin yurt dışına yatırım yapması durumunda yatırım yapılan bölgelerde şube veya ofis açmaktadırlar.
- l) Yatırımları Uluslararası Çeşitlendirme:** Üretimin tek bir ülke piyasası ile sınırlı olması, üretim seyrini mevcut ülkenin ekonomik durumuna bağlı kılmaktadır. Her ülkenin ekonomik durumunun birbirinden farklı olduğu gerçeğini gözeterek firmalar tek bir ülke ekonomisine bağımlı olma riskinden

kaçınmak için uluslararası alanda üretimlerini çeşitlendirme yoluna gitmektedir.

- m) Ucuz Yabancı Faktör Kullanımı:** Ülkeler arasında değişen emek ve doğal kaynak yoğunlukları üretim maliyetlerini doğrudan etkilediği için üretime bu faktörlerin yoğun olduğu yerlerde geçilmektedir. Birçok Amerikalı şirketin Meksika, Tayvan ve Hong Kong gibi yörelere yaptıkları yatırımlarda bu faktör önemli etki olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BELİRLEYİCİLERİ

2.2.1. Makroekonomik Belirleyicileri

2.2.1.1. Ekonomik Büyüme

Teorik açıdan bakıldığında doğrudan yabancı yatırımların, yatırım yapılan ülkenin tasarruf yetersizliği sorununun aşılmasına ya da sermaye birikimine katkı sağlayarak ekonomik büyümeye neden olacağı beklenir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye ileri düzey yönetim bilgisi ve üretim teknolojisi de götürüldüğünden bu durum ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki yaratmaktadır. Aynı zamanda yatırımcı riskleri de göz önünde bulundurarak, kârını maksimize edecek yüksek büyüme oranına ve performansına sahip ülkeleri tercih edecektir (Ağayev, 2010: 179). İktisat literatüründe bir ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların miktarının ekonomik büyüme üzerinde göstermiş olduğu etkiyi açıklamaya yönelik birçok çalışma mevcuttur. Çalışmaların birçoğunda doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkiler çıksa da anlamsız çıkan sonuçlarda bulunmuştur. Teorideki genel eğilim ise, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olumlu etki yapacağı şeklindedir (Yılmaz vd., 2011: 15).

Dunning'in (1977) eklektik teorisine göre, belirli mülkiyet avantajlarını elinde bulunduran çok uluslu şirketler, konumsal avantajlara sahip olan diğer ülkelere yatırım yapmaktadırlar. Doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla üretimin "içselleştirilmesi" sağlanmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımların büyümeyi artıracığı hipotezi, doğrudan yabancı yatırımları çekmede en önemli faktör olarak görülen piyasa büyüklüğü (GSMH veya GSYİH) gibi yerel faktörler üzerine odaklanmaktadır.

Ekonomik büyüme oranı yüksek olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların artması, kârlılığın beklenen sonucudur. Ekonomik büyüme oranının yüksek olduğu ülkelerde hem ulusal hem de uluslararası yatırımlar artacaktır. Ayrıca ekonomik performansı yüksek olan ülkelere yapılacak olan yatırımlar, ülkelerin alt yapılarının gelişmesine ve kazanç sağlamak için daha iyi imkânların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Sonuç olarak, ülkelerin pazar büyüklüğünün artıp gelişmesine bağlı olarak, doğrudan yatırımlarda artmaktadır (Öncü ve Çelik, 2018: 407).

2.2.1.2. Dış Ticaret Dengesi

Küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni dünya düzeni, ulusal ekonomilerin dış ticarete dönük yeni bir yapılanma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu yapılanma sürecindeki amaç gerekli teknolojik ve yapısal alt yapı değişikliklerini yaparak serbest uluslararası pazarlarda rekabet edebilme potansiyelini geliştirmektir (Gerşil, 2004: 148).

Ekonomilerin büyüme ve gelişimi üzerinde dış ticaretin etkisi olumlu olarak genel kabul görmüş ve ülkelerin ekonomi politikalarını yönlendirmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar, mal ve hizmetlerin yabancı pazarlara taşınmasını, dünya ticaretinin yönünü, hacmini ve kompozisyonunu belirleyen uluslararası üretim ağını organize etmektedir (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003: 105). Yabancı yatırımların çıktılarını dış ticarete konu oluyorsa, doğrudan yabancı yatırımlarla dış ticaret birbirlerinin tamamlayıcılarıdır ve değerli olan ulusal para yerel piyasada faaliyet gösteren firmaların rekabet gücünü azaltacaktır. Bu durumda oluşan maliyet etkisi ev sahibi ülkelerdeki yabancı yatırımların azalmasına yol açarken, diğer ticaret bölgelerinde yabancı yatırımları artıracaktır. Şayet gelir etkisi maliyet etkisinden fazla ise değerlendirilmiş olan ulusal para ile beraber ev sahibi ülkedeki doğrudan yabancı yatırım seviyesinde artış meydana gelecektir; eğer maliyet etkisi gelir etkisinden fazla ise doğrudan yabancı yatırım seviyesinde azalma oluşacaktır (Özdamar, 2016: 103).

Özellikle ihracata yönelik gelen doğrudan yabancı yatırımlar, öncelikle yeni teknolojileri ve ileri üretim tekniklerini de beraberinde getirdiğinden ülkenin verimliliğini ve rekabet üstünlüğünü artırmaktadır. Gelen bu yatırımlar sayesinde yabancı firmaların ürettiği ve öncesinde ithal edilen ürünler iç piyasadan karşılanabilir olmaktadır. İkincisi, hammadde, yedek parça ve diğer ara malların ithal edilmesi ve

bunların ithal mal kullanımındaki hassasiyetleri dış ticarete açık verilmesine neden olmaktadır. Dış ticaret açığı ülke ekonomisini iki şekilde etkilemektedir. Keynes'in gelir teorisine göre dış ticaret açıkları, mal ve hizmet ithal eden ülkelerin toplam talebinde net kaçağı ifade etmekte olup, bu durum da ülkelerin büyümesini olumsuz etkilemektedir. Eğer ülke ihtiyacı bulunan mal hizmetleri kendi piyasasında faaliyet gösteren yabancı yatırımcıdan karşılıyorsa döviz tasarrufunda bulunarak kazanç sağlayacaktır. Son olarak, çok uluslu şirketlerin transfer fiyatlarında yaptığı oynamalarla yapay ticaret açıkları yaratmalarıdır. Genel olarak dış ticareti çok uluslu şirketler kontrolü altında bulundurmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım yapan çok uluslu şirketler yaptıkları yatırımlarda, ihracata konu olan malın fiyatını düşük tutmakta ve ithal edilen malın fiyatını da yüksek tutarak ticari borçlarını yüksek gösterip küresel anlamda karlılığını artırabilmektedir (Ercan, 2001: 89-90).

2.2.1.3. Dışa Açıklık

Dışa açıklık, bir ülkenin ekonomisini uluslararası ticaret akımlarına açmasını ve ticaret akımlarına devlet müdahalesini azaltacak hükümet politikası değişikliklerinin yapılmasını ifade eder. Hükümet iki tür politika değişikliğine gidebilir; birincisi tarifeler, vergiler, harçlar ve ek ücretler gibi fiyat araçları ile ikincisi, kotalar, lisanslar, yasaklar, ithalat depozitoları vb. içine alan tarife dışı kısıtlama ve engellerden oluşmaktadır (Li, 2004: 560).

Dışa kapalı bir ekonomide sermaye birikiminin tek kaynağı olduğu için yatırımlar ulusal tasarruflarla finanse edilir. Fakat dışa açık bir ekonomide ulusal yatırımların finanse edilmesinde yabancı sermaye de kullanılabilir (Kula, 2003: 142). Ülkelerin dışa açıklık oranlarının yüksek olması yatırımcıların ürünleri için potansiyel piyasa anlamına gelmektedir. Aynı zamanda hükümet politikaları ile sağlanan dışa açıklığın yüksekliği sayesinde genişleyen piyasa tüm yerli ve yabancı yatırımcılar içinde artan rekabetin göstergesi olarak algılanmaktadır (Arık vd., 2014: 106).

2.2.1.4. Döviz Kuru

Doğrudan yabancı yatırım literatüründe döviz kuru rekabet edebilme gücünün bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve yabancı yatırımları gelir ve maliyet etkisi olarak iki şekilde etkilemektedir. Gelir etkisi, döviz kurlarının artması ile birlikte yatırımcının ihracatının ve kârlılığının artmasına neden olacaktır. Bu durumda yükselen döviz kuru doğrudan yabancı yatırımları olumlu yönde etkilemektedir. Maliyet etkisi ise, döviz kurlarının artması ile yatırımcının ihraç ettiği ürünün üretiminde yer alan ithal girdilerin kullanılması ve ithal girdiye olan bağımlılığın yüksekliği, yatırımcının ihracatının ve kârının azalmasına neden olabilecektir. Döviz kurunun yabancı yatırımlar üzerindeki net etkisi, gelir ve maliyet etkisinin büyüklüğüne göre değişim göstermektedir. Gelir etkisinin maliyet etkisinden büyük olması doğrudan yabancı yatırımları olumlu, maliyet etkisinin gelir etkisinden büyük olması olumsuz yönde etkilemektedir (Yapraklı, 2006: 29).

Döviz kurlarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini belirlerken, firmaların ürünlerinin ne kadarını ihraç ne kadarını ithal ettiği de önemlidir. Yabancı yatırımcı iç piyasaya yönelik üretim yapıyorsa, döviz kurları yatırım yapma ve kâr transferi sırasında önemli olacaktır. Fakat yatırımcı ihracata yönelik ürettiği ürünlerin satışı sırasında da döviz kurlarına dikkat etmelidir (Özağ, 1994: 66).

Yatırım çekmek isteyen ülkelerin uygulayacağı döviz kuru politikaları yabancı yatırımcıların karar süreçlerinde önem arz etmektedir. Çünkü yatırımcılar elindeki mevcut fonlarını geldiği ülkenin parasına çevirmekte yatırım bittiğinde de fonlarını tekrar kendi para birimine çevirmektedirler. Bu fonların dönüşüm sürecinde döviz kurunun yükselmesi yatırımcıyı zarara uğratabilmektedir (Kar ve Kara, 2004: 71).

2.2.1.5. Faiz Oranı

Faiz oranı borçlanma maliyeti ve tasarruf getirisidir. Yatırımcılar düşük maliyetli finansman kaynaklarına veya daha düşük faiz oranları bularak ve daha yüksek getiri veya daha yüksek faiz oranlarına yatırım yapacaklardır. Bu, sermayenin düşük faiz oranına sahip ülkeden yüksek faiz oranına sahip ülkeye taşınacağı anlamına gelir (Siddiqui ve Aumeboonsuke, 2014: 60).

Faiz oranlarındaki oynaklığın artması, yerli ve yabancı yatırımların çekilmesinde veya caydırıcı etki oluşturması yönünden önemlidir. Bunun nedeni, çok uluslu faaliyetlerin, ev sahibi ülkede faiz oranlarındaki değişikliklerin yarattığı kur riskine karşı doğal bir korunma sunmasıdır. Ev sahibi ülke pazarındaki düşük talep dönemlerinde yani yabancı faiz oranlarının yüksek olduğu durumlarda, çok uluslu kârlar aslında yerel para biriminde değer kazanmaktadır. Parasal belirsizlik çok uluslu şirketin ülkesinden kaynaklandığı zaman bunun tam tersi görülmektedir. Bununla birlikte, yabancı faiz oranlarındaki oynaklığın yükselmesi, yabancı yatırımları gerçekte azaltan ihracat lehine bir ikame etkisi doğurabilir. İhracatın üreticilerin para biriminde fiyatlandırıldığı bir ortamda, çok uluslu satışların yerel (tüketicilerin) para biriminde yapılması durumunda, yurtdışındaki döviz kuru değişiklikleri ihracatçıların ürünlerinin fiyatını ayarlamalarına yardımcı olarak ihracatları çok uluslu satışlardan daha cazip hale getirmektedir (Cavallari ve D'addona, 2013: 2604).

2.2.1.6. Enflasyon

Enflasyon oranı çoğu zaman ekonomik istikrarın/istikrarsızlığın bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır (Nur ve Dilber, 2017: 31). Fiyat düzeyindeki istikrarsızlık düşme veya yükselme şeklinde ortaya çıkabilir. Enflasyonun yükselmesi ekonomide belirsizlik ve risk düzeyini artırarak piyasa mekanizmasının etkinliğini büyük oranda azaltmaktadır. Bir ekonomide riskin artması doğrudan yabancı yatırım yapılmasını azaltan bir faktör olabilir. Ancak yabancı yatırımcı yapacağı yatırımından beklediği kârlılık fazla ise yüksek enflasyona rağmen yatırımı gerçekleştirir. Genel olarak yabancı yatırımcının tercihi enflasyon oranı düşük ve istikrara sahip ülkelerde yatırım yapmaktır. Çünkü yüksek enflasyon ve istikrarsızlığın beraberinde getireceği fiili sermaye kayıpları ve belirsizlik karşısında yatırımcı kendini korumuş olur (Candemir, 2009: 669).

Enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırımlarda sermayenin korunmasını etkiler. Yüksek veya düşük fiyatlar, artan maliyet veya düşük kârlara yol açabileceğinden yüksek veya düşük enflasyon kârlılığı etkileyebilir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımlar için istikrarlı bir enflasyon oranı istenmektedir (Siddiqui ve Aumeboonsuke, 2014: 59).

Yukarıda ifade edilenlerin tam tersi bir şekilde enflasyon oranının artması, getirilerin ve yatırıma konu olan ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olacağı için kârlılığı hedefleyen yabancı yatırımcıları cezbedecektir. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımcı belirsiz bir ekonomik ortamı tercih ederek krizleri fırsata çevirebilir ya da hiçbir risk almamayı tercih eder yani doğrudan yabancı yatırımlar ile enflasyon oranı arasındaki ilişkinin yönü her zaman aynı olmamaktadır (Özcan ve Arı, 2010: 81).

2.2.1.7. İstihdam

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı yatırımların fayda-maliyet analizini yaparken üzerinde durdukları önemli unsurlardan biriside gelecek olan bu yatırımların istihdam üzerinde oluşturacağı etkidir. Esasen doğrudan yabancı yatırımların istihdam oluşturma etkisi, hem yatırım yapan ülke hem de ev sahibi ülke açısından önem kazanmaktadır. Yatırımcı ülke açısından sağlanan kazanç yatırımların sevk ve idaresini yürüten personelin kendi ülkesinde istihdam etmesi iken ev sahibi ülkeye kazancı ise doğrudan istihdamı artırmasıdır. Yatırımcı ülkenin istihdamının artması bu şekilde olacağı gibi bazen de yatırımcı sadece kilit personelini değil, yatırım için istihdam edeceği personelin büyük bir çoğunluğunu da kendi ülkesinden götürmektedir (Gündoğan, 2002: 73). Türk girişimcilerin Türkiye'ye yakın Ortadoğu ülkelerinde yaptıkları yatırımlar için kendi personelini götürdüğü gibi.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdama olan dolaylı etkisi rekabet edebilme gücüne bağlı olmaktadır. Eğer yerli firmalar yabancı firmalarla rekabeti yakalayabilirlerse, çok uluslu şirketlerin ülke ekonomisine girişi istihdamı teşvik edici bir etki oluşturmaktadır. Çünkü bir ülkeye giriş yapan yabancı sermaye yatırımı yerli üreticilerden girdi talebinde bulunarak, yerli üreticinin iş hacminin artmasına ve istihdamına katkıda bulunacaktır (Ülgen, 2005: 43).

Kısacası, çok uluslu şirketler tarafından yapılan uluslararası mal ve hizmet üretiminin istihdam üzerinde doğrudan ve dolaylı sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçların olumlu veya olumsuz boyutları ulusal veya uluslararası yatırım yapacak şirketler tarafından ülke ekonomileri üzerinde ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Tablo 2.2'de iç ve dış yatırımların bir ekonomideki işgücü piyasalarına olan doğrudan ve dolaylı sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar sadece istihdamın artışı için değil

aynı zamanda üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi ve üretim yeri için de geçerlidir. Tablo 2.2’de belirtilen olası sonuçların her biri, uluslararası üretimin mevcut işgücü piyasasındaki statik ve kısmi bir ifadesidir. Uluslararası üretimin işgücü piyasaları üzerindeki nihai etkisi, ülkeler hakkında bilgi veren makroekonomik göstergelere hem yabancı firmalarla yerli firmaların rekabet edilebilirliğe ve endüstride oluşturdukları dinamik etkilere bağlıdır (UNCTAD, 1994: 166-168).

Tablo 2.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdamın Nitelik, Nicelik ve Yer Üzerindeki Etkisi

Etki Alanı	Doğrudan		Dolaylı	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Nicelik	Net sermayeye eklenir ve genişleyen sektörlerde işler yaratır.	Satın alma yoluyla doğrudan yabancı yatırım, rasyonalizasyon ve iş kaybına neden olabilir	Yerel ekonomideki ileri ve geri bağlantılar ve çarpan etkileri ile iş yaratır.	Mevcut firmaların ithalatına veya yerinden edilmelerine güvenmek iş kaybına neden olur.
Nitelik	Daha yüksek maaş ödüyor ve daha yüksek üretkenliğe sahip	İstenmeyenleri kabul eden işe alım ve terfi gibi uygulamaları tanıtır.	Yerli firmalara “en iyi uygulama” iş organizasyonunun yayılması.	Yerli firmalar rekabet etmeye çalıştıkça ücret seviyelerini düşürür.
Yer	İşsizliği yüksek alanlara yeni ve belki de daha iyi işler ekler.	Kalabalık zaten kentsel bölgeleri tıkadı ve bölgesel dengesizlikleri kötüleştirdi.	Tedarikçi firmaların mevcut işgücü arzına sahip bölgelere göçü teşvik eder.	Bölgesel işsizliğe ek olarak, yerel üretim yerine iştiraklerde veya ithalata dayanarak yerli üreticileri yerinden eder.

Kaynak: UNCTAD, 1994:167.

Doğrudan yabancı yatırımların, ev sahibi ülkenin istihdamını artıracak yönünde görüş birliği bulunmaktadır. İstihdam üzerinde olumlu etki yaratması düşünülen doğrudan yabancı yatırım artış miktarı, bazen istihdam artışının üstünde kaldığı gözlenmiştir. Bu durumun nedenleri arasında gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik durgunluk, sermaye yoğun yatırım politikaları, teknolojik gelişmeler sayesinde işgücü

tasarrufuna gidilmesi, taşeronluk firmalarının ulusal ve uluslararası alanda gelişim göstermesi, çok uluslu şirketlerin maliyet azaltıcı politikalara yönelmesidir (Ekinci, 2011: 73).

2.2.2. Kurumsal Belirleyicileri

2.2.2.1. Bürokrasi

Ülkelerin, hükümet yönetimleri değiştiği zaman uygulanan politikadaki değişiklik en düşük seviyede ise o ülkede bürokrasinin kurumsal gücü ve kalitesi bir darbe giderici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Üçler, 2017: 79). Genellikle artan bürokrasinin, doğrudan yabancı yatırım girişlerini engelleyici bir rolü bulunurken, bir ekonomide yatırıma yönelik beklentilerin iyi olması, o ülke için iş yapmanın ilave maliyetlerinde düşüş sağlayarak, doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik edici bir faktör olmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008: 448). Bürokrasinin kalitesizliği, yabancı yatırımcılara yatırım projelerinin kârlılığını doğrudan etkileyen yüksek bir işlem maliyeti olarak algılandığı için caydırıcı bir etken olarak görülmektedir (Dumludağ vd., 2007: 9).

2.2.2.2. Demokrasi

Demokrasi, genellikle bir temsil sistemi aracılığıyla vatandaşlar tarafından doğrudan veya dolaylı olarak uygulanma gücü olan geniş bir kavramdır. Demokrasi, resmi kurumların uygun kaynaklara sahip belirli bir çıkar grubu adına değiştirilememesini sağlar (Dobler, 2011: 72-73). Yabancı yatırımcıların karar alma süreçlerinde istikrarlı bir politik ortam artık etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Yatırım yapılacak ülkedeki istikrarlı bir politik ortam ancak demokrasi tarafından sağlanmakta ve bu ortamı sağlamada başarı gösteren ülkeler yatırım için daha çekici hale gelebilmektedir (Ay vd., 2016: 75).

Demokratikleşen birçok ülke, yabancı sermayeyi takip eden gelişmekte olan ekonomiler haline gelmektedir. Demokratik yönetim bir ülkenin yabancı yatırımcılara olan çekiciliğini incitirse, gelişmekte olan ülke sınırlı doğrudan yabancı yatırımlar için rekabet etme ve demokratikleşme arasında bir takasla karşı karşıya kalır. Öte yandan, demokratik yönetişimin derinleşmesi bir ülkenin doğrudan yabancı yatırımları

çekebilme yeteneğini arttırırsa, demokratikleşme ekonomik faydaların yabancı sermayeden sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Li ve Resnic, 2003: 176).

2.2.2.3. Hukukun Üstünlüğü

Mülkiyet haklarının güvence altında olması için demokratik devletlerde hukukun üstünlüğünün ve yargının bağımsızlığının güvence altına alınması esastır (Dobler, 2011: 71-72). Hukukun üstünlüğü, ulusal konularda hangi sözleşmelerin uygulanması ve yargının güvenilirliğinin yanı sıra kuralları ve düzenlemeleri yerine getirme derecesini gösterir (Asenova, 2009: 23). Yabancı yatırımlar açısından hukukun üstünlüğü, yasaların uygulanmasının ötesinde, yerli ve yabancı, küçük büyük, herhangi bir fark gözetilmeksizin tüm piyasa aktörlerine aynı fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır. Hukukun üstünlüğü, yabancı bir piyasaya ilk defa giren firma ile yerli firmaların rekabet edebilirliği yönünden önemli bir belirleyicidir (Nur ve Dilber, 2017: 31).

2.2.2.4. Şeffaflık

Artan uluslararası bütünleşme çabaları doğrultusunda, bilgi kullanıcılarının bilginin akışındaki sınırların kaldırılmasındaki talepleri, şeffaflığı önemli bir konuma getirmiştir. Şeffaflık, piyasadaki aktörlerin bir ülkeyi veya firmayı diğerlerinden ayırt etmek ve riskleri değerlendirmek için gereken bilgiyi edinmelerini sağlayarak, mevcut kaynakların etkin dağılımına katkıda bulunmaktadır. Şirketlerin yaptığı çalışmaların toplum tarafından daha iyi anlaşılabilmesi ve şirketlerin toplumla entegrasyonunun sağlanması bakımından şeffaflık büyük bir önem taşımaktadır (Atamer, 2006: 28).

Yabancı yatırımcılar için şeffaf ekonomi politikaları son derece önemlidir. Önem arz etmesinin gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir: (a) Şayet firmalar yatırım yapacakları ülkelerdeki hükümetlerin veya kurumların uyguladığı politikalar hakkında yeterli bilgiye sahip değillerse, yani bilgi eksikliği ile karşı karşıya kalıyorlarsa, bu durumda bir risk faktörü ile karşılaşmaları açıktır. (b) Ülkelerin piyasalarında tekel oluşumlarını önlemek için oluşturdukları mevzuatlarının farklılık göstermesi, firmaların satın alma ve sınır ötesi birleşme konusunda zorluklara neden olabilmektedir. (c) Mülkiyet politikalarının etkin bir şekilde uygulanması yabancı yatırımcılar için önemli bir unsur teşkil etmektedir. (d) Ülkelerin işsizlik, dış ticaret, enflasyon gibi

makroekonomik göstergelerinin gerçek haliyle yansıtılması, firmaların yatırım yapmak için karar verme süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. (e) Rekabet koşullarının etkin bir biçimde yürütülmesini sağlayacak yasal mevzuatlar da yabancı yatırımcı için temel bir unsur niteliğindedir (Oransay ve Mike, 2016: 99-100).

2.2.2.5. Yolsuzluk

Yolsuzluk yaygın olarak, kamu otoritesini temsil etme yetkisi verilen bir bireyin şahsi mal varlığını ve refahını artırmak üzere kamu kaynaklarını çıkarları doğrultusunda kullanması olarak tanımlanır. “Kamu erkinin kişisel çıkarlar için kötüye kullanılması” gelenekselleşen bir tanım olmakla birlikte yolsuzluğun sahip olduğu çok boyutluluk farklı tanımların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Aktan, 2014: 61). Yolsuzluk tanımının geçerli olma durumu ve ortaya çıkıp, kalıcılığının var olabilmesi için iki koşulun olması gerekir (Aydoğuş vd., 2005: 2):

- I. Kısıtlanmamış güç: yolsuzluk yapan kamu görevlisinin yönetme ve/veya düzenleme konusunda keyfi karar verme otoritesine sahip olması gerekir.
- II. Ekonomik rant: bu otoritenin kullanılması ile ortaya çıkan veya bizzat oluşturulan değer kullanılabilmektedir.

Yolsuzluk, serbest piyasa ekonomisinin olağan işleyişi için gerekli olan toplumsal kurumlar ve değerlerde meydana gelen sosyal bir kusurdur. Ayrıca ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi açısından engel teşkil etmektedir (Primoric ve Smoljic, 2011: 178).

Yolsuzluğun ekonomik maliyetinin tam olarak tespit edilmesinin imkânsız olmasına rağmen, firmalara özellikle rüşvet üzerinden ek maliyetler yükleyebilmektedir. Bu nedenle istikrarlı ve aktif bir yasal çerçevenin varlığı yolsuzluk ve rüşvete karşı yabancı yatırımlara yönelik bir cazibe faktörü oluşturabilir (Caetano ve Caleiro, 2009: 45). Yabancı yatırımcılar devletten yatırım yapma izni veya lisans almak için rüşvet biçiminde fazladan maliyetlere katlanarak, yatırım maliyetlerini yükseltmektedir. Bu şekilde oluşan ek maliyetler, yatırımın öngörülen kârlılığını azaltırken ortaya çıkan durum yolsuzluğun kâr üzerinden alınan bir vergi olarak düşünülmesine neden olmaktadır (Al-Sadig, 2009: 269).

2.2.2.6. Siyasi İstikrar

Siyasi istikrar genel olarak, mevcut hükümetin istikrarsızlaştırılması ya da devrilmesi ihtimali olarak tanımlanmaktadır. Çok uluslu şirketler, istikrarlı, güven veren ve dürüst politik kurumları olan ev sahibi ülkelerde meşruiyeti artırmaktadır (Bailey, 2018: 140). Yabancı şirketlerin yatırım için karar alma süreçlerinde en çok üzerinde durdukları konu ülkenin siyasi istikrarıdır. Aslında siyasi istikrar, ülkenin politik hayatında çok fazla dalgalanmaların olmayışını ifade eder. Şüphesiz bu durum mevcut ülkedeki politik risklerin en az seviyeye düşmesini beraberinde getirir (Candemir, 2009 : 667).

Politik riskler, bir ülkede aniden gelişen siyasi kaotik süreçler neticesinde mevcut ülkeye yatırım yapan firmaların kârlarında büyük düşümlere neden olabilmektedir. Böyle bir duruma nadir rastlanılsa da politik risklerin yaşanması neticesinde yabancı yatırımcılar o ülkedeki bütün mal varlıklarını kaybedebilmektedir. Yaşanması muhtemel olan bu gibi durumlarda yabancı yatırımcıları rahatlatan husus uluslararası tahkime başvurmayı sağlayan hukuki bir yolun ülkeler arasındaki anlaşmalarda yer alıyor olmasıdır (Bayraktutan ve Özgür, 2016: 93).

2.2.2.7. Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması

Mülkiyet hakları, bireylerin şahsi emeğine ve edinmiş oldukları mal ve hizmetlere uygun haklardır. Tahsisat, yasal kuralların, yaptırımların, örgütsel formların ve davranış normlarının-yani kurumsal çerçevenin bir fonksiyonudur (North, 1990: 33). Mülkiyet hakları, kişinin emek arzı, beşeri ve fiziki sermayesi, edindiği varlıklara ilişkin doğru kararlar almasına imkân tanır. Çünkü, mülkiyet hakları mal ve hizmetlerin iktisadi potansiyelinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yeni kredi ve sermaye kullanımlarında mevcut varlıkların doğru bir şekilde kullanılması için teminat oluşturacaktır. Mülkiyet hakları az gelişmiş ülkelerde tam uygulanamadığından, teminat olarak varlıkların kullanılması ve yeni sermayenin oluşturulması olanağı ortadan kalkar (Çiçen, 2017: 113).

Dunning'in, firmaları uluslararası üretim için motive eden üç avantaj kümesinden ilki mülkiyete özgüdür. Bunlar içinde, maddi olmayan varlıkların mülkiyeti

ve yatırım yapılan ülkedeki üretimin ortak yönetimi bulunmaktadır. Ürün yenilikleri, marka adları, yönetim uygulamaları ve pazarlama gibi maddi olmayan örnekler verilebilir. Ülkeler arasındaki farklılıklar, bir şirketin ölçek ekonomilerinden yararlanmasına, büyüklüğüne ve sahip olduğu konumuna göre tekel gücü oluşturmaya izin verir. Yabancı yatırımcı ev sahibi ülkede mülkiyet haklarının güvence altına alınması konusunda hassastır. Yani çok uluslu şirketlerin başarısı, bir ülkenin sağlayacağı fikri ve maddi varlıklarının mülkiyetinin güvenliğine bağlıdır (Li ve Resnic, 2003: 179).

Otoriter veya diktatörlükle yönetilen ülkelerde etkin bir yasa ve bağımsız bir yargı olmadığı, hükümet veya özel çıkar gruplarının isteği doğrultusunda kamulaştırmanın mümkün olduğu bu ülkelerde genellikle mülkiyet hakları yoktur. Bu ülkelerde daha az siyasi ve ekonomik özgürlükler, daha kısıtlı sivil hak ve özgürlüklere ve baskı altındaki yargıya mülkiyet haklarının güvence altına alınmaması eşlik etmektedir. Ekonomik başarıyı sağlamada ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması için bu durumun tersi gerekmektedir (Dobler, 2011: 70).

Özel mülkiyet haklarına, çeşitli sosyal çıkar gruplarının yasal olarak temsil edildiği ve bu grupların siyasi hareketliliği kolaylaştıran demokratik kurumlarda devlet baskısı en aza indirgenmiştir. Demokratik kurumlarla sağlanan mülkiyet haklarının güvence altına alınması, doğrudan yabancı yatırımlar için riskleri azaltarak ve yatırım girişlerini teşvik ederek çok uluslu şirketlerin genişlemesinde etkili olmuştur (Li ve Resnic, 2003: 185).

2.2.2.8. Düzenleyici Çerçeve

Doğrudan yabancı yatırım taraftarı bir düzenleyici çerçeve, ilk önce yabancı yatırımcılar karşısında “ayrımcılık yasağı” prensibine uyulmasıyla başlar. Ayrımcılık olgusu, ev sahibi ülke vatandaşlarının yabancılar karşındaki çıkarlarının lehine veya yabancı uluslararası oluşun çıkarları arasında işler. Ayrımcılığa neden olabilecek hareketlerin kapsamı fazla olduğundan, uluslararası uygulanan politikalar dahi yatırımcılar arasında eşit muamele yapılması bakımından gerçek bir “ayrımcılık yapılmaması” prensibinden uzak kalmaktadır. Diğer taraftan, ekonomik kalkınmayı doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret yoluyla teşvik etmeye çalışan herhangi bir ev

sahibi devlet yasalarının, yabancı yatırımcılar arasında ayırım yapmama ilkesine uygun olmasını ister (Sun, 2002: 5).

2.2.2.9. Vergi Sistemi

Çokuluslu şirketleri ve yaygın olarak uluslararası alanda faaliyette bulunan firmaları yakından ilgilendiren bir husus da yurtdışı faaliyetlerden elde kazançların vergilendirilmesidir. Vergi yasa ve uygulamaları yönünden ülkeler arasında mühim farklılıklar mevcuttur (Seyidoğlu, 2015: 678). Doğrudan yabancı yatırımın karar verilmesi sürecinde kurumlar vergisindeki farklılık belirleyici bir faktör olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, dolaysız vergi oranlarının az olduğu herhangi bir ülkeye yapılabildiği gibi bazen de elde edilen kazançların yabancı şubelere aktarımının sağlanması yoluyla vergi avantajından fayda sağlanabilmektedir. Çokuluslu şirketler, yabancı ülkede bulunan şubesinden ihraç ettiği ürünleri fahiş fiyatla gösterip, ithal ettiği ürünlerin fiyatlarını çok düşük göstererek transfer fiyatlandırmasına gitmektedir. Bu durumda elde edilen kazanç vergi oranlarının düşük olduğu ülkede beyan edilmektedir. Yerel yetkililer fiyat hareketlerinde uygulanan bu tarz politikaları cezalandırma yoluna gitse de firmalar bu politikalarını gizli yürütmektedir. Günümüzde, doğrudan yabancı yatırımları çekmek amacıyla bazı ülkeler kurumlar vergisi oranlarını düşük tutmaktadırlar (Kar ve Tatlısöz, 2008: 446).

Gelirini yüksek vergi oranları ile artırmak isteyen ülkelerdeki maliye politikaları, çok uluslu şirketlerin maliyetlerinde artışa neden olacağı için doğrudan yabancı yatırımları vazgeçirmektedir. Bu nedenle, yatırıma ev sahipliği yapan birçok ülke çok uluslu şirketlerin vergi yükünü hafifleten ve vergi teşvik politikaları uygulayarak doğrudan yabancı yatırımları çekmeyi hedeflemektedir. Düşük vergi oranları, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkelere oluşturdukları pozitif ekonomik dışsallıklar içinde telafi edebilir (Bailey, 2018: 141).

2.2.2.10. Sözleşmelerin Bağlayıcılığı

Demokrasilerinde güven ortamı oluşmuş ülkelerde bireyler, uzun vadeli sözleşmeleri dahi güvenle yapar, gelecek nesillerinin akıbetinden şüpheye düşmezler ve daimi sürmesini bekledikleri vakıflar oluştururlar. Bu durum bireylerin yasal haklarının

geleceği konusunda güven içinde olduklarını ve gelecek ile ilgili belirsizlik taşımadığını ortaya koymaktadır. Sözleşmeye dayalı faaliyetlerin çok yoğun olduğu bankacılık, sigorta ve sermaye piyasalarından elde edilen kazanımlara istikrarlı demokrasilere sahip Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve İsviçre gibi demokrasiler ulaşmaktadır (Olson, 1993: 572).

2.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE YÖNETİŞİM İLİŞKİSİ

Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine literatürde çok fazla çalışma yapılmıştır. Fakat son yıllarda doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicileri ile beraber kurumsal belirleyicilerine olan ilgi ve çalışmalar da artmıştır. Ekonomik kalkınmada ülkelerarası büyüme oranlarının farklılıklarında, ülkelerin kurumsal kalite göstergelerinin önemine 1990'lı yılların sonlarından günümüze kadar olan literatürde değinilmiştir (Üçler, 2017: 73-74).

Kaynak dağılımında etkinliğinin sağlanması, belirsizliklerin düşürülmesi, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, pozitif dışsallıkların tedarik edilmesi ile işlem maliyetlerinin azaltılması kaydıyla ekonomik büyümeyi etkilediği varsayılan “kurumsal kalite” kavramı, çoğu zaman “yönetişim” ve “ekonomik özgürlük” gibi kavramlara atıfta bulunularak tanımlanmakta olup, ülkelerin risk durumları, politik düzenleri, yolsuzluk düzeyleri, sivil ve insani haklara ilişkin yapılan düzenlemeler ile hukukun üstünlüğü gibi değişkenler çerçevesinde açıklanmaktadır (Yamak, 2017: 67).

Doğrudan yabancı yatırımlar için kurumsal kalitenin önemli olmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kurumsal kalite verimlilik beklentisini yükselterek, iyi yönetim yapıları sayesinde yabancı yatırımcıları çekebilmektedir. İkincisi, zayıf kurumların yabancı yatırımlara ek maliyetlere neden olmasıdır. Buna en iyi örnek yolsuzluğun yatırımcıya ek bir maliyet oluşturması verilebilir. Doğrudan yabancı yatırımların batma maliyetleri yüksek olacağı için ev sahibi ülkedeki düşük hükümet etkinliği, politik istikrarsızlık, hukuk sitemindeki zayıflığın mülkiyet haklarını güvence altına almaması gibi durumlar karşısında savunmasız olmasıdır (Benassy-Quere vd., 2007: 764).

Doğrudan yabancı yatırımlarla yönetim arasındaki ilişki literatürde çeşitli şekillerde ve farklı göstergeler kullanılarak değerlendirilmiştir. Örneğin; Gastanaga vd. (1998), politik ve kurumsal (yolsuzluk, bürokratik gecikme, kamulaştırma riski, sözleşme uygulamaları, kurumlar vergisi oranları, tarife oranları, uluslararası sermaye akımlarının dışa açıklık düzeyi ve döviz kuru aksaklıkları) değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde önemli derecede etkisi olduğunu belirtmektedir. Grogan ve Moers (2001)'de, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, yatırımlarla ilgili kanunlar ve sivil toplum değişkenlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Caetano ve Galego (2009)'da doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde makroekonomik ve kurumsal değişkenleri kullanmış ve ülkelerin kurumsal değişkenlerinin doğrudan yabancı yatırımları çekmede farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Drabek ve Payne (2002)'de, şeffaf olmayan politikaların düşük doğrudan yabancı yatırımlara neden olduğu bulunmuştur. Drabek ve Payne (2002)'ye benzer şekilde Zhao vd. (2003)'de yüksek yolsuzluk ve düşük şeffaflık varlığının doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelere girişini önemli ölçüde engellediğini göstermektedir.

Sekkat ve Veganzones-Varoudakis (2004), Busse ve Hefeker (2007), Khan ve Akbar (2013) ve Artan ve Hayaloğlu (2015)' de, politik riskin doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir.

Azam vd. (2010)'da kaliteli kurumsal yapının önemine değinmiş ve kaliteli kurumsal yapının doğrudan yabancı yatırımları çekmede önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Antonakakis ve Tondl (2011)'de kurumsal kalitenin doğrudan yabancı yatırımların yer seçiminin kararında önemli bir belirleyici olduğunu belirtmiştir. Özşahin (2016) ise, yüksek kurumsal kalite düzeyinin ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların oynaklığı üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Arslan ve Ökten (2010), demokrasinin doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir faktör olduğuna değinmiş ve doğrudan yabancı yatırım girişinde demokratik düzen önemli bir faktör olarak ortaya koyarken, Doytch ve Eren (2012)'de doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımının belirleyicilerini, yatırımın ortamına ve demokrasinin

durumuna bakarak incelediklerinde ev sahibi ülke demokrasisinin devletin tarımsal ve imalat sanayi yatırımcılığını da olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Ay vd. (2016), yolsuzluk ve demokrasi faktörlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu belirtmişler ve buna benzer olarak Nur ve Dilber (2017)' de kurumsal belirleyiciler içerisinde yer alan yolsuzluk kontrolünün ve hukukun üstünlüğünün doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

3. BÖLÜM

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AMPİRİK ANALİZ

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalara son yıllarda kurumsal belirleyiciler de eklenmiştir. Birçok araştırmacı çalışmada ülkelerin kurumsal belirleyicileri olarak, Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri'ni (WGI) kullanmıştır. WGI, projesi 1996 yılından başlayıp günümüze kadar devam etmekte olup, Dünya Bankası ekonomistleri Daniel Kaufmann, Aart Kraay ve Pablo Zoido-Lobaton tarafından yönetişimin tüm boyutlarını kapsayacak şekilde altı yönetim göstergesi şeklinde oluşturulmuştur. Bu göstergeler, ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetsizlik, hükümetin etkinliği, düzenleyicilik kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolüdür.

Bu bölümde, yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Yirmisekiz Avrupa Birliği ülkesine ait yönetim göstergelerine ilişkin verilerin panel veri analiz yöntemiyle inceleneceği bu bölümde; konu hakkında yapılan literatür araştırması sonucunda ilgili çalışmalar özetlenmiş ve çalışmanın ekonometrik modeli, yöntemi ve analiz bulguları ile analiz sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler sunulmuştur.

3.1. DYY VE YÖNETİŞİM İLİŞKİSİNE DAİR AMPİRİK LİTERATÜR

Literatürde doğrudan yabancı yatırımlar ile yönetim göstergeleri arasındaki ilişkiye dair yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalardan ve sonuçlarından bu bölümde bahsedilmektedir.

Grogan ve Moers (2001), 1990-1998 döneminde 25 geçiş ekonomisindeki büyüme ve doğrudan yabancı yatırımların belirleyicisi olarak kurumların önemini araştırmıştır. Hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, yatırımlarla ilgili kararlar ve sivil toplum faktörleri kurumsal yapını belirleyicileri olarak alınmıştır. Her bir kurumsal değişken için sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) regresyon analizi yapılmıştır.

Analiz sonucunda, 25 geçiş ekonomisinde kurumsal kalitenin büyüme ve doğrudan yabancı yatırım girişini etkilemede güçlü bir belirleyicisi olduğunu desteklemektedir.

Stein ve Daude (2001), kurumsal kalitenin doğrudan yabancı yatırımların yer seçimi üzerindeki etkisini OECD ve OECD dışında 63 ülke için 1995-1997 yılları arasında gravit modeli ile araştırmıştır. Kurumsal kalitenin ölçülmesi için Kaufmann vd. tarafından oluşturulan dünya bankası yönetim göstergelerinin herbirinin ortalaması kullanılmıştır. Analiz sonucunda ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik dışındaki diğer değişkenler istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Sonrasında Uluslararası Risk Rehberi'nden kurumsal kalite ile ilgili alınan veri seti ile yapılan analizde, hükümetin sözleşmeleri geçersiz sayması riski ve kamulaştırma riskinin olmamasının doğrudan yabancı yatırımları teşvik edici etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Globerman ve Shapiro (2002), yönetim altyapısının 1995-1997 döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük çapta bir örneği için doğrudan yabancı yatırım girişleri ve çıkışları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yönetişimin altyapısı Kaufmann ve arkadaşlarının tahmin ettiği altı yönetim göstergesi ile ölçülmüştür. Bu ölçümde KKZL endeksi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, yönetim altyapısının doğrudan yabancı yatırımların giriş ve çıkışlarında önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Yönetişim altyapısına yapılan yatırımların sadece yabancı sermayeyi çekmekle kalmadığını aynı zamanda çok uluslu yerli şirketlerin yurtdışında ortaya çıktıkları ve yatırım yaptıkları koşulları da yarattığını belirtmişlerdir.

Globerman ve Shapiro (2003), bu çalışma ABD menşeli doğrudan yabancı yatırımların belirleyicisi olarak yönetim alt yapısının istatistiksel önemi 1994-1997 döneminde zaman serileri kullanılarak panel veri analizi ile incelenmektedir. Doğrudan yabancı yatırım verileri, 1995-1997 arasındaki 3 yıllık süre boyunca ölçülürken, diğer açıklayıcı değişkenler mümkün olduğunca 1 yıllık bir gecikme kullanılarak ölçülmüştür. Yönetişimin alt yapısından kasıt ise, işlem yapma özgürlüğünü, mülkiyet haklarının güvenliğini ve hükümet ile yasal işlemlerin şeffaflığını şart koşan düzenlemelerin, mevzuatların ve yasal sistemin özelliklerini temsil etmektedir. Yapılan analizde iki aşamalı bir tahmin prosedürü kullanılmaktadır. İlk aşamada bir ülkenin doğrudan yabancı yatırım alıcısı olma ihtimali tahmin edilmiştir. Buna göre asgari seviyede etkili bir yönetim eşğine sahip olmayan ülkelerin doğrudan yabancı

yatırım almasının olası olmadığını göstermektedir. İkinci aşamada ise, yönetim eşiğine sahip olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım akışını almaktadır. Analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular, yönetim altyapısının, ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri menşeli doğrudan yabancı yatırım akışının miktarının belirlenmesinde kritik bir oynadığını göstermektedir.

Anghel (2005), bu çalışmada bir ülkedeki kurumların doğrudan yabancı yatırım girişini etkileyip etkilemediği sorusuna cevap aramıştır. Kurumsal kalite endeksleri için zaman serilerinin olamaması nedeniyle bu çalışmada 1996-2004 dönemine ait kesitsel verilerle analiz yapılmıştır. Kurumsal yapının göstergesi olarak, hükümetin etkinliği, politik istikrar, düzenleyicilik kalitesi, mülkiyet hakları, yolsuzluğun kontrolü, bürokratik engeller ve iş düzenleme endeksi değişkenlerin kullanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, kurumların doğrudan yabancı yatırımları etkilediğini göstermektedir. Yani kurumsal yapıları zayıf ülkeler doğrudan yabancı yatırımları daha az çekmektedirler.

Cuervo-Cazurra (2006), yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, 183 iç ekonomiden 106 ev sahibi ülkeye iki yönlü doğrudan yabancı yatırım girişleri hakkındaki veriler ile yarı-sabit etkiler ve bir yıllık gecikme ile çift-log modelini kullanılarak analiz edilmiştir. Çok sayıda ülkenin dâhil edilerek yapılan çalışmada esas olarak yolsuzlukla doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin, doğrudan yabancı yatırımların geldiği ülkeye bağlı olarak nasıl değiştiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, yolsuzlukla doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin doğrudan yabancı yatırımların geldiği ülke tarafından belirlenmekte olduğudur. Şöyle ki, doğrudan yabancı yatırımı yapacak yatırımcının kendi ülkesinde yolsuzlukla mücadele yasaları etkin ise gittiği ülkede de beklentisi aynı olmaktadır. Eğer doğrudan yabancı yatırımı yapacak yatırımcının kendi ülkesinde yolsuzluk yaygınsa aynısını yatırım yapacağı ülkeden beklemektedir. Yani doğrudan yabancı yatırımlar ile yolsuzluk arasındaki negatif veya pozitif ilişki tamamen yatırımcının geldiği ülkeye bağlı olmaktadır. Bu pozitif ilişki, yatırımın yapılacak ev sahibi ülkedeki fazla prosedürler karşısında yabancı yatırımcıların rüşvet yoluyla işlemlerini hızlandırmak için yapılan yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırım

akışının olumlu etkilemesidir. Negatif yönü ise, yabancı yatırımcıya yolsuzluk için verilen rüşvetlerin ek maliyet oluşturmasıdır.

Demirtaş ve Akçay (2006), kurumsal faktörlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini yatay-kesit veriler kullanarak gelişmiş ve gelişmekte olan 71 ülke için 1995-2002 yıllarına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Kurumsal faktör olarak yönetim göstergeleri olan söz hakkı ve hesap verebilirlik, bürokrasinin etkinliği, siyasi iktidar, düzenleyicilik kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzlukla mücadele değişkenleri kullanılmıştır. Bulgulara göre kurumsal faktörler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.

Gani (2007), Asya ve Latin Amerika ile Karayip Bölgesinden seçilen 17 ülke için doğrudan yabancı yatırımlar ile yönetim göstergeleri, arasındaki ilişki panel veri analiziyle incelenmiştir. Analiz için 1996, 1998, 2000 ve 2002 yılları seçilmiştir. Bu yönetim göstergeleri için veri kaynağı Kaufmann ve ark. (2003)'ten alınmıştır. Bulgular, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk kontrolü, düzenleyicilik kalitesi, hükümet etkinliği ve siyasi istikrarın doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkiye neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, yabancı sermayeyi çekmek için çabalayan ülkelerin, uzun vadeli ekonomik refahlarını en üst düzeye çıkarmaları için hem yabancı hem de yerli yatırımcıların ve daha geniş pazar katılımcılarının iyi yönetişimin çeşitli yönlerini iyileştirmeleri ve sürdürmeleri gerekir.

Daude ve Stein (2007), çoğu ev sahibi olmak üzere 152 ülkeye, 34 kaynak ülkeden gelen doğrudan yabancı yatırımların kurumsal kalite ile ilişkisini incelemiştir. Eşzamanlılık sorunlarını minimize etmek için, bu göstergelerin mevcut olduğu en erken tarih olan 1996 verileri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla kesit analizde yer alan kurumsal değişkenlerimiz doğrudan yabancı yatırım stokundan altı yıl önce gelmektedir. Yani, kurumsal kalitenin alaka düzeyini doğrudan yabancı yatırımların bir çekim faktörü olarak gösterilmiştir. Yapılan panel veri analizi sonucunda, kurumların kalitesinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu etkilerinin olduğu bulunmuştur.

Mengustu ve Adhikary (2011), 1996-2007 dönemi için 15 Asya ülkesine gelen doğrudan yabancı yatırımlara yönetim göstergelerinin etkileri, heteroskedastikliği düzeltilmiş standart hatalara sahip panel verileri için sabit bir etki modeli kullanarak

incelenmiştir. Çalışmada, sonuçların sabit etki modeliyle tutarlılığını kontrol etmek için Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) ve Prais-Winstein panel tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, politik istikrarın ve şiddetsizliğin, hükümet etkinliğinin, yolsuzluğun kontrolünün ve hukukun üstünlüğünün farklı modeller altında tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Ayrıca bu faktörler yabancı yatırım girişlerinin kilit belirleyicileri olarak bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik faktörleri arasında ilişki olduğuna dair önemli bir kanıt bulunamamıştır.

Buchanan vd. (2012), 164 ülkedeki kurumsal kalitenin doğrudan yabancı yatırım seviyeleri ve oynaklık üzerindeki etkisini 1996-2006 döneminde panel veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, kurumsal kalitedeki tek bir standart sapma değişikliğinin doğrudan yabancı yatırımları 1,69 oranında etkilediğini saptamışlardır. Bu, yönetişimin (kurumsal kalite vekili) doğrudan yabancı yatırımların oynaklığı üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma Lensink ve Morrissey (2006) ile Daude ve Stein (2007) araştırmalarını genişletmektedir.

Jodhav ve Katti (2012), BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımları çekmede kurumsal ve politik faktörlerin işlevi ve faktörlerin doğrudan yabancı yatırımları çekmedeki karşılaştırmalı önemini incelemişlerdir. Bunun için 2000-2010 yılları kapsamında kurumsal ve politik faktörleri bütünsel bir yaklaşımla incelenmesi için panel birim kök testi ve çoklu regresyon kullanılarak analiz yapılmıştır. Analizde, makroekonomik istikrar (enflasyon oranı), siyasi istikrar ve şiddetsizlik, devletin etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, düzenleyici kalite, ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik ve hukuk kuralı değişkenleri kullanılmıştır. Yani dünya bankası yönetim göstergeleri doğrudan yabancı yatırımların kurumsal ve politik belirleyicileri olarak kullanılmıştır. Devletin etkinliği ve düzenleyicilik kalitesi faktörleri, BRICS ekonomilerine doğrudan yabancı yatırımların girişlerini pozitif yönde etkilemektedir. Siyasi istikrar, ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik ve yolsuzluğun kontrolü faktörleri ise BRICS ekonomilerine doğrudan yabancı yatırımların girişlerini negatif yönde etkilemelerine rağmen, yabancı yatırımları çekmede bu faktörlerin önemli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu analiz sonucu,

yolsuzlukla mücadele yasalarının uygulanmamasının yetersiz olduğu yüksek yolsuzluğa sahip ülkelerden gelen yatırımcılar düşük işletme maliyetlerine aşına olduğu için aynı yolsuzluk ortamına sahip ülkelerde yatırım yapmayı seçtiklerini belirten Cuervo-Cazurra (2007) tarafından yapılan çalışma tarafından desteklenmektedir.

Jadhav (2012), BRICS ekonomilerinin doğrudan yabancı yatırımları çekmesinde ekonomik, kurumsal ve politik faktörlerin rolünü ve bu faktörlerin doğrudan yabancı yatırımları çekmedeki karşılaştırmalı ağırlığını araştırmaktadır. Çalışmada 2000-2009 yılları kapsamında kurumsal ve politik faktörleri bütünsel bir yaklaşımla incelenmesi için panel birim kök testi ve çoklu regresyon kullanılarak analiz yapılmıştır. Kurumsal belirleyici olarak dünya bankası yönetim göstergeleri alınmıştır. Analiz sonucunda BRICS ekonomilerinin doğrudan yabancı yatırımları çekmede ekonomik belirleyicilerin kurumsal ve politik belirleyicilerden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kurumsal ve politik belirleyicilerin çoğu istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Güney (2015), OECD üyesi ülkelerde, yönetişimin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini 1996-2012 dönemi kapsamında araştırmıştır. Bu çalışmada belirtilen dönemi kapsayan veriler Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEEK) yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, yönetişimin sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif ve olumlu bir etkiye sahip olduğudur. Yani OECD ülkelerinde yönetim seviyesi arttıkça sürdürülebilir kalkınma seviyesi de yükselmektedir. Dolayısıyla OECD üyesi ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı esas alan bir yönetim seviyesine ulaşması, kalkınmanın sürdürülebilirliği yönünden önem arz etmektedir.

Bal vd. (2016), yönetim göstergelerinin aracılık etkisi rolüne yoğunlaşarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi performans arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada 2000-2013 yıllarını baz alarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başı GSYİH arasındaki ilişkide Dünya Bankası yönetim göstergelerinin kısmi aracılık etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, iktisadi performansı artırması beklenen doğrudan yabancı yatırımların Dünya Bankası Yönetişim Göstergelerinin aracılık etkisi rolüne bağlı olarak iktisadi performansın artmasına engel teşkil ettiğini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, BRICS ülkelerine gelen doğrudan

yabancı yatırımların iktisadi performansı artırıcı rolünün yönetim göstergelerinde meydana gelecek bir iyileşme ile daha da artacağına işaret etmektedir.

Oransoy ve Mike (2016), 1990-2012 dönemi kapsamında 23 OECD ülkesinde sosyo-politik faktörler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkisini incelemiştir. Bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar ile sosyo-politik faktörler ve pazar büyüklüğünü temsil eden GSYİH arasında pozitif yönde bir ilişkiye ulaşılmıştır. Bu faktörler arasında doğrudan yabancı yatırımlarını en çok etkileyen rekabet koşullarının adil ve uygunluğu olurken en az etkileyen faktörde siyasi istikrar olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, ülkelerin sosyo-politik faktörlerinde ortaya çıkacak bir iyileşmenin, yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde ve doğrudan yabancı yatırımlara olan gereksinimlerini azaltabilmede dikkate alınması gereken bir etken olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Üçler (2017), yabancı yatırımları çeken gelişmekte olan 20 ülkeye ait kurumsal göstergeler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi 1990-2014 dönemi için incelemiştir. Kurumsal kalite göstergesi olarak yolsuzluk, hükümet istikrarı, kanun ve düzen, bürokratik kalite ve demokratik hesapverebilirlik göstergeleri kullanılmıştır. Beş farklı kurumsal kalite göstergesinden, temel bileşenler analizi yöntemiyle düzenlenen kurumsal kalite endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki Westerlund (2007) Hata Düzeltme Modeli (ECM) eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Panel AMG yöntemi ile bulunan uzun dönem katsayıları, seçilen gelişmekte olan ülkeler için kurumsal kalite düzeyinin doğrudan yabancı yatırım miktarını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

3.2. YÖNTEM

Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler bir başka ifade ile panel veri kullanılarak oluşturulan panel veri modelleri yardımıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi yöntemi ismi verilmektedir (Tatoğlu, 2016: 4). Panel veri modellerinde gözlem sayıları yatay kesit ve zaman serilerine göre çok fazla olacaktır. Böyle bir durumda, elde edilebilecek parametre tahminleri daha güvenilir ve tahmin edilen modeller daha az kısıtlayıcı varsayıma dayanmaktadır. Panel veri analiz yöntemi kesit yada zaman serilerinden farklı olarak daha karmaşık modellerin

kurulmasına ve test edilip değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 37).

Panel veri analizinde kullanılacak temel denklem aşağıdaki şekildedir (Tatoğlu, 2016: 4):

$$Y_{it} = a_i + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemden Y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} açıklayıcı değişkenler (n adet) setini, β matris eğim katsayıları vektörünü, ε_{it} hata terimlerini vektörünü ve a_i sabit kesişim katsayısını göstermektedir. I (modelde yer alan birimi birey, grup, ülke) sayısını ($i=1, \dots, N$) ve t her bir gruba ait zamanı ($t=1, \dots, T$) ifade etmektedir.

Baltagi (2005), panel veri analizinin avantajlarını ve analizlerdeki kısıtlılığını açıklamaktadır. Analizin getirdiği avantajlar ve kısıtlamalar aşağıda sıralanmıştır (Baltagi, 2005: 4-7). Avantajlar:

- 1) Bireysel heterojenliğin kontrol edilmesi, panel veri bireylerin, firmaların, ülkelerin heterojen olmasını önerir. Zaman serileri ve kesitsel çalışmalar heterojenliği kontrol edemediği için panel veriye göre önyargılı sonuçların çıkması riski ile karşı karşıya kalır.
- 2) Panel veri analizinde daha fazla değişkenlik, değişkenler arasındaki tutarlılık ve verimlilik ile daha yüksek serbestlik düzeyi hakkında bilgi verir.
- 3) Panel veri uyum dinamiklerini tespit etmede daha başarılıdır. Sabit görünen kesitsel dağılımlar için birçok değişikliği saklayabilir. İşsizlik, işten ayrılma veya başlama, hane ve gelir hareketliliğine ilişkin veriler panel veri analizinde daha iyi çalışılmaktadır. İşsizlik ve yoksulluk gibi ülke ekonomilerini yakından ilgilendiren ekonomik değişkenlerin süresini baz alarak ekonomi politikalarında yapılacak değişimlere ışık tutabilir.
- 4) Sadece enine kesit veya sadece zaman serisi verilerinde tespit edilemeyen etkiler panel veri analizinde tespit edilebilmektedir.
- 5) Panel veri analizi daha karmaşık davranışsal modeller oluşturmamızı ve tespit etmemizi sağlar.
- 6) Bireyler, firmalar ve hanehalkları ile ilgili toplanan mikro panel verileri, makro seviyede ölçülen benzer değişkenlerden daha doğru ölçülebilir.

- 7) Ayrıca makro panel verileri daha uzun bir zaman serisine sahiptir ve zaman serileri analizinde olağan birim kök problemi gibi standartsız dağılım problemine rastlanmaz.

Panel veri analizi yapılırken karşılaşılan kısıtlar (Baltağı, 2005: 7-8):

- 1) Verinin toplanması ve düzenleme problemleri,
- 2) Veri oluştururken, verilen yanıltıcı bilgileri, veri aktarımında yapılan hatalardan kaynaklanan ölçüm hataları ortaya çıkabilir.
- 3) Seçicilik probleminin oluşması,
- 4) Veri analizinde kısa zaman kesitlerinin alınması,
- 5) Ülkeler arasında yapılan araştırmalarda bağımlılığı hesaba katmayan uzun zaman serili verilerde makro paneller yanıltıcı çıkarımlara yol açabilir. Bu nedenle panel birim kök testleri yapılan bu tarz araştırmalarda bu bağımlılığı hesaba katacağı önerilmektedir.

3.3. TESADÜFİ ETKİLER MODELİ

Birimler arası farklılıkların (μ_i) yani birim etkilerinin sabit olmadığı, başka bir ifade ile birimlerin tesadüfi olarak seçiminin yapıldığı durumlarda birimler arası farklılıklar da tesadüfi olmaktadır. Oluşan bu birim farklılıklarına “tesadüfi farklılıklar” denir. Yani tesadüfi etkiler modelinin örnekleme sürecinin bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Tesadüfi etkiler tahmin modeli, sabit etkiler ve birinci farklar tahmin yöntemine göre avantajlıdır. Çünkü tesadüfi etkiler tahmin modeli değişmeyen zaman değişkenlerini modele dâhil edebilmektedir. Değişmeyen zaman değişkenlerinin modele dâhil edilmesi bir maliyet gerektirmektedir. Bu maliyet bütün bağımsız değişkenler ile birim etkiler arasında korelasyon ilişkisinin olmaması nedeniyle ilave varsayımın yapılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yatay kesit birimlerinin kalıntılarının birbirinden bağımsız olmasına karşın μ_i 'nin varlığı nedeniyle aynı yatay kesit birimlerin kalıntıları arasında korelasyon (birim içi otokorelasyon) görülebilecektir. Panel veri modeline tekrar dönecek olursak;

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} \quad (2)$$

Tesadüfi etkiler modelinde birim etki sabit olmadığından sabit parametre içerisinde değil, hata payı içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla burada hata terimi;

$$V_{it} = u_{it} + \mu_{it} \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmektedir. u_{it} hata gösterirken, μ_{it} birim hatayı yani, birim farklılıklarını ve zamana göre birimler arasındaki değişmeyi göstermektedir (Tatoğlu, 2013: 102-103).

3.4. VERİ SETİ

Bu çalışmada 28 tane Avrupa Birliği ülkesinde yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma 2002-2017 dönemini kapsamaktadır. Başlangıç olarak 2012 yılının alınması, Avrupa Birliğinin parasal birliğe geçtiği yıl olmasından dolayı seçilmiştir. Avrupa Birliğine ait veriler Dünya Bankası (World Bank: WB) ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference On Trade And Development: UNCTAD) veri setinden alınmıştır. Avrupa Birliğine üye olan devletler Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Güney Kıbrıs Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Hırvatistan'dır.

Dünya Bankası yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz ederken ekonomik büyüme ve dışa açıklık değişkenleri, doğrudan yabancı yatırımları etkilemesi muhtemel kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu değişkenler, yönetimden ayrı olarak doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkiye sahip olması nedeniyle literatürde en çok kullanılan ekonomik değişkenlerdir. Analizimizde kullanılan değişkenlere ait özet açıklamalar Tablo 3.1'de belirtilmiştir.

Tablo 3.1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Kısaltma	*	Tanım	Birim	Kaynak
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	FDI		-	Milyon dolar	UNCTAD
İfade Özgürlüğü ve Hesap verebilirlik	WAC	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Siyasi İstikrar ve Şiddetsizlik	PSNV	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Hükümet Etkinliği	GE	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Düzenleyicilik Kalitesi	REQ	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Hukukun Üstünlüğü	RLAW	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Yolsuzluğun Kontrolü	COC	+	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Endeks	WB
Ekonomik Büyüme	GROWTH	+	Kişi Başı GSYİH	Cari dolar	WB
Dışa Açıklık	OPEN	+	Ticaret Hacminin GSYİH Oranı	%	WB
*Doğrudan yabancı yatırımlar ile değişkenler arasındaki ilişkinin beklenen yönü Not: Dünya yönetim göstergeleri -2,5 ile +2,5 arasındaki değerlerden hazırlanmış endekslerdir.					

3.4.1. Değişkenler

Çalışmada dinamik panel veri yöntemi kullanılmış olup, araştırmanın veri setini; 1 adet bağımlı, 8 adet bağımsız değişken olmak üzere toplam 9 değişken oluşturmuştur.

3.4.1.1 Bağımlı Değişken

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımcının vatandaşı olduğu ülke dışında başka bir ülkede kalıcı olarak ekonomik faaliyet gösteren bir işletmenin kar elde etmek için yaptığı net yatırım girişidir. Bu değişkenimize ait veri ABD doları cinsinden toplam net doğrudan yabancı yatırımları göstermektedir.

3.4.1.2 Bağımsız Değişkenler

Dünya yönetim göstergeleri, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetsizlik, hükümet etkinliği, düzenleyicilik kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzlukla mücadele ile birlikte altı alt endeksten oluşmaktadır. Bu endeksler -2,5 ile +2,5 arasında bulunan değerleri almaktadır. Bir ülkenin alt altı endeksten herhangi birinde aldığı puan +2,5'a yaklaştıkça başarılı, -2,5'a yaklaştıkça başarısız olduğunu göstermektedir.

- a. İfade Özgürlüğü ve Hesap verebilirlik:** Bir ülkede yaşayan vatandaşların özgür iradeleri ile seçimlere katılabilmelerini, ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve medyanın sansürsüzlüğünü yansıtmaktadır.
- b. Siyasi İstikrar ve Şiddetsizlik:** Terörizm de dâhil olmak üzere siyasi istikrarsızlık ve/veya siyasi motive edici, şiddet olasılığına ilişkin algıları ölçer, bu algıyı ölçerken de silahlı çatışma, şiddet göstergeleri, sosyal huzursuzluk, iç ve dış çatışmalar ve etnik gerilimler gibi kaynaklar veri olarak alınmaktadır.
- c. Hükümet Etkinliği:** Kamu hizmetinin kalitesi ve siyasi baskılardan bağımsızlığının derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ve hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliğini ölçmektedir. Temsilci ise, sağlık, eğitim, ulaşım, enerji alt yapıları, bürokrasinin kalitesi gibi kaynaklar veri olarak alınmaktadır.
- d. Düzenleyicilik Kalitesi:** Hükümetin özel sektör gelişimini mümkün kılan ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler oluşturma ve uygulama becerisine ilişkin algıları ölçer. Fiyat kontrolleri, ayrımcı tarifeler, aşırı koruma, ayrımcı vergiler gibi kaynaklardan veri sağlamaktadır.
- e. Hukuk Kuralı:** Ajanların toplum kurallarına ne kadar güvenip güvenmediklerinin ve özellikle de sözleşme uygulamalarının kalitesi, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin yanı sıra suç ve şiddet olasılığının algılarını yansıtır. Bu göstergenin ölçümünde, şiddet suçları, organize suçlar, yargının bağımsızlığı, yargı sürecinin adil ve hızlı bir şekilde tecelli etmesi, kamulaştırma, mülkiyet hakları gibi kaynaklar kullanılmaktadır.
- f. Yolsuzluğun Kontrolü:** Hem küçük hem de büyük yolsuzluk biçimlerinin yanı sıra devletin seçkinler ve özel çıkarlar tarafından "ele geçirilmesi" de dâhil olmak üzere kamu gücünün özel kazanç için ne ölçüde kullanıldığına dair algıları yansıtır. Bu göstergenin ölçümünde, kamu görevlileri arasındaki yolsuzluk, politikacılara olan kamu güveni, kamu fonlarının kasıtlı yanlış kullanılması, dış ticarete işlemlerinde düzensiz ödemeler, vergi tahsilinde, kamu hizmetlerinde düzensiz ödemeler, yargı kararlarının saptırılması gibi kaynaklardan veri sağlanmaktadır.

3.4.1.3 Kontrol Değişkenler

- a. **Ekonomik Büyüme:** Ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına GSYİH kullanılmıştır. Dünya Bankası Gelişme Göstergelerinden ABD doları cinsinden alınmıştır.
- b. **Dışa Açıklık:** Serbest dış ticaret politikası izleyen ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekeceği düşünülmektedir. Dışa açıklığı ele alan neredeyse tüm çalışmalarda değişken olarak dış ticaret hacminin (ithalat+ihracat) GSYİH'ye oranı kullanılmaktadır. Bu çalışmada da dışa açıklığın göstergesi olarak dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranı dünya bankası gelişme göstergelerinden alınarak kullanılmıştır.

3.4.2. Model

Avrupa Birliği ülkelerinde yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırım üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya ait tahmin edilen model eşitlik (4)'deki gibidir:

$$FDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 VAC_{it} + \beta_2 PSNV_{it} + \beta_3 GE_{it} + \beta_4 REQ_{it} + \beta_5 RLAW_{it} + \beta_6 COC_{it} + \beta_7 GROWTH_{it} + \beta_8 OPEN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Modelde bağımlı değişken olarak, FDI_{it} i ülkesinin t yılındaki doğrudan yabancı yatırımını ve β_0 katsayısı modelin sabit terimi göstermektedir. Modelde dünya bankası yönetim göstergelerinden VAC_{it} , i ülkesinin t yılındaki ifade edebilirlik ve hesap verebilirlik endeksini; $PSNV_{it}$ i ülkesinin t yılındaki politik istikrar ve şiddetsizlik endeksini; GE_{it} i ülkesinin t yılındaki hükümet etkinliği endeksini; REQ_{it} i ülkesinin t yılındaki düzenleyicilik kalitesi endeksini; $RLAW_{it}$ i ülkesinin t yılındaki hukukun üstünlüğü endeksini; COC_{it} i ülkesinin t yılında yolsuzluğun kontrolü endeksini göstermektedir. Kontrol değişken olarak kullanılan bağımsız değişkenlerden $GROWTH_{it}$ i ülkesinin t yılındaki büyüme oranını ve $OPEN_{it}$ i ülkesinin t yılındaki dışa açıklık oranını göstermektedir. Son olarak ε_{it} ise hata terimidir.

3.5. PANEL REGRESYON ANALİZİ BULGULARI

3.5.1. Ön Testler

Panel veri analizini test etmek için ilk olarak tahminci seçimi yapılır. Bu nedenle ilk olarak gözlemlenemeyen bireysel etkilerin varlığını sınamak için Anova F testi yapılır.

a) Anova F Testi

Bu test, klasik modelin geçerli olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır. Bu test genel anlamda, verinin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılır, veri birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik model uygundur.

Tüm parametrelerin birimlere göre değişip değişmediğini sınamak için kullanılan bu test, ayrıca eğim parametresi tüm birimler için sabitken sadece sabit parametrenin birimlere göre değişip değişmediğini test etmek için de kullanılabilir. ANOVA F test ismiyle anılan bu test, Moulton ve Randolph (1989) tarafından önerilmiştir. Literatürde yaygın olarak kullanılan bu testte temel hipotez birim etkiler modelde gölge değişkenler tarafından ifade edildiğinden,

$$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_{N-1} = 0 \quad \text{şeklindedir (Tatoğlu, 2013: 164-165).}$$

Daha açık bir ifade ile “birim etkilerin sıfıra eşit olduğu” hipotez sınanmaktadır. Anova F testi yapılmış ve sonuçlara göre, birim etkilerin sıfıra eşit olduğunu belirten H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla birim etkilerin var olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3.2).

b) Breushch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Testi

Breushch-Pagan panel veri modellerinde heteroskedasitenin saptanması için, bir lagrange çarpanı (LM) testi önerilmiştir. Testin temel hipotezi (Tatoğlu, 2013: 221-222):

$$H_0 = \text{model homoskedastik bir varyansa sahiptir.}$$

H_0 hipotezi reddedilirse modelde değişen varyans (heteroskedasite) olduğuna karar verilmektedir.

H_1 = model heteroskedastik bir varyansa sahiptir.

Breusch-Pagan LM testi sonucu Tablo 3.2’te verilmiştir. Elde edilen test istatistiğine göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani model heteroskedastik bir varyansa sahiptir.

c) Hausman Testi

Panel veri modellerinde tahminciler arasında seçim yapmak için kullanılır. Birim etkilerle bağımsız değişkenler arasında korelasyon yoksa, tesadüfi etkiler modeli geçerlidir (etkindir). Bu bilgi kullanılarak sabit etkiler modeli için grup içi tahminci ve tesadüfi etkiler modeli için esnek genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi arasında seçim yapılabilmektedir (Tatoğlu, 2013: 180).

Testin sıfır hipotezi H_0 : açıklayıcı değişken ve birim etki arasında korelasyon yoktur.

Temel hipotezin alternatif hipotezi H_1 : açıklayıcı değişken ve birim etki arasında korelasyon vardır.

Model için yapılan Hausman testi sonuçları Tablo 3.2’de verilmiştir. Elde edilen Ki-kare istatistiğine göre farklar arasındaki katsayılar sistematik değildir şeklindeki H_0 hipotezi reddedilememiştir. Bu sonuç rassal etkiler modelinin etkin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2. Tahmin Test İstatistikleri

Test İstatistikleri	Katsayılar	P Değerleri
ANOVA F	18.64	0.0000
Breusch-Pagan- LM	639.39	0.0000
Hausman	5.92	0.6563

3.5.2 Ekonometrik Varsayımların Sınanması

Tesadüfi etkiler modelinde modelin etkinliğini engelleyen değişen varyans (heteroskedasite), oto korelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarına rastlanmaktadır. Bu amaçla bu kısımda söz konusu üç test yapılmış ve sonuçlarına yer verilmiştir.

a) Değişen Varyans (Heteroskedasite) Testi: Varyansların eşitliğini sınamak için türetilen geleneksel F testleri Gauss dağılımını esas almaktadır. Levene (1960), normal dağılım varsayımının gerçekleşmediği durumda da dirençli bir heteroskedasite testi önermiştir. Brown ve Forsythe (1974), Levene'nin test istatistiğindeki ortalama yerine aykırı gözlemlere karşı da dirençli bir yapı sağlayan kırılmış ortalamaya dayalı alternatif yerel tahminler önermiştir (Tatoğlu, 2016: 222).

H_0 : Birimlerin varyansı eşittir.

H_1 : Birimler arası varyans eşit değildir.

Bu testin sonucuna göre “birimlerin varyansı eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani heteroskedasite vardır (Tablo 3.3).

b) Otokorelasyon: Modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı ise Bahargava, Franzini, Narendranathan'ın (1982), tarafından önerilen Durbin-Watson test istatistiği kullanılmıştır. Testin sıfır ve alternatif hipotezi şu şekildedir:

H_0 : $\rho = 0$ (otokorelasyon yoktur)

H_1 : $\rho < 1$ (otokorelasyon vardır)

Ayrıca otokorelasyon sorunu Baltagi-Wu'nun (1999) Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testiyle de araştırılmıştır. Modelin H_0 hipotezi ve alternatifi şöyledir:

H_0 : $\rho = 0$ temel hipotez

H_{a1} : $\rho > 0$ ya da H_{a2} : $\rho < 0$ alternatiflerine karşı test edilmektedir.

Tablo 3.3'te gösterildiği gibi hem Bahargava ve diğerleri (1982) Durbin-Watson testi hem de Baltagi-Wu (LBI) testi sonuçları 2 puandan uzak olduğundan otokorelasyonun var olduğunu söyleyebiliriz.

c) Birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı): Modelde birimler arası korelasyonun varlığı Pesaran (2004) CDLM testi ile sınanmıştır. Testin sıfır hipotezi birimler korelasyon olmadığı şeklindedir. Tablo 3.3'te Pesaran test sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilmekte ve dolayısıyla birimler arası korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.3. Ekonometrik Test İstatistikleri

Test İstatistikleri	Katsayılar	P Değerleri
Durbin-Watson	1.4916557	-
Baltagi-Wu-LBI	1.7080543	-
Pesaran (2004) CDLM	8.757	0.0000

3.6. DURAĞANLIK (BİRİM KÖK) TESTLERİ

Panel veri setleri aynı zamanda zaman serilerini içerdiğinden temel modeli tahmin etmeden önce zaman serisi analizde olduğu gibi serilerin durağanlığının incelenmesi gerekir. Bu çalışmada modeldeki değişkenlerin durağanlığı (birim kök içerip içermediği) Pesaran (2003) tarafından geliştirilen CADF testi ile test edilmiştir. Testin hipotezleri şu şekildedir (Tatoğlu, 2012: 223-224):

H_0 : Seriler durağan değildir.

H_1 : Seriler durağandır.

Bu teste ilişkin sonuçlar Tablo 3.4'te sunulmuştur. Buna göre, FDI düzeyde durağan ancak diğer değişkenlerin tamamı 1. farkında durağan hale gelmiştir. Bu durumda FDI dışındaki tüm değişkenlerimiz için sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 3.4. Pesaran 2003 Panel Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzye		1. Farklar	
	Z[t-bar]	P-Value	Z[t-bar]	P-Value
InFDI	-1.380	0.034	-	-
VAC	0.179	0.571	-2.223*	0.013
PSNV	-0.264	0.396	-3.772	0.000
GE	1.885	0.970	-5735	0.000
REQ	-0.503	0.308	-3.119	0.001
RLAW	0.558	0.712	-4.206	0.004
COC	0.641	0.739	-1.757*	0.039
InGDP	1.563	0.941	-3.686	0.000
OPEN	0.965	0.833	-5.585	0.000

*%5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

3.7. MODELİN TAHMİNİ

Ekonometrik varsayımlar ve birim kökler test edildikten sonra modelin tahmini yapılmıştır. Tahmin edilen modele ait sonuçlar Tablo 3.5'te sunulmuştur. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, yönetim göstergelerinden ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik (VAC), siyasi istikrar ve şiddetsizlik (PSNV) değişkenleri %5 düzeyinde; düzenleyicilik kalitesi (REQ) değişkeni %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı iken hükümetin etkinliği (GE), hukukun üstünlüğü (RLAW) ve yolsuzluğun kontrolü değişkenleri istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Modelde kullanılan ekonomik değişkenlerden kişi başı GSYİH yani ekonomik büyüme (InGDP) ve dışa açıklık (OPEN) değişkenleri ise %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 3.5. Panel Veri Regresyon Tahminleri

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t değerleri	P değerleri
VAC	-1.196**	(-2.15)	0.032
PSNV	0.477**	(1.87)	0.062
GE	-0.427	(-0.71)	0.477
REQ	0.863***	(1.69)	0.090
RLAW	0.157	(0.37)	0.712
COC	-0.243	(-0.36)	0.722
InGDP	0.935***	(1.75)	0.080
OPEN	0.019***	(1.84)	0.065
Test İstatistikleri			
R-Kare	0.075		
Gözlem Sayısı	389		
Not: *, **,*** tahmin edilen katsayılar sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.			

Doğrudan yabancı yatırımlar ile dünya bankası yönetim göstergelerinden siyasi istikrar ve şiddetsizlik (PSNV), düzenleyicilik kalitesi (REQ), ekonomik büyüme (InGDP), dışa açıklık (OPEN) ile pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Analizde kullanılan yönetim göstergelerinden siyasi istikrar ve şiddetsizlik endeksinde meydana gelen bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları 0,477 puan artırmaktadır. Elde edilen bu sonuç siyasi istikrar ve şiddetsizliğin doğrudan yabancı yatırımları artırdığı anlamına gelmektedir. Bu sonuç Sekkat ve Veganzones-Varoudakis (2004), Anghel (2005), Demirtaş ve Akçay (2006), Gani (2007), Mengustu ve Adhikary (2011), Artan ve

Hayaloğlu (2015), Üçler (2017) ile paralellik göstermektedir. Düzenleyicilik endeksinde ortaya çıkan bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları 0,863 birim artırmaktadır. Yani hükümet yabancı yatırımların ÷lkeye çekilmesinde teşvik edici uygulamalara, ayrımcı tarifelerden kaçınma ve fiyat kontrolleri gibi politikalara önem verdiğini göstermektedir. Bu bulgu Anghel (2005), Demirtaş ve Akçay (2006), Gani (2007), Jodhav ve Katti (2012), Güney (2015), Bal vd. (2016) ile örtüşmektedir.

Analizde kontrol değişken olarak kullanılan ekonomik büyüme ve dışa açıklık değişkenleri beklenen yönde ve anlamlı katsayılara sahiptir. Yani ekonomik büyüme ve dışa açıklık doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkilidir. Buna göre ekonomik büyüme (kişi başı GSYİH) meydana gelen bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları 0,935 birim pozitif olarak artırmaktadır. Bu bulgumuz, Basu vd. (2003), Ağayev (2010), Mengistu ve Adhikary (2011), Arık vd. (2014) Aydemir ve Genç (2015) çalışmalarından elde edilen sonuçları desteklemektedir. Diğer kontrol değişkenimiz olan dışa açıklıkta (dış ticaret hacmi/GSYİH) meydana gelen bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları 0,019 birim artırmaktadır. Bu bulgumuzu da Gastanaga (1998), Zeren ve Ergun (2010), Arık vd. (2014) ve Nur ve Dilber (2017) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir.

Yönetişim göstergelerinden ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında beklenilenin aksine negatif bir ilişki gör÷lmüştür. İfade edilebilirlik ve hesap verebilirlik endeksinde meydana gelen bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları -1,196 birim düşürmektedir. Bu sonuç Jodhav ve Katti (2012) çalışmasıyla örtüşmektedir.

Yolsuzluğun kontrolü, bürokrasinin kalitesi ve hukukun üstünlüğü endeksleri ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgu Stein ve Daude (2001) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma dünya bankası yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini 2002-2017 yıllarını kapsayan dönem için Avrupa Birliği ülkelerini panel veri analiz yöntemiyle incelemektedir. Yönetişim göstergesi olarak dünya bankası yönetim göstergeleri seçilmiştir. Çünkü dünya bankası yönetim göstergeleri 1996 yılından günümüze kadarki zaman zarfında 200'den fazla ülke için yönetim boyutunu ölçmektedir. Yönetişim boyutunu ölçen bu göstergeler ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetsizlik, hükümetin etkinliği, düzenleyicilik kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolüdür. Bu göstergeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda işletme, birey ve uzman anketleri tarafından elde edilen yönetişimin kalitesi hakkındaki görüşlerini özetleyen bir veri setidir. Dünya bankası yönetim göstergelerinin önemi ülkeler arasında kapsamlı bir karşılaştırma ve zamana bağlı eğilimleri değerlendirme avantajı sunmasıdır. Ayrıca analizde ekonomik büyüme ve dışa açıklık değişkenleri, doğrudan yabancı yatırımları etkilemesi olası kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır.

Analiz bulgularına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile yönetim göstergelerinden siyasi istikrar ve hesap verebilirlik ve düzenleyicilik kalitesi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki, ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlikle %5 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki elde edilmiştir. Diğer yönetim göstergeleri hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ve hükümetin etkinliği ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Makroekonomik değişkenlerimiz olan ekonomik büyüme ve dışa açıklık değişkenleri ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Yönetişim göstergelerinden siyasi istikrar ve şiddetsizlik endeksi, terörizm, siyasi istikrarsızlık, etnik ve dini gerilimler, iç çatışma, şiddet gösterileri gibi algıları kapsamakta ve bir ülkedeki vatandaşların geleceğe yönelik kaygılarını ya da güven duygularını, başka inanç ve azınlık gruplarına olan sevgi ve saygıyı, vatandaşın hükümete karşı olan güvenini göstermektedir. Siyasi istikrar ve şiddetsizliğin yüksek olduğu ülkelerde vatandaşların geleceğe yönelik sosyal ve ekonomik beklentileri artma eğilimi göstermekte olup, hayata dair planlamalarını ve yatırımlarını buna göre

yapmaktadır. Tüm bu eğilimler göz önüne alındığında huzurlu ve güvenli bir ülkede yapılacak yabancı yatırımlar uzun vadeli bir gelecek vaat etmektedir.

Düzenleyicilik endeksi, hükümetin özel sektörün gelişimine katkıda bulunan politikalar ve düzenlemeler oluşturma kabiliyeti ile algıları yakalar. Bunun içinde, fiyat kontrolleri, ayrımcı tarifeler ve vergiler, aşırı koruma gibi haksız rekabet uygulamaları; vergileme yönteminin etkisi, ticaret engellerinin yaygınlığı, yerel rekabet yoğunluğu, anti-tröst politikaların etkinliği gibi devlet düzenlemelerini, finansal özgürlük gibi yatırım özgürlüklerini göstermektedir. Düzenleyicilik endeksindeki yükselme hükümetin uyguladığı yerli ve yabancı şirketlere yönelik uyguladığı politikaların etkinliğine işaret etmektedir.

Yönetişim göstergelerinden ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik endeksi, şahsi menfaatler, kamu görevlilerinin iş ahlakı, insan hakları, dernek kurma özgürlüğü gibi demokratik haklar yanında sivil özgürlükler, basın ve medya özgürlüğü, sivil toplum oluşturma gibi siyasi haklar ile hükümet politikalarındaki şeffaflık gibi olguları içermektedir. Bu endeksin yüksek olması ülke için politik, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin etkin olduğu anlamına gelmektedir. Fakat ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki beklenilenin tersi yönde negatif yönlü çıkmıştır. Yani bir ülkede ifade edilebilirlik ve hesap verebilirlik endeksi azaldıkça doğrudan yabancı yatırımlar artmaktadır. Bu sonuç ülke piyasasında mevcut yerli firmalara tanınan haklar piyasaya yeni girişleri engellemekte olduğunu ya da hükümetin bu tutumunu bilen yabancı yatırımcıların da aynı tutumda davranmak zorunda olduğu algısı ile yatırım için bu tür ülkeleri tercih etmemeleridir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlarda mevcut hak ve özgürlüklerini bilen ülke vatandaşları istihdam edileceğinden yabancı yatırımcının da buna göre davranması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalarda ekonomik büyüme ve dışa açıklık önemli makroekonomik faktörlerdir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair yapılan literatür çalışmalarında iki faktöründe birbirini etkilediği görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf yetersizliği yüzünden sağlanamayan sermaye birikimine katkıda bulunarak ekonomik büyümeye neden olacağı beklenirken aynı şekilde doğrudan yabancı yatırımların da ekonomik büyüme performans iyi olan

ülkelere gitmesi de olasıdır. Dışa açıklık ise ülke ekonomisinin uluslararası ticarete, kontrollü koruma politikası, kota ve tarife uygulamasına giderek açılmasıdır. Yatırımların gelmesi için öncelikle ülke ekonomisinin uluslararası ticarete açık olması gerekmektedir. Literatür çalışmalarına bakıldığında doğrudan yabancı yatırımlar ile dışa açıklık arasında olumlu bir ilişki görülmektedir.

Analiz bulguları dünya bankası yönetim göstergelerinin bir kısmının doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Yönetişim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin güçlenmesi için siyasi istikrar ve şiddetsizlik ile düzenleyicilik kalitesinde sağlanan gelişmelerin artırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilerek ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirliğin oluşturduğu olumsuzluğun dağılmasında katkıda bulunmaları beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- AGAYEV, S. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12(1): 159-184.
- AKTAN, C. C. (2014). Yolsuzluğun Politik İktisadı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 6(1): 60-72).
- AKTAN, C. C. (2015). İdeal devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 7(1): 50-60.
- AL-SADIG, A. (2009). The Effects of Corruption on FDI Inflows. *Cato Journal*. 29(2): 267-294.
- ANGHEL, B. (2005). Do Institutions Affect Foreign Direct Investment. *International Doctorate in Economic Analysis*. 2-40.
- ANTONAKAKIS, N. ve TONDL, N. (2011). Do Determinants of FDI to Developing Countries Differ Among OECD Investors? Insights From Bayesian Model Averaging. *FIW-Working Paper*. 76: 1-52.
- ARIK, Ş., AKAY, B. ve ZANBAK, M. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(2): 97-110.
- ARSLAN, Ü. ve ÖKTEN, N. Z. (2010). The Relations Between FDI nad Democracy: Evidence From Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*. 56: 111-123.
- ARTAN, S. ve HAYALOĞLU, P. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği. *Ege Akademik Bakış*. 15(4): 551-564.

- ASENOVA, V. (2009). *Institutional Determinants of Foreign Direct Investment: The Cases of Bulgaria and Turkey*. Unpublished Masters Thesis. Erasmus Univesity.
- ASHEGHIAN, P. (2011). Economic Growth Determinants and Foreign Direct Investment Causality in Canada. *International Journal of Business and Social Science*. 2(11): 1-9.
- ATAMER, M. (2006). *Halka Açık Anonim Şirketlerde Kurumsal Yönetim ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı.
- AY, A., KIZILKAYA, O. ve AKAR, T. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Demokrasinin DYY Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Business and Economics Research Journal*. 7(3): 73-88.
- AYDEMİR, O., ve GENÇ, E. (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 2(2): 17-41.
- AYDOĞUŞ, İ., KUTLU, E. ve YILDIRIM, S. (2005). Yolsuzluk ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(2): 1-21.
- AZAM, M., KHAN, H., HUNJRA, A.I., AHMAD, H. M. ve CHANI, M. I. (2010). Institutional and Macro Economic Policy Factors on Foreign Direct Investment: South Asian Contries Case. *African Journal of Business Management*. 5(11): 4306-4313.
- BAILEY, N. (2018). Exploring The Relationship Between Institutional Factors and FDI Attractiveness: A Meta-Analytic Rewiev. *International Business Rewiev*. 27(1): 139-148.
- BAL, H., AKÇA, E. E. ve MANGA, M. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ve İktisadi Performans Arasındaki İlişkide Yönetişim Göstergelerinin Aracılık

- Etkisi: BRICS Ülkelerinden Amprik Bulgular. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 12(27): 1-22.
- BALTAGI, B. H. (2005). *Econometric Analysis Of Panel Data (Third Edition)*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- BARIŞ, A. (2015). *AB Ülkeleri Göstergeleri ve Türkiye’de Bütçe Açığının Yönetişim Göstergeleri İle İlişkisi: Panel Veri Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BASU, P., CHAKRABORTY, C., ve REAGLE, D. (2003). Liberalization, FDI, and Growth in Developing Countries: A Panel Cointegration Approach. *Economic Inquiry*. 41(3): 510-516.
- BAYRAKTAR, F. (2003). *Dünyada ve Türkiyede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar. Ankara
- BAYRAKTUTAN, Y. ve ÖZGÜR, M. T. (2016). Politik Riskler, İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları ve Uyuşmazlıklar Bağlamında Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 2(4): 87-104.
- BAYRAMOĞLU, S. (2005). Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 10: 264-273.
- BENASSY-QUERE, A., COUPET, M. ve MAYER, T. (2007). Institutional Determinants of Foreign Direct Investment. *The World Economy*. 30(5): 764-782.
- BERTRAND, A. (2004). Mergers and Acquisitions (M&As), Greenfield Investments and Extension of Capacity. *Issue Papers*. 4.
- BEVIR, M. (2011). Governance as Theory, Practice, and Dilemma. *The SAGE Handbook of Governance*. 1-16.
- BLOMSTRÖM, M. (2002). The Economics of International Investment Incentives. *International Investment Perspectives*.

- BUCHANAN, B. G., LE, Q. V. ve RISHI, M. (2012). Foreign Direct Investment and Institutional Quality: Some Empirical Evidence. *International Review of Financial Analysis*. 21: 81-89.
- BUSSE, M. ve HEFEKER, C. (2007). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*. 23(2): 397-415.
- CAETANO, J. ve CALEIRO, A. (2009). Is There a Relationship Between Transparency in Economic and Political Systems and Foreign Direct Investment Flows. *IUP Journal of Applied Economics*. 8(2): 46-58.
- CAETANO, J. ve GALEGO, A. (2009). FDI in the European Union and Mena Countries: Institutional and Economic Determinants. *CEFAGE-UE Working Paper*. 9: 1-21.
- CANDEMİR, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*. 9(2): 659-675.
- CAVALLARI, L. ve D'ADDONA, S. (2013). Nominal and Real Volatility as Determinants of FDI. *Applied Economics*. 45(18): 2603-2610.
- CEYLAN, A. (2000). *İşletmelerde Finansal Yönetim*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- CHEN, Z. L. ve LI, C. L. (2008). Scheduling with Subcontracting Options. *IIE Transactions*. 40(12): 1171-1184.
- CUERVO-CAZURRA, A. (2006). Who Cares About Corruption?. *Journal of International Business Studies*. 37(6): 807-822.
- ÇİÇEN, Y. B. (2017). Kurumlar ve Ekonomik Performans İlişkisi: Teorik Çerçeve. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. (2)7: 109-118.
- DAUDE, C. ve STEIN, E. (2007). The Quality of Institutions and Foreign Direct Investment. *Economis & Politics*. 19(3): 317-344.
- DELİCE, E. (2013). Uluslararası Örgüt Metinlerinde Yönetişim ve Türkiye Pratiği: Teoriden Uygulamaya Bir İnceleme. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(4).

- DEMİRTAŞ, G. ve AKÇAY, S. (2006). Kurumsal Faktörlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Kanıt. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(2): 15-33.
- DİLBER, İ. ve NUR, H. B. (2016). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Genel Görünümü. 2. *Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 40-50), Düzenleyen Uluslararası Saraybosna Üniversitesi. Bosna-Hersek. 30 Mayıs-3 Haziran 2016.
- DOBLER, C. (2011). *The Impact of Formal and Informal Institutions on Economic Growth: A Case Study on the MENA Region*. Frankfurt: Peter Lang International Academic Publishers.
- DOYTCH, N. ve EREN, M. (2012). Institutional Determinants of Sectoral FDI in Eastern European and Central Asian Countries: The Role of Investment Climate and Democracy. *Emerging Markets Finance & Trade*. 48(4): 14-32.
- DRABEK, Z. ve PAYNE, W. (2002). The Impact of Transparency on Foreign Direct Investment. *Journal of Economic Integration*. 17(4): 777-810.
- DUCE, M. ve ESPANA, B. (2003). Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): A Methodological Note.
- DUMLUDAĞ, D., KURT, S. ve SARIDOĞAN, E. (2007). Determinants of Foreign Direct Investment: An Institutional Approach.
- DUNNING, J. H. (1994). *Institutional Reform, FDI and European Transition Economies*. United Kingdom.
- EC (2001). European Governance: A White Paper. *Office for Official Publications of the European Communities*.
- EC (2003). Report From The Commission On European Governance. *Commission of The European Communities*.

- EKİNCİ, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 6(2): 71-96.
- ELİÇİN, Y. (2011). Avrupa Birliğinde Yönetişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(38): 44-60.
- ERCAN, M. K. (2001). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(2): 81-92.
- ERTEKİN, S. M. (2008). *Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yer Seçimi Kararı ve Teşvik Politikaları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Vadi Yayınları.
- FIRAT, A. ve MORTAŞ, M. (2005). Çokuluslu İşletmelerin Yabancı Ülkeye Giriş Yollarından Biri: Ortak Yatırım (Joint Venture). *Mevzuat Dergisi*. 89: 1-7.
- FUKUYAMA, F. (2013). What is Governance?. Center for Global Development. *Working Paper No.314*. Washington.
- GANI, A. (2007). Governance and Foreign Direct Investment Links: Evidence From Panel Data Estimations. *Applied Economics Letters*. 14(10):753-756.
- GASTANAGA, V. M., NUGENT, J. B. ve PASHAMOVA, B. (1998). Host Country Reforms and FDI Inflows: How Much Difference Do They Make. *World Development*. 26(7): 1299-1314.
- GERŞİL, G. (2004). Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6(1): 147-157.
- GLOBERMAN, S. ve SHAPIRO, D. (2002). Global Foreign Direct Investment Flows: The Role of Governance Infrastructure. *World Development*. 30(11): 1899-1919.
- GLOBERMAN, S. ve SHAPIRO, D. (2003). Governance İnfrastructure and US Foreign Direct Investment. *Journal of International Business Studies*. 34(1): 19-39.

- GÖKDENİZ, A. ve ERDEM, B. (Uluslararasılaşma Süreci, Sözleşmeye Dayalı Uluslararasılaşma Yolları - ((Franchising(İsim Hakkı)) ve Bir Hizmet İşletmesi (Mc. Donald's) Üzerinde Kavramsal Bir Araştırma. *Verimlilik Dergisi*. 4: 21-44.
- GRAHAM, J. ve AMOS, B. ve PLUMTRE, T (2003). *Governance Principles For Protected Areas in the 21th Century*. Ottawa, Kanada: Institute On Governance.
- GROGAN, L. ve MOERS, L. (2001). Growth Empirics With Institutional Measures For Transition Countries. *Economic Systems*. 25(4): 323-344.
- GÜLER, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis Dergisi*. 9: 93-116.
- GÜNDOĞAN, E. (2013). Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutlar. *Yönetişim*. (ss. 15-55). Konya: Çizgi Kitabevi.
- GÜNDOĞAN, N. (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 26: 71-83.
- GÜNEY, T. (2015). Yönetişim ve Sürdürülebilir Kalkınma: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 29(2): 349-363.
- ILGAZ, D. (2000). "Know-How" ve Ticari Sırlar (Teknoloji Transferi ve Fikri Haklarla İlgili Lisans Anlaşmaları). *Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 8(1-2): 155-182.
- IMF (1997). Good Governance, The IMF's Role. *International Monetary Fund*. Washington. D.C.
- IMF (2008). Governance of the IMF An Evaluation. International Monetary Fund. Washington. D.C.
- ISORAITE, M. (2009). Importance of Strategic Alliances in Company's Activity. *Intelektine Ekonomika Intellectual Economics*. 1(5): 39-46.
- IŞIK, M. ve ÇETENAK, Ö. Ö. (2018). G-7 ve G-20 Ülkelerinde İyi Yönetişim Nasıl Olmalı? : Teorik Bir Değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 6(5): 93-110.

- JADHAV, P. ve KATTI, V. (2012). Institutional and Political Determinants of Foreign Direct Investment: Evidence From BRICS Economies. *Poverty & Public Policy*. 4(3): 49-57.
- JADHAV, P. (2012). Determinants of Foreign Direct Investment in BRICS Economies: Analysis of Economic, Institutional and Political Factor. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 37: 5-14.
- KAR, M. ve KARA, M. A. (2004). Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. 41(481): 70-84.
- KAR, M. ve TATLISÖZ, F. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 2008(1): 436-458.
- KARLUK, R. (2002). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım.
- KAUFMANN, D., KRAAY, A. ve MASTRUZZI, M. (2011). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. *Hague Journal on the Rule of Law*. 3(2): 220-246.
- KAUFMANN, D., KRAAY, A. ve ZOİDO-LOBATON, P. (1999). Governance Matters. The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth and World Bank Institute. *Policy Research Working Paper 2196*.
- KAYA, A. ve KAHREMAN, Y. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4): 25-39.
- KAYMAK, H. (2005). Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?. *Maliye Dergisi*. 149: 74-104.
- KHAN, M. M. ve AKBAR, M. I. (2013). The Impact of Political Risk on Foreign Direct Investment. *International Journal of Economics and Finance*. 5(8): 147-156.

- KOÇTÜRK, O. M. ve EKER, M. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 18(1): 35-42.
- KOOIMAN, J. (2003). *Governing as Governance*. London-Thousand Oaks- New Delhi: SAGE Publications.
- KÖSE, A. (2008). *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- KULA, F. (2003). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(2): 141-154.
- LI, X. (2004), Trade Liberalization and Real Exchange Rate Movement. *IMF Staff Papers*. 51(3): 553-584.
- LI, Q. ve RESNICK, A. (2003). Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries. *International Organization*. 57(1): 175-211.
- MAYNTZ, A. (1993). Governing Failures and the Problem of Governability: Some Comments on a Theoretical Paradigm. *Modern Governance, New Government-Society Interactions*. (ss. 2-20). London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications.
- MENGISTU, A. A. ve ADHIKARY, B. K. (2011). Does Good Governance Matter for FDI İnflows? Evidence From Asian Economies. *Asia Pacific Business Review*. 17(3): 281-299.
- MUCUK, M. ve DEMİRSEL, M. T. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21: 365-373.
- NORTH, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. United States of America: Cambridge University Press.

- NUR, H. B. ve DİLBER, İ. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 32(2): 15-45.
- OECD DAC (1995). Participatory Development and Good Governance. *Development Co-operation Guidelines Series*.
- OECD (2004). OECD Principles of Corporate Governance. Organisation For Economic Co-operation and Development.
- OECD, (2006). International Investment Perspectives. Organisation For Economic Co-operation and Development. 1-259.
- OKÇU, M. (2007). Yönetişim Tartışmalarına Katkı: Avrupa Birliği İçin Yönetişim Ne Anlama Geliyor?. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. 13(3): 299-312.
- OKÇU, M. (2011). Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim. *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*. 45-57.
- OLSON, M. (1993). Dictatorship, Democracy, and Development. *American Political Science Review*. 87(3): 567-576.
- ORANSOY, G. ve MİKE, F. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Sosyo-Politik Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 8(14): 97-107.
- ÖKMEN, M. ve GÖRMEZ, K. (2009). Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları*. (ss. 109-128). İstanbul: Beta Yayınları.
- ÖNCÜ, E. ve ÇELİK, Ş. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRİCT Ülkeleri Panel Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 17. UİK Özel Sayı. 403-414.

- ÖZAĞ, F. E. (1994). Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*. 5(12): 63-77.
- ÖZCAN, B. ve ARI, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*. 12: 65-88.
- ÖZDAMAR, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Düzeyi ve Döviz Kuru İle İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 12(2): 98-117.
- ÖZDEMİR, K. ve KETEN, M. (2010). Ekonomik ve Finansal Krizlerin Şirket Birleşmeleri Üzerindeki Etkilerinin 2001 ve 2007-2009 Krizleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 8(14): 105-121.
- ÖZER, M. A. (2006). Yönetişim Üzerine Notlar. *Sayıştay Dergisi*. 17(63): 59-89.
- ÖZŞAHİN, Ş. (2016). Kurumsal Kalite Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Ne Kadar Önemli? Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Yasar University*. 11(44): 251-262.
- ÖZTÜRK, N. K. (2002). Bürokratik Devletten Etkin Yönetime Geçiş: İyi Yönetişim. *Türk İdare Dergisi*. 437: 27-38.
- PAZARLIOĞLU, M. V. ve GÜRLER, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı. *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar*. 44(508): 35-43.
- PRIMORAC, D. ve SMOLJIC, M. (2011). Impact of Corruption on Foreign Direct Investment. *Megatrend Rewiev*. 8(2): 169-190.
- RHODES, R. A. W. (1996). The New Governance: Governing Without Government. *Political Studies*. 44(4): 652-667.
- ROSENAU, J. N. (1992). Governance, Order, and Change in World Politics. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. (ss.1-29). Cambridge University Press.

- SAYILIR, A. (1999). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurulan Uluslararası Çok Ortaklı Girişimlerde Bilgi Edinimi ve Yerel Ortağa Yansımaları. 29-51.
- SCHOUT, A. ve JORDAN, A. (2005). Coordinates European Governance: Self-Organizing or Centrally Steered?. *Public Administration*. 83(1): 201-220.
- SEKKAT, K. ve VEGANZONES-VAROUdakis, M. A. (2004). Trade and Foreign Exchange Liberalization, Investment Climate, and FDI in the MENA Countries. *CERDI, Etudes et Documents*. 1-26.
- SEYİDOĞLU, H. (2003). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SEYİDOĞLU, H. (2015). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SIDDIQUI, H. A. A. ve AUMEBOONSUKE, V. (2014). Role of Interest Rate in Attracting the FDI: Study on Asean 5 Economy. *International Journal of Technical Research and Applications*. 2(3): 59-70.
- SOBACI, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 5(1): 119-235.
- STEIN, E. ve DAUDE, C. (2001). Institutions, İntegration and The Location of Foreign Direct Investment. *In Global Forum on International Investment: New Horizons for Foreign Direct Investment*. 101-130.
- STOKER, G. (1998). Governance as Theory: Five Propositions. *International Sociel Science Journal*. 10(155): 17-28.
- SUN, X. (2002). How to Promote FDI? The Regulatory and Institutional Environment for Attracting FDI. *Foreign Investment Advisory Service*.
- ŞAHİN, İ. E. ve YILMAZ, B. (2010). Şirket Birleşmeleri, Birleşmelerde Tarihsel Gelişim Süreci ve Uygulanan Ödeme Yöntemleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 10(19): 63-74.

- ŞİMŞEK, M. ve BEHDİOĞLU, S. (2006). Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 20(2): 47-65.
- ŞİRİN, Z. E. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirme Rejimi*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- TANDIRCIOĞLU, H. ve ÖZEN, A. (2003). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(4): 106-129.
- TATOĞLU, F. Y. (2012). *İleri Panel Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TATOĞLU, F. Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi, Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TATOĞLU, F. Y. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi, Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- TEKELİ, İ. (1996). Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine. *Sosyal Demokrat Değişim*. 3: 45-54.
- TESEV (2000). *İyi Yönetişimin El Kitabı*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- TUTAR, H. (2011). *Meslek Yüksekokulları İçin İşletme Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ULAŞ, D. (2004). Çok Uluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 59(2): 151-178.
- UN (2000). United Nations Millennium Declaration. Resolution Adopted by the General Assembly. A/RES/55/2.Fifty-fifth Session, Agenda item 60 (b).
- UN DESA, (2007). Public Governance Indicators: A Literature Review. United Nations.
- UNCTAD, Methodological Note, World Investment Report 2017.

- UNCTAD, (1994). World Investment Report 1994. Transnational Corporations, Employment and the Workplace. United Nations.
- UNDP (1997). Governance For Sustainable Human Development. A UNDP Policy Document.
- ÜÇLER, G. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Kurumların Önemi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*. 54(627): 73-85.
- ÜLGEN, G. (2005). Yabancı Sermayenin İstihdam Üzerine Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 20(1): 35-48.
- ÜLGEN, H. ve MİRZE, S. K. (2014). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul. Beta Basım Yayım.
- WB (1992). Governance and Development. *The World Bank Publication*. Washington. DC.
- WOODS, N. (2000). The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves. *World Development*. 28(5): 823-841.
- YALÇIN, B. (2011). Küresel Perakende Zincirlerinin Stratejik Yayılımları: Antalya İli Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3(2): 57-66.
- YAMAK, T. (2017). Kurumsal Kalite Faktörlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Körfez Ülkeleri Örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 5(4): 65-79.
- YAPRAKLI, S. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(2): 23-48.
- YILDIRIM, İ. (2004). *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILDIRIM, M. M. (2018). Know-How Sözleşmeleri. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*. 1: 207-257.

- YILMAZ, Ö., KAYA, V. ve AKINCI, M. (2011). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Etkisi (1980-2008). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 25(3-4): 13-30.
- YÜKSEL, M. (2000). Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*. 58(3): 145-160.
- ZEREN, F. ve ERGUN, S. (2010). AB’ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 1(4): 67-83.
- ZHAO, J. H., KIM, S. ve DU, J. (2003). The Impact of Corruption and Transparency on Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis. *Management International Review*. 43(1): 41-62.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Saadet BEKTEŞ

Doğum Yılı ve Yeri : 1990-Tokat

Eğitim Durumu

Önlisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Zile MYO- Bankacılık

Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF- İktisat

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi FBE- İktisat

Yabancı Dili : -

Bilimsel Faaliyetleri : -

İş Deneyimi : Amasya Üniversitesi 2012-..

İletişim

E-Posta Adresi : saadetyuvarlak@hotmail.com